

Сімейна політика в Україні: проблеми і перспективи розвитку

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ»
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ НАПН УКРАЇНИ
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ НАПН УКРАЇНИ
РАДА МОЛОДИХ УЧЕНИХ ПРИ МІНІСТЕРСТВІ ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
АСОЦІАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ УКРАЇНИ**

Сімейна політика в Україні: проблеми і перспективи розвитку

**матеріали Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(м. Київ, 4 квітня 2018 року)**

Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Сімейна політика в Україні: проблеми і перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (04 квітня 2018 р., м. Київ) / [Ред. кол. І. Г. Губеладзе та ін.] – К., 2018. – 188 с.

Редакційна колегія:

Губеладзе І. Г. к.психол.н., Інститут соціальної і політичної психології НАПН України;
Лецик Н.В., ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»;

Романенко О.А. к.е.н., Київський національний торговельно-економічний університет;
Яцишин А.В. к.пед.н., с.н.с., Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України.

Опубліковано матеріали доповідей вчених, науково-педагогічних працівників та практиків щодо проблем і перспектив розвитку сімейної політики в сучасних соціально-політичних умовах України, що були висловлені на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сімейна політика в Україні: проблеми і перспективи розвитку».

Автори висвітлюють актуальні проблеми трансформації шлюбно-сімейних відносин і цінностей родини, обговорюють соціально-психологічні та педагогічні передумови формування молоді особистості в сім'ї. Особливу увагу приділено дослідженням сімей військових та цивільних, які постраждали внаслідок воєнного конфлікту. Автори дискутують навколо питань нормативно-правового забезпечення та економічних умов функціонування родини.

Для студентів, аспірантів, викладачів, науковців, практиків у сфері роботи з сім'єю та усіх, кого цікавить проблематика формування сімейних цінностей та посилення інституту сім'ї.

© Колектив авторів, 2018

ЗМІСТ

Передмова	5
Алексєєнко Т. Ф. Концептуальні ідеї та моделі сімейної політики: досвід і шляхи оптимізації.....	6
Берлет А. М. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах	11
Боровинська І. Є. Життєва успішність і сім'я: єдиний вимір сучасної реальності.....	15
Васін М.С. Перспективні взаємодії держави і релігійних організацій у виробленні та реалізації сімейної політики.....	19
Гончар Л. В. Проблеми виховання дітей у сучасній українській сім'ї	24
Грїтчина А. І. Формування готовності юнаків інтернатних закладів до майбутнього сімейного життя.....	29
Губеладзе І. Г. Родина в умовах війни: проблеми і перспективи єднання.....	32
Гуменюк О. В., Демчук О. О. Особливості трансформації сімейно-шлюбних відносин у радянському суспільстві: парадигма не/прийняття нових порядків.....	37
Дідик Н. Ф. Уявлення офіцерів про сім'ю як чинник психологічного стану військовослужбовців.....	41
Заблоцький А. Р. Особливості розвитку альтернативних форм державної опіки над дітьми на прикладі прийомної сім'ї.....	45
Зверко Т. В. Шлюбно-сімейні настанови сучасної студентської молоді: основні тенденції та протиріччя.....	48
Ілляхова М. В. Формування мікросередовища для креативного розвитку особистості дитини в умовах інформальної освіти.....	52
Іонова І. М., Глущенко Є. О. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту багатодітної сім'ї на сучасному етапі розвитку українського суспільства.....	58
Кальницька К.О., Лазоренко Б.П. Досвід «Школи соціально-психологічної допомоги» у відновленні сімей ветеранів АТО у місті Чернігів	62
Конончук А. І. Соціально-педагогічна допомога неповній батьківській сім'ї як напрям роботи фахівців соціальної сфери.....	67
Коробка Л. М. Психологічне здоров'я сім'ї як ресурс розвитку дитини з особливими потребами	72
Кравець В. П. Окремі аспекти становлення сексуальної педагогіки.....	77
Краснякова А. О. Вплив родини на становлення політичної суб'єктності кіберпокоління.....	82

Кресан О. Д. Сімейний наратив як засіб переживання та усвідомлення особистістю життєвих подій.....	92
Лазаренко В. О. Сімейні наративи: переосмислення досвіду переселення.....	96
Літвінова О. В., Стрельчук А.В. Актуалізація проблеми дослідження психологічного насилля в сім'ї.....	100
Медіна Т. В. Особливості трансформації інституту шлюбу в Україні.....	103
Місенг Д. В. Психологічні механізми впливу сім'ї на формування стилю життя особистості	108
Олійник Ю. І. Компоненти сучасного освітнього простору: сім'я	111
Огірко О. В. Проблеми духовно-морального виховання молодого покоління в сім'ї.....	115
Олексюк Н. С. Організація життєдіяльності сімей військовослужбовців, які брали участь у бойових діях	125
Піддубний С. А. Сімейна політика як складова соціальної безпеки держави....	130
Пруцакова О. Л. Проблеми сімейного екологічного виховання в контексті сучасних суспільних вимог	135
Роговець О. В. Взаємодія різних соціальних інститутів і вихованні юного громадянина.....	140
Романенко О. А., Несходовський І. С. Аналіз впливу сімейних цінностей на економіку компаній і країн	145
Романюк Л.В. Психологія цінностей: механізми становлення в сучасній молоді	150
Савчин М. В. Соціальне здоров'я батьків як умова позитивної соціалізації дитини.....	156
Сватенкова Т. І. Психологічний тренінг як метод оптимізації екзистенційних переживань особистості у юнацькому віці.....	160
Смольська Л. М. Виховання щасливо успішних: пошуки ідеалів.....	165
Стрільчук О.В. Інтернет-захопленість як проблема сучасної сім'ї.....	169
Танасієнко О.В. Аутизм, сім'я, суспільство: роздуми напередодні одного благодійного проекту.....	174
Чибісова Н. Г. Роль родини в моральному становленні особистості.....	176
Яцишин А. В., Коваленко В. В. Формування соціальної компетентності молодших школярів в умовах сім'ї з використанням web-орієнтованих і мультимедійних технологій	181
Резолюція конференції	186

ПЕРЕДМОВА

Україні, як ніколи раніше, потрібна спільна стратегія розвитку та реалізації сімейної політики в сучасних соціально-політичних умовах. З метою обговорення актуальних питань функціонування сім'ї та родини, а також окреслення напрямів для розробки стратегії розвитку сімейної політики в Україні 4 квітня 2018 року на базі Інституту соціальної та політичної психології НАПН України відбулася **Всеукраїнська науково-практична конференція «Сімейна політика в Україні: проблеми та перспективи розвитку»**.

Організаторами конференції виступили Міністерство освіти і науки України, Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти», Рада молодих вчених НАПН України, Рада молодих вчених Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, Рада молодих учених при Міністерстві освіти і науки України, Асоціація політичних психологів України.

Конференція працювала за чотирма напрямками: сімейна політика в умовах державності; проблеми української родини та шляхи їх подолання; психолого-педагогічні та соціальні умови виховання і розвитку особистості дитини в сім'ї; формування сімейного світогляду сучасної молоді в рамках реформування освітньої сфери. У роботі конференції взяло участь понад 80 осіб, представників 40 організацій і установ: науковці, викладачі закладів вищої освіти, психологи, соціальні педагоги, юристи, економісти, лікарі, представники благодійних фондів і громадських організацій тощо.

Учасники конференції обговорили широке коло теоретико-методологічних та практичних питань, що стосуються сімейної політики, її основних проблем та перспектив розвитку. У представлених доповідях було актуалізовано питання науково-методичного забезпечення досліджень проблематики сім'ї і родини, психолого-педагогічних аспектів супроводу сім'ї, оптимізації шляхів нормативно-правового забезпечення соціального захисту сім'ї на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Учасники конференції ознайомилися з практичним досвідом розвитку сімейної політики в Україні та підкреслили важливість напрацювань конференції щодо вирішення актуальних проблем сімейної політики в Україні та поширення результатів наукових досліджень учасників конференції.

Результати заслуханих доповідей та подальше їх обговорення продемонстрували важливість запропонованої теми, надали новий поштовх для обговорення перспектив розвитку наукових досліджень і практичних доробків, а також пропагування ідей формування та підтримки сімейних цінностей. Було відзначено необхідність здійснення конкретних кроків з посилення інституту сім'ї з урахування всіх аспектів концепції сімейної політики України, врахування останніх тенденцій у даній сфері, використання іноземного досвіду в процесі реформування існуючих навчальних програм та запровадженні новітніх напрямків підготовки молоді до подружнього життя.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за їх зміст. Тези друкуються в авторській редакції.

Алексєєнко Тетяна Федорівна
доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії соціальної педагогіки,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ІДЕЇ ТА МОДЕЛІ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ: ДОСВІД І ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ

В умовах трансформації суспільства, соціальних змін в інституті сім'ї, ускладнення виконання виховної функції, поширення девіантного батьківства і девіантної поведінки дітей та молоді, домашнього насилля, посилення процесів стратифікації та маргіналізації суспільства зростає роль і затребуваність чітко визначеної і узгодженої соціальної політики, спрямованої на профілактику негативних явищ, оптимізацію умов сімейного виховання, підтримку сім'ї.

Узагальнення та аналіз ситуації з цього питання дозволяє зробити висновок про те, що ідеї концептуалізується на кількох рівнях: у державній соціальній політиці, науковій теорії та соціальній практиці. Очевидною є тенденція до їх узгодження і реалізації на засадах партнерства та у міжсекторальній взаємодії, у міжнародній співпраці по імплементації положень ратифікованих документів, реалізації цілеспрямованих соціальних проектів. Найбільшою мірою це спостерігається у сфері соціального захисту сімей і дітей, що опинилися у важких життєвих ситуаціях, технологіях їхньої соціально-педагогічної підтримки. Орієнтири задаються чинним законодавством. Зміст розробляється та упроваджується відносно цільових груп та виявлених проблем.

Значний внесок у розв'язання актуальних проблем дітей і сімей в Україні зроблено науковцями та представниками неурядових організацій, зокрема щодо: профілактики бездоглядності і безпритульності, створення інтегрованих соціальних служб, реформування інтернатних закладів освіти, оцінки потреб дитини-сироти, розвитку інституту прийомних сімей і підвищення якості соціальних послуг (Г. Бєвз, Л. Волинець, І. Зверєва, З. Кияниця, В. Кузьмінський, Ж. Петрочко), формування

батьківської компетентності, підготовки кандидатів у прийомні батьки-вихователі (Т. Алексеєнко, Г. Лактіонова), протидії торгівлі людьми, розвитку служби «Телефон довіри» (К. Левченко, Л. Ковальчук), розвитку Центрів «Матері і дитини» (Г. Постолюк), активізації громади (О. Безпалько, Т. Лях) та ін. Однак, єдиної, цілісної моделі сімейної політики в Україні ще не вироблено.

У міжнародному досвіді існує кілька таких моделей, які визначаються за різними критеріями, зокрема відповідальності і державного устрою. Найбільш відомими за критерієм відповідальності держави за благополуччя сімей є дві основних моделі сімейної політики: експліцитна, імпліцитна.

Експліцитна сімейна політика є самостійним напрямком соціальної політики, що містить чітко прописані заходи, спрямовані конкретно на сім'ю, її соціальний захист і підтримку. Її якість значною мірою залежить від міри розвиненості мережі різних активно діючих організацій і фізичних осіб, які займаються даною проблематикою (батьківських асоціацій, дослідницьких інститутів і центрів, вчених і суспільних діячів, зацікавлених в розробці сімейної політики). А також від міри публічного обговорення різних проблем сім'ї, легітимності питань сім'ї у діяльності держави. Дана модель сімейної політики найбільшою мірою представлена у досвіді Швеції та Франції.

Імпліцитна сімейна політика характеризується принциповим не втручанням політики в життя сім'ї, відсутністю інституційних заходів державної допомоги сім'ям, і в той же час значним діапазоном та кількістю державних заходів, спрямованих на вирішення загальних проблем суспільства і проблем сім'ї. Припускає певні заходи державної підтримки тільки стосовно тих сімей, які випробовують значні економічні труднощі. Однак в цілому вони не сприймаються як сімейна політика. Дана модель відпрацьована у досвіді США і Канади [3].

Моделі сімейної політики у різних країнах також визначаються у відповідності до моделей державного устрою та розміру матеріальної допомоги сім'ї. До прикладу: ліберальна (Великобританія, США, Ірландія, Швейцарія), консервативна (Австрія, Німеччина, Франція); соціал-демократична (Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія); з підвищеною відповідальністю сім'ї (Італія, Іспанія, Португалія).

В окремих державах названі моделі набувають додаткової специфіки та конкретизації. З метою підтримки народжуваності та виховання дитини у сім'ї значна увага приділяється прямим грошовим виплатам сім'ям та підтримці матерів у створенні сприятливих умов для поєднання професійної зайнятості з материнством (Франція); суттєво зменшується кредит на житло за кожен народжену дитину (Німеччина). На створення достатніх умов не лише для нормального материнства жінки, а й заохочення чоловіків до більш активної участі у процесі виховання дітей, тобто гендерну рівність, а також підтримку кожної молодої сім'ї повноцінним набором (на всі випадки) для новонародженого спрямована соціальна політика у Швеції та інше.

В Україні, з метою підтримки сімейного виховання, вироблення шляхів його оптимізації у змінених соціокультурних умовах, схвалено Концепцію Державної сімейної політики. В ній наголошується визнання сім'ї «інтегральним показником суспільного розвитку, в якому відображається моральний стан суспільства і його демографічний потенціал» [1].

Дана концепція визначає «...загальну стратегію і пріоритетні напрями державної політики щодо сім'ї та створення належних умов її життєдіяльності з урахуванням нових реалій: ринкової економіки, соціального партнерства, політичної демократії, всього того, що покликане зробити життя суспільства, кожної окремої сім'ї повноправним і ефективним» [там же]. Основними принципами державної сімейної політики документом визначено: суверенітет і автономія сім'ї у прийнятті рішень щодо свого розвитку; диференційований підхід до надання державою гарантій соціального захисту сім'ї; паритетна рівновага та партнерство між жінками і чоловіками в усіх сферах життя; соціальне партнерство сім'ї та держави, що здійснюється на основі розподілу відповідальності за сім'ю між батьками, дітьми, іншими членами сім'ї та державою; пріоритетність інтересів кожної дитини, незалежно від того, в якій сім'ї вона виховується; наступність поколінь, що забезпечується передачею нащадкам сімейних, національних і культурних здобутків, традицій, звичаїв [там же, р.ІІ].

До пріоритетних напрямів державної сімейної політики віднесено: формування свідомості щодо важливості ролі сім'ї і виховання нового покоління у житті суспільства та забезпеченні його прогресу; сприяння відродженню міцної сім'ї; створення умов для повноти реалізації функцій сім'ї; вжиття заходів для захисту інтересів сім'ї і дітей, їх соціальної підтримки в період соціально-економічної трансформації суспільства; формування у населення культури планування сім'ї; налагодження ефективної системи підготовки молоді до сімейного життя; сприяння поширенню сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; профілактику дитячої бездоглядності, жебракування, запобігання правопорушенням; створення у державі єдиної соціальної інфраструктури з метою обслуговування сім'ї та виконання завдань, пов'язаних з її життєзабезпеченням [там же, Р.І.].

Указом Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» (від 25.08.2015 р.) було актуалізовано питання утворення єдиної системи реалізації та захисту прав дітей в Україні, належного врахування кращих інтересів та думки дитини при прийнятті рішень, які її стосуються. Стратегією затверджено основні пріоритети державної політики з питань забезпечення прав дітей в Україні в соціальній сфері, а саме: створення сприятливого середовища для виховання дитини, умов для її самовираження; створення ефективної системи запобігання та протидії домашньому насильству, підвищення якості надання допомоги його жертвам; запобігання соціальному сирітству, подолання дитячої бездоглядності, безпритульності, бродяжництва; збереження сімейного середовища для дитини та запобігання вилученню дитини із сім'ї; продовження реформування системи інтернатних закладів для дітей: поступову відмову від інституційного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, і перехід виключно до сімейних форм виховання; надання пріоритету національному усиновленню; упровадження послуг, що базуються на дружньому підході до дитини; запровадження та забезпечення функціонування системи послуг раннього втручання з метою створення сприятливих умов життєдіяльності для дітей, які мають порушення розвитку, а також підтримки сімей, в яких вони виховуються; запобігання

відмова батьків від дітей та інвалідизації дитячого населення; зменшення кількості дітей, які перебувають у конфлікті із законом; встановлення мінімальних стандартів безпеки і благополуччя дитини та ін.

Стратегією визначено, що імплементація її основних положень забезпечується спільними діями державних органів, інститутів громадянського суспільства, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за підтримки Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі та інших міжнародних організацій на усіх етапах розроблення плану дій щодо реалізації її положень, моніторингу та контролю [2]. Таким чином, в основних документах України щодо здійснення державної соціальної політики у підтримці сім'ї і сімейного виховання спостерігається наступність і взаємодоповнюваність. Але в ній ще багато декларативного і фрагментарного.

Виникає багато запитань щодо практичної реалізації основних положень цих та інших державних документів, які задають орієнтир сімейної політики в Україні, зокрема вироблення конкретних механізмів їх імплементації, а також посилення відповідальності за їх виконання. Це аргументовано сучасною статистикою щодо положення сімей і дітей в Україні. Є нагальна потреба у визначеності щодо моделі її здійснення.

Список використаних джерел

1. Концепція Державної сімейної політики (від 17 вересня 1999 року N 1063-XIV). Верховна Рада України. Текст правового акту із змінами та доповненнями станом на жовтень 2010 року. – С.1. – [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1063-14>.
2. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини [Текст] : указ Президента України від 25 серпня 2015 р. №501/2015 / Україна. Президент // Орієнтир. – 2015. – № 31.- 2 вересня. – С. 10-12.
3. Kaufmann K.-X. Politics and Policies towards the Family in Europe: A Framework and in Inquiry into their Differences and Convergences // Family Life and Family Policies in Europe / Ed. by F.-X. Kaufmann, A. Kuijsten, H.-J. Schulze, K. Strohmeier. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – Vol. 2. – P. 419-491.

Берлет Альона Миколаївна
магістрант Навчально-наукового
Інституту педагогіки і психології
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка,
м. Суми

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З СІМ'ЯМИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Постановка проблеми. Сім'я – є тим природним середовищем де розвивається людина, формується особистість, проте останнім часом все більше соціологів і педагогів вказують на кризові явища в інституті сім'ї серед яких: нестабільність шлюбних відносин, реєстрація випадків насильства, малозабезпеченість і безробіття. Саме тому знання напрямів соціально-педагогічної роботи може допомогти подолати ці явища. Соціально-педагогічна робота потребує впровадження нових технологій та методик роботи із зазначеною категорією населення.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасні наукові дослідження розкривають теоретичні основи соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю (С. Вершловський, С. Гіль, І. Зверева, Г. Лактіонова, А. Капська, Л. Міщик, Ю. Поліщук, А. Рижанова, С. Харченко, Л. Штефан); вивчають соціально-педагогічну діяльність із сім'єю в контексті соціальної роботи (Дж. Баріс, І. Грига, В. Гуров). Дослідники приділяють увагу окремим напрямам соціально-педагогічної та психологічної роботи з сім'єю – опіки над дітьми (С. Бадора, Г. Бевз, Г. Іващенко, Н. Комарова, Д. Мажец, С. Найдьонова, І. Пеша), подоланню насильства в сім'ї (М. Ліборакіна, Е. Нікуліна), подоланню кризи сім'ї (Г. Репринцева, І. Євграфова, Т. Шульга та ін.).

Мета – висвітлити причини, які провокують проблеми сімейного життя та визначити основні напрями соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах.

Виклад основного матеріалу. Протягом усього життєвого шляху особистості сім'я є тим найближчим мікросоціальним оточенням, яке визначає своєрідність її

життєдіяльності, тому сім'я виступає провідним мікрофактором соціалізації особистості. Основні соціалізуючі функції сім'ї, передусім, полягають у забезпеченні фізичного та емоційного розвитку індивіда, формуванні статевої ідентифікації дитини, її розумовому розвитку та розвитку здібностей і потенційних можливостей, забезпеченні дитині почуття захищеності, формуванні ціннісних орієнтацій особистості, оволодінні дитиною основними соціальними нормами. Сім'я, яка опинилася в складних життєвих обставинах неспроможна виконувати покладені на неї функції, тому багато таких сімей потребують допомоги та підтримки.

Сім'я, яка опинилася у складних життєвих обставинах, розглядається як сукупність осіб, серед яких є хоча б одна дитина віком до 18 років, що проживають разом і пов'язані спільним побутом, взаємними правами та обов'язками.

Під «складними життєвими обставинами» розуміють обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самотійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку зі старістю або за станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, брак житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо) [2]. До складних життєвих обставин належать також втрата близької людини, роботи, здатності до самообслуговування, порушення звичного нормального способу життя, дитячу бездоглядність, пожежу, стихійне лихо, а також випадки, коли людина стала жертвою злочину, захворіла на невиліковну хворобу, коли є загроза її життю, погіршення матеріально-побутових умов, що викликає у людей почуття незахищеності, страху перед завтрашнім днем, усе, що загострює конфлікти в сім'ї та негативно позначається на вихованні й розвитку дітей [3].

Кожна сім'я, яка опинилася у складних життєвих обставинах, має причину або комплекс причин, які провокують проблеми сімейного життя і з якими члени родини не можуть впоратися самотійно. Як правило, попередня інформація про сім'ї, які потребують соціальної підтримки, формується не на підставі вивчення життєвих обставин родини, а за зовнішніми проявами неблагополуччя, які можуть

розглядатися як індикатори кризового стану родини: конфлікти в сім'ї між подружжям; конфлікт між батьками та дітьми; асоціальна поведінка дітей, бродяжництво; моральне та фізичне насилля в сім'ї; безвідповідальне батьківство.

Ряд дослідників Г. Козубовська, В. Керецман, Г. Товканець класифікують сім'ї відповідно до складних життєвих обставин: соціально-демографічні – неповні, багатодітні, сім'ї; матеріально-побутові – малозабезпечені, сім'ї, де є безробітні; соціально-педагогічні – сім'ї, де простежуються недобра психологічна атмосфера, емоційно-конфліктні взаємини, педагогічна некомпетентність батьків тощо; соціально-правові – сім'ї, де простежуються криміногенні прояви способу життя.

Отже, для того, щоб соціальний працівник міг надати кваліфіковану й нагальну допомогу, він повинен знати причину або комплекс причин, які провокують проблеми сімейного життя і з якими члени родини не можуть впоратися самотійно.

У науковій літературі поняття «соціально-педагогічна робота» тлумачать, як різновид соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється в певній соціальній інституції та спрямована на точно визначений об'єкт впливу. Соціально-педагогічна робота з сім'єю, що опинилася у складних життєвих обставинах – це система взаємодії соціальних працівників, органів держави, суспільства та сім'ї, розширення її можливостей у реалізації прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального, духовного розвитку всіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу.

Соціальна робота із сім'єю, яка опинилася в складних життєвих обставинах включає:

- 1) соціально-педагогічне обслуговування – напрям соціальної роботи, який спрямований на задоволення потреб і розв'язання поточних проблем, суперечностей у сім'ї, які виникають у процесі її життєдіяльності, шляхом надання різноманітної допомоги сім'ям та її членам.

- 2) соціально-реабілітаційна робота з сім'єю в першу чергу спрямована на відновлення виховного потенціалу сім'ї, захист прав членів родини у кризових ситуаціях, зміну соціального та сімейного статусу окремих членів сім'ї. соціальну допомогу, соціальний патронаж, соціальне інспектування, соціальний супровід

сімей. Соціально-профілактична робота з сім'єю спрямована на попередження неконструктивної взаємодії між членами сім'ї, різних форм насильства, помилок у сімейному вихованні, формування різних видів хімічної залежності у членів сім'ї, виявлення потенційно неблагополучних сімей [1, с. 95].

3) соціальний патронаж – один з напрямів соціальної роботи, спрямований на постійне супроводження сімей, які потребують систематичної підтримки умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності соціально незахищених сімей. Соціальний супровід сімей – це робота соціального педагога (працівника) з сім'єю, яка спрямована на підтримку сім'ї в різних видах її життєдіяльності, формування здатності сім'ї самотужки долати свої труднощі, надання допомоги сім'ї з метою розв'язання різних проблем [1, с. 97].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Сім'я є одним із найважливіших соціально-виховних інститутів, значення якого важко переоцінити. Сьогодні багато сімей перебувають у складних життєвих обставинах, що негативно позначається на внутрішньосімейній атмосфері, знижують дієвість функцій сім'ї. Зазначене актуалізує соціально-педагогічну роботу з сім'ями, що опинились у складних життєвих обставинах, а також визначення основних напрямів серед яких виділяють: соціально-реабілітаційну роботу, соціально-педагогічне обслуговування, соціально-профілактичну роботу, соціальний патронаж та соціальний супровід.

Список використаних джерел

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / О.В. Безпалько. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
2. Закон України «Про соціальні послуги» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.
3. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч. - метод. комплекс / автор-упорядник Безпалько О.В., Зверева І.Д., Кияниця З.П., Кузьмінський В.О., Лютий В.П. та ін./за заг. ред. І.Д. Звереві, Ж.В. Петрович. – К.: Фенікс, 2007. – 528.

Боровинська Ірина Євгеніївна
аспірант лабораторії психології мас і спільнот
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ

ЖИТТЄВА УСПІШНІСТЬ І СІМ'Я: ЄДИНИЙ ВИМІР СУЧАСНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

За останні десятиліття уявлення про сім'ю, а також акценти щодо її функціонування дещо змістилися. Звичайно, залишаються прихильники традиційних поглядів на формування сімейної системи патріархального типу, але все частіше межа між суто жіночими і суто чоловічими обов'язками затирається. Це дає поштовх замислитись над досягненням особистого успіху як чоловіком, так і жінкою, створенням у своїй сім'ї середовища, яке б сприяло розкриттю потенціалу кожного її члена і надавало підтримку для особистих і спільних сімейних досягнень. Але ситуація, описана вище містить у собі не лише позитивні моменти, але і деякі загрози для особи і її сім'ї. Нижче ми спробуємо розібратися з чим саме пов'язані ризики, як сім'я вписується у загальну картину життєвої успішності і, що робити аби вдало поєднати життєву успішність і сім'ю.

Перш за все варто дати визначення поняттю «життєва успішність». Ми вважаємо, що життєва успішність – це емоційно забарвлений стан, який людина переживає від усвідомлення своїх результатів у важливих для неї сферах життєдіяльності, оцінки цих результатів, як значущих. Цей стан супроводжується переживанням суб'єктивного благополуччя, задоволення життям, відчуттям авторства і сенсу життя, самоздійснення тощо [1, с. 64].

Як ми бачимо із визначення життєвої успішності, її основою є усвідомлення людиною своїх досягнень у важливих для неї сферах життя. І тут постає логічне запитання про те, які області життя є значущими для людини? Різні вчені виділяють різні складові, які можна віднести до важливих сфер життєдіяльності. Ці «набори» дещо відрізняються у різних культурах і соціальних прошарках, але основні компоненти залишаються незмінними. Серед них можна виділити наступні:

- матеріальне забезпечення;
- взаємовідносини з іншими;
- психічне/фізичне здоров'я;
- професійна реалізація/самореалізація.

До сфери «взаємовідносини з іншими» входить сім'я і усе, що з нею пов'язано. Таким чином, ми бачимо, що незалежно від країни походження стосунки з іншими людьми, а отже і власна сім'я, є однією з основ для успішного життя кожної людини. Як зазначають В. Parker і Н. Chusmir, «більшість людей вважали б своє життя успішним, якщо б вони могли бути хорошими батьками, зробити щось добре для суспільства або мати гарні стосунки з кимось іншим» [2].

Наші уявлення про життєвий успіх, а отже, і про важливі для нас життєві сфери формується одразу на декількох рівнях: макро-рівні, мезо-рівні, мікро-рівні, або на рівні культури, соціуму і сім'ї, в якій ми виховувалися.

Сучасні глобалізаційні процеси затирають межі між культурами, а доступність інформації за наявності інтернету дає змогу дістати будь-який матеріал для ознайомлення. Крім позитивного ефекту від вільного доступу до ресурсів, ми в тому числі, підпадаємо під вплив засобів масової інформації, фільмів, книг і інших джерел, які нав'язують нам свої, часто хибні, орієнтири, щодо того, що означає бути успішним і досягти успіху.

Як пише А. Huffington у своїй книзі, ми в якийсь момент перескочили від питання «Що таке хороше життя?» на те, «скільки грошей ми можемо заробити, який дім можемо собі дозволити, як далеко можемо просунутись по кар'єрних сходах». «З часом, - зазначає авторка – визначення успіху в нашому суспільстві було зведено до грошей і влади. Фактично, в цій точці успіх, гроші і влада практично стали синонімами у головах багатьох» [3, с.8].

Отже, зведення успіху до наявності матеріальних цінностей, суспільного визнання, влади і тому подібних критеріїв, яке відбувається зараз, витісняє сім'ю і взаємовідносини на другий план. Саме тому у нашому суспільстві так багато історій успіху, в яких людина, досягаючи неймовірних висот у бізнесі чи кар'єрі, залишається без сім'ї, підтримки близьких і згодом розуміє, що її досягнення були

не варті витрачених зусиль, якщо поряд немає людей, з якими можна розділити цей успіх.

З іншого боку, орієнтуючись не на власні критерії успіху, а на критерії нав'язані ззовні, сучасна людина знаходиться у пастці. Спотворене розуміння життєвої успішності спонукає людину до гонитви за недосяжними горизонтами, залишаючи за бортом усе те, що насправді важливо для неї.

Отже, наслідуючи чужі шаблони ми, з одного боку часто не досягаємо бажаних результатів, оскільки сама мета не є нашою істинною метою, а нав'язана ззовні. З іншого боку, такими діями особа відсуває свою родину на задній план і віддає її у жертву особистому успіху. Але, не досягаючи його, залишається ні з чим.

Як можна зарадити у такій ситуації? На нашу думку, необхідно починати із систем виховання і освіти. Перш за все варто звернути увагу учнів і вихованців на те, що немає «жіночих» та «чоловічих» професій, немає нічого недосяжного для людини, якщо вона слідує за своєю метою, а не метою нав'язаної суспільством, батьками чи однолітками. Варто говорити про те, що жінки і чоловіки рівні і, якщо чоловік почуває себе щасливим і успішним залишаючись у декреті і даючи можливість свої жінці реалізуватися у кар'єрі, то це нормально. І, навпаки, якщо жінка хоче стати президентом або водієм вантажівки, то це також нормально. Виховання толерантності до «інакшості» з використанням правильної термінології надасть нам змогу виростити нове покоління більш щасливих людей, які не будуть обтяжені суспільною думкою, тиском стереотипів і зможуть реалізовувати себе у тих напрямках, які важливі саме для них, а не для когось іншого.

Щодо до дорослих людей, які зараз знаходяться на шляху формування власної мапи життєвого успіху, то з ними також варто проводити просвітницьку психологічну роботу, яка б давала їм змогу зрозуміти, що важливо саме для них, на яких сферах життєдіяльності варто зупинити свою увагу, аби почуватися успішним, реалізованим, щасливим.

Ще однією умовою вдалого поєднання особистих прагнень і сім'ї є здатність будувати гармонійні стосунки, створювати середовище, в якому б кожен член сім'ї міг розраховувати на підтримку, а відтак реалізовувати власний потенціал, здобувати

нові досягнення, бути успішним. Нажаль, нас ніде не вчать, як створювати такі умови у власних сім'ях. Тому це може бути ще одним завданням для систем освіти і психологічної підтримки.

Такі заходи дають зрозуміти, що сім'я – це не перешкода для особистого успіху. Більше того, для деяких людей наявність сім'ї – це вже успіх або велика його частина. Гармонійні стосунки – це не тягар, а можливість отримати розуміння і підтримку для подальших кроків до успіху.

Отже, прагнення до успіху – це невід'ємна частина нормального життя людини. В наш час у суспільстві починають відбуватися процеси, які поступово затирають різницю між «чоловічим» і «жіночим» успіхом, але стереотипи все ж таки мають місце. Більшу загрозу для людини і її сімейних стосунків несуть нав'язані ззовні уявлення про те, що таке успіх і, які критерії його досягнення. Зсув цінностей у бік грошей, влади, популярності, тощо, витісняє людські стосунки на задній план і спонукає людину прагнути до цілей, які насправді не є для неї важливими. У свою чергу це призводить до розчарувань, втрат і інших негативних наслідків. Але належне виховання, навчання і психологічна підтримка можуть допомогти людині як на суспільному, так і на індивідуальному рівні, побудувати власну збалансовану карту життєвої успішності, на якій є місце і для сімейних стосунків, і для реалізації особистого потенціалу.

Список використаних джерел

1. Боровинська І. Є. Соціально-психологічна природа стратегій життєвої успішності внутрішньо переміщених осіб / Ірина Євгенівна Боровинська. // Проблеми політичної психології. – 2017. – №5(19). – С. 62–72.
2. Development and Validation of a Life-Success Measures Scale [Електронний ресурс] // SAGE journals. – 1992. – Режим доступу до ресурсу: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.2466/pr0.1992.70.2.627>.
3. Huffington A. Thrive / Arianna Huffington. – London: Random House Group Limited, 2014. – 342 с.

Васін Максим Сергійович
аспірант Львівського університету бізнесу та права,
виконавчий директор Інституту релігійної свободи,
м. Київ

ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ І РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ВИРОБЛЕННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Говорячи про взаємодію суспільства і влади у реалізації сімейної політики, доцільно розглянути такий важливий аспект, як співпраця органів державної влади та релігійних організацій (церков) у цій сфері. Наукове опрацювання цієї проблематики актуально з огляду на те, що потенціал релігійних організацій як інституцій громадянського суспільства часто недооцінюється або зовсім ігнорується, що негативно позначається на зусиллях держави сформувати сімейну політику, яка б не тільки відображала реакцію на реальні насущні проблеми української сім'ї, але й могла запропонувати дієві механізми їх розв'язання. Розробка всебічної концепції державної сімейної політики та ефективна її реалізація, на наше переконання, неможлива без залучення релігійних організацій.

Наукові розвідки питання взаємодії держави і релігійних організацій містяться у роботах таких вітчизняних науковців як Л. Владиченко, Д. Вовк, С. Здіорук, Т. Краснопольська, А. Радченко, Ю. Решетніков, Г. Сергієнко, А. Службська.

Зокрема Г. Сергієнко у своєму дослідженні дійшла висновку, що “світський характер, доброзичливий нейтралітет щодо релігії Української держави не заперечують її співпраці з об'єднаннями віруючих у соціально значущих сферах, її допомоги цим організаціям” [1, с. 111]. Зі свого боку А. Радченко зазначала: “На прикладі інституту капеланства можна побачити взаємодію і співробітництво держави і церкви у виконанні соціально значущих завдань. Аналогічним прикладом є залучення релігійних об'єднань до програм перевиховання і ресоціалізації засуджених осіб” [2, с. 133].

Однак, на нашу думку, взаємодія держави та релігійних організацій не повинна обмежуватися лише питаннями військового та пенітенціарного капеланства. Подібну позицію займає також Т. Краснопольська, яка пропонує розширити діяльність

державних інституцій заходами, спрямованими на “забезпечення більш тісної співпраці з Церквою у питаннях підтримки інституту сім’ї, материнства та дитинства” [3, с. 221].

Метою цього дослідження є окреслення перспектив розвитку взаємодії держави і релігійних організацій у виробленні та реалізації сімейної політики, що включає в себе завдання проаналізувати сучасний стан комунікації та співробітництва органів влади з релігійними організаціями, а також вироблення практичних рекомендацій для вдосконалення існуючої взаємодії.

Розглядаючи релігійні організації як невід’ємну частину громадянського суспільства, слід врахувати їхню зацікавленість у формуванні та реалізації державної політики, правову основу для чого забезпечує Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 року № 996 та інші законодавчі акти. При цьому варто відзначити, що державна сімейна політика є однією з тих сфер, яка зазнає чи не найбільшої уваги релігійних організацій України. На підтвердження цієї тези можна згадати про започаткування у 2016 році Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) щорічної Всеукраїнської ходи на захист прав дітей і сім’ї, яка щоразу збирає у столиці щонайменше 5 тисяч віруючих і інших людей доброї волі, небайдужих до сімейної проблематики. З огляду на те, що ВРЦіРО як міжконфесійна інституція об’єднує біля 95 % всіх релігійних організацій України, зокрема найбільші православні, греко- і римсько-католицькі, протестантські та євангельські церкви, мусульманські та іудейське об’єднання, то можна зробити висновок, що питання формування та якнайкращої реалізації державної сімейної політики є важливими для всієї релігійної спільноти нашої держави. Враховуючи значну релігійність наших співгромадян, 88 % яких вважає себе віруючими (згідно соціологічного дослідження Центру Разумкова у листопаді 2016 року), та багаторічне лідерство Церкви серед інших суспільних інститутів у рейтингу довіри українців, взаємодія держави з релігійними організаціями у справі вироблення та реалізації сімейної політики вбачається не лише доцільною, але й необхідною.

Слід відзначити, що ініціативу в цій сфері проявляють саме релігійні організації, пропонуючи органам державної влади власний порядок денний для

відповідних зустрічей на найвищому рівні та подальших робочих нарад. Як приклад, у зверненні ВРЦіРО до Прем'єр-міністра України В. Гройсмана глави церков і релігійних організацій серед найбільш актуальних питань в сфері державно-конфесійних відносин у першу чергу виокремили комплекс заходів для утвердження в суспільстві сімейних та інших моральних цінностей. Серед пропозицій ВРЦіРО у сфері сімейної політики можна відзначити такі:

1) вжити заходів задля запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами шляхом прийняття законопроектів № 4952 та № 5294, оскільки ратифікація Стамбульської Конвенції (законопроект № 0119) неможлива через наявність двозначної термінології, зокрема поняття “гендеру”;

2) підвищити рівень державної сімейної політики – на рівні центральних органів виконавчої влади (штатно, організаційно, належним бюджетним фінансуванням);

3) не допустити впровадження “гендерної ідеології” та легалізації одностатевих партнерств (шлюбів);

4) забезпечити дієвий механізм реалізації Закону України «Про захист суспільної моралі» шляхом розмежування та уточнення компетенції відповідних органів державної влади.

Подібні пропозиції надсилалися Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій у тому числі і до Президента України та Верховної Ради, а також ставали предметом окремих зустрічей і дискусій релігійних діячів з урядовцями. Варто відзначити, що цей діалог не залишився безплідним, адже саме в результаті численних заяв і письмових звернень ВРЦіРО парламентарі у грудні 2017 року розроблений урядом Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII та Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» № 2227-VIII. Відтак, можна зробити висновок про ефективність взаємодії органів державної влади з релігійними організаціями у питаннях вироблення сімейної політики.

Іншим важливим аспектом такої взаємодії є співпраця у реалізації сімейної політики – практичному впровадженні концептуальних засад і прийнятих законодавчих змін. На нашу думку, це потребує системної взаємодії, яка не може обмежуватися спорадичними зустрічами на високому рівні релігійних діячів та урядовців. Ефективної перманентної взаємодії можна досягнути шляхом створення при відповідних центральних органах виконавчої влади, а також на рівні місцевої влади, спеціалізованих громадських рад по співпраці з церквами та релігійними організаціями. Позитивний приклад такого способу комунікації та співпраці демонструють Громадська рада при Міністерстві освіти і науки України з питань співпраці з церквами і релігійними організаціями, Рада у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України, Душпастирська рада з питань релігійної опіки у пенітенціарній системі України при Міністерстві юстиції України, Громадська рада при Міністерстві закордонних справ України з питань співпраці з релігійними організаціями. Окрім цього, вже багато років розвивається взаємодія релігійних організацій і місцевих органів влади у форматі спеціальних консультативно-дорадчих органів при обласних і міських державних адміністраціях.

Водночас, на сьогодні відсутній подібний консультативно-дорадчий орган з питань сімейної політики, утворений за участі релігійних організацій. Певною мірою це пояснюється тим, що після того, як у 2013 році слово “сім’я” зникло з назви та зі сфери компетенції Міністерства України у справах сім’ї, молоді та спорту, в Україні державна сімейна політика була усунута з пріоритетів роботи уряду. І до цього часу в нашій державі відсутній центральний орган виконавчої влади, який би комплексно опікувався проблематикою сімейної політики, в тому числі будуючи відповідні зв’язки з інституціями громадянського суспільства. Наразі компетенція дотичного до питань сім’ї Міністерства соціальної політики України здебільшого обмежується лише сферою соціального захисту та частково охоплює питання усиновлення дітей. Це складає лише незначну частину всього комплексу сімейної політики держави на фоні існуючих сучасних викликів – великої кількості розлучень, проблеми виховання дітей лише одним із батьків, сирітства, масштабної практики припинення вагітності (абортів), торгівля дітьми у вигляді сурогатного

материнства, дитячий алкоголізм, тютюнопаління, наркоманія та ігроманія, провокації суїциду дітей у соціальних мережах тощо.

Таким чином, слід підтримати пропозицію ВРЦіРО щодо необхідності підвищити рівень державної сімейної політики, що можна реалізувати шляхом створення окремого центрального органу виконавчої влади, як приклад – Державного агентства з питань сім'ї, або створенням посади Урядового уповноваженого з сімейної політики, як вже планувалося урядом два роки тому (Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 року № 131). Окрім цього, можна зробити висновок про необхідність утворення за участі представників релігійних організацій спеціальних громадських рад та інших консультативно-дорадчих органів з питань сімейної політики при профільних урядових структурах і місцевих органах влади. Вжиття таких заходів дозволить налагодити системну взаємодію між державою та релігійними організаціями як інституціями громадянського суспільства у справі формування та ефективної реалізації сімейної політики, враховуючи особливу зацікавленість релігійної спільноти України в зміцненні інституту сім'ї, розвитку відповідального батьківства і материнства, захисті прав дітей та вихованні у них високих моральних цінностей.

Список використаних джерел

1. Сергієнко Г. Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні: дис. канд. юр. наук: 12.00.02 / Сергієнко Ганна Леонідівна. – Харків, 2004. – 211 с.
2. Радченко А. Ю. Правовий статус релігійних об'єднань як інституту громадянського суспільства: дис. канд. юр. наук: 12.00.01 / Радченко Аліна Юріївна. – Харків, 2015. – 207 с.
3. Краснопольська Т. М. Механізм взаємодії церкви та держави в Україні: характеристика основних елементів // "Актуальні проблеми політики". Збірник наукових праць. – 2015. – №55. – С. 215-223.

Гончар Людмила Вікторівна
кандидат педагогічних наук,
провідний науковий співробітник,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ СІМ'Ї

Сучасна українська сім'я знаходиться в кризовому стані, який вирізняється посиленням психологічної напруги, збільшенням кількості стресових ситуацій, відмовою від узвичаєних цінностей і появою нових, інколи необґрунтованих і несталих. Це негативно позначається на функціонуванні інституту сім'ї, змісті внутрішньосімейної життєстійкості.

Теоретико-методологічним проблемам виховання дітей в сім'ї присвячено роботи ряду дослідників – М. Мацьківського, Н. Соловійова, Ю. Рюрикова, О. Харчева, Н. Юркевича, З. Янкової та ін. Протягом останнього часу в Україні проведено соціально-філософський аналіз інституту сім'ї (Т. Руденко); досліджено проблеми соціалізації дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи (Т. Кравченко), здійснено концептуалізацію основ сучасного сімейного виховання (Т. Алексеєнко).

Метою статті є – розгляд ряду реалій сьогодення, які прямо пов'язані зі структурними змінами в сучасній українській родині й зумовлюють характер її виховних впливів, специфіку змісту, методів і форм виховання, зокрема впливають на формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Такими тенденціями є наступні.

По-перше, збільшення кількості нуклеарних сімей, в яких одна дитина концентрує на собі увагу, любов, матеріальні блага від чотирьох-шести дорослих провокує так званий синдром єдиної дитини. Єдина дитина в нуклеарній сім'ї звикає до всеохоплюючої турботи, любові, підтримки, захисту дорослих. Визначальними рисами характеру такої дитини є егоцентризм і залежність, певна відсутність життєздатності, нерозуміння проблем інших людей. У наш час єдиних дітей стає все більше і більше. Зазначимо, що, за статистичними даними, 41% респондентів з числа української молоді мають дітей. Із тих, хто має дітей, 63% мають одну дитину, 31% має двох дітей, 4% має трьох дітей, а 1% має більше ніж трьох дітей із загальної

кількості молодих сімей українців сім'ї з однією дитиною складають 26 %, з двома – 14 %, з трьома – лише 2 %, з 4 і більше – менше 1 % [5, с. 87]. Отже, в недалекому майбутньому на «шлюбний ринок» вийде багато єдиних дітей обох статей. Дослідженнями (У. Тоумен, Р. Ричардсон, А. Адлер) доведено, що єдині діти – найбільш складний варіант для подружньої сумісності та успішної побудови сімейних взаємин. Можливо, суспільству слід чекати на нову хвилю розлучень, зростання кількості неповних сімей.

По-друге, в Україні розпадається кожна друга сім'я. Найбільша кількість розлучень припадає на перший рік спільного життя, потім криза спостерігається на сьомому-восьмому році подружнього життя (коли діти – ще дошкільнята або збираються до школи). І, нарешті, коли діти виросли (це стосується майже кожної п'ятої пари із загальної кількості розлучених). За даними державної реєстраційної служби України за підсумками 2014 року, відсоток розірвання шлюбів по відношенню до зареєстрованих укладених шлюбів складав 44,3% [2; 5].

Вплив зруйнованої структури неповної сім'ї на формування особистості дитини виявляється насамперед у тому, що діти в неповних сім'ях не мають для повноти ідентифікації взаємодоповнюючих батьківських образів, внаслідок чого в них не розвиваються необхідні для подальшого життя якості особистості. У таких сім'ях у дітей формуються руйнівні тенденції, які починають домінувати і мотивують деструктивні форми поведінки. Сімейне виховання в неповних сім'ях, де присутні співмешканці (співмешканки), як правило, характеризується самоусуненням нерідного дорослого від складнощів у становленні особистості, позицією «чужака», ставленням до нерідної дитини як до «зайвого», такого, що заважає нормально жити. Все це, природньо, викликає у дитини з неповної сім'ї почуття душевного дискомфорту, протесту, агресії, стійкої відрази до дорослих, а в майбутньому – закріплення негативної моделі сім'ї.

По-третє, на сьогоднішній день спостерігається відхід від офіційних взаємин. Так званий цивільний шлюб, або, точніше, «шлюб на віру», став соціально прийнятною нормою для більшості українських молодих пар. Згідно з дослідженнями компанії GFK Ukraine «Молодь України – 2015» молоді люди

позитивно відносяться до створення консенсуальних шлюбів. Проте молодь вважає, що народження дитини має відбуватись саме в офіційно зареєстрованому шлюбі. 45% з числа опитаних представників української молоді не одружені, 41% перебуває в офіційно зареєстрованому шлюбі, а ще 11% живуть разом без оформлення шлюбу; 21% чоловіків і 19% жінок стверджують, що вони особисто не бажають реєструвати шлюб, а 17% та 25% – що цього не бажає партнер (в обох випадках різниця не є статистично значущою) [2; 5].

За статистичними даними, цивільний шлюб, в якому перебуває кожна десята українська пара, більше влаштовує чоловіків (наявність дружини без відповідальності за неї і дітей, облаштований побут тощо). У країні зростає кількість незареєстрованих співмешкань; які в переписах і опитуваннях жінки називають шлюбами, а чоловіки – різновидами парубоцького стану. У дорослих, які живуть у цивільному шлюбі, як правило, відсутнє почуття відповідального батьківства. Дитина, відповідно, не здатна адекватно сприймати типові сімейні ролі.

По-четверте, більше п'яти мільйонів українців і українок репродуктивного віку працюють за кордоном. У їх складі: 51,7 % – чоловіки, 48,3 % – жінки; найчисельніша вікова група – 17-27 років (41,7 %). Трохи менше тих, кому 28-38 і 39-49 років – відповідно 28,3 % і 26,7 %. Більшість мігрантів має вищу освіту – 36,7 %, незакінчену вищу – 13,3 %, середню спеціальну – 26,7 %, середню – 15 % [5]. Останнім часом спостерігається тенденція від'їзду за кордон цілими сім'ями, особливо з дітьми дошкільного віку. Однак, більша частина мігрантів залишає своїх дітей вдома на батька або матір, на бабусю-дідуся, близьких родичів, навіть знайомих. Такі сім'ї часто руйнуються або через пияцтво, або через подружню зраду, і дитина, певною мірою не одна, залишається напризволяще. Тобто, за підрахунками, в трьох мільйонах сімей діти перебувають поза батьківською увагою.

Суспільство ще не усвідомлює, до яких наслідків призведе внутрішня міграція. Дітям, які пережили стрес у дитинстві чи в підлітковому віці (через фактичну втрату живих батьків), дуже важко потім відновитися на особистісному рівні. Зростаюча особистість формується на негативі, і найстрашніше, що відсутня та сімейна аура, атмосфера, до яких так тяжіють діти. Не підтримуються сімейні

традиції, не існує сімейних свят, не прищеплюється гордість за свою сім'ю. Фундамент, на якому все це відбувається за нормальних соціокультурних умов, відсутній. Це глибока моральна, психологічна проблема, не помічати яку суспільство не має права [3, с. 8].

По-п'яте, порівняно з попередніми роками реалії сьогодення спричиняють розвиток такого феномену, як аномія, що негативно позначається на життєдіяльності сучасної української сім'ї та вихованні дітей. У дорослих членів сім'ї відсутні уявлення про сучасні соціально-адаптивні стратегії. Із свого скрутного становища сім'я не в змозі справляти на дітей належний виховний вплив, забезпечувати їхню психологічну й соціальну підтримку. В наслідку це зумовлює явище «розриву поколінь»: нинішня учнівська молодь, як зазначалося вище, заперечує норми і догми «батьків» [4, с. 39].

По-шосте, говорячи про формування гуманної міжпоколінної взаємодії в сучасних умовах, варто враховувати й нові політичні реалії – життя громадянського суспільства фактично в стані війни. Війна не лише популяризує агресію, насильницькі методи вирішення питань. Вона дискредитує норми моралі мирного життя, норми права, компроміс та діалог як засіб досягнення цілей. А це значною мірою визначатиме норми поведінки громадян України, які пройшли становлення під час війни.

На сьогодні поширюється таке явище, як соціальна депривація – обмеження умов, матеріальних і духовних ресурсів сім'ї, необхідних їй для виживання та адекватного входження в культуру суспільства. З одного боку, батьки, не володіючи в достатній мірі знаннями щодо специфіки правильного виховання дітей, вікових та індивідуальних особливостей дитини, здійснюють процес сімейного виховання всліпу, інтуїтивно, розрізнено і хаотично. З другого боку, вони далеко не завжди готові самостійно вирішувати суперечність між перехідними цінностями і законами конкретної історичної ситуації, а тому не спроможні убезпечити своїх дітей від агресивного наступу інформації, засвоєння хибних ідеалів.

Усе це актуалізує проблему надання сім'ї педагогічної допомоги у формуванні

гуманних міжособистісних взаємин між її членами, що спонукає до пошуків адекватних способів її розв'язання.

Список використаних джерел

1. Алексеєнко Т. Ф. Сучасне сімейне виховання: концептуалізація ідей теорії та практики : монографія / Т. Ф. Алексеєнко. – Умань : Жовтий О. О., 2016. – 436 с.
2. Максимович О. М. Сучасна сім'я : проблеми виховання дітей : монографія / О. М. Максимович. – Івано-Франківськ, 2017. – 200 с.
3. Повалій Л. В. Виховання дітей у сім'ях різного типу: метод. рек. / Л. В. Повалій, О. Л. Хромова. – Київ : Науковий світ, 2010. – Ч.3. Зміст, форми і методи виховання дітей у сім'ях різного типу / Л. В. Повалій, О. Л. Хромова. – 47 с.
4. Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах : монографія / Л. В. Гончар, Т. В. Кравченко, І. М. Мачуська, К. М. Павицька, А. В. Хижняк ; за заг. ред. Л. В. Гончар. – Харків : Друкарня Мадрид, 2016. – 176 с.
5. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні : колективна монографія / під кер. Лібнової Е. М. – Київ : АДЕФ-Україна, 2008. – 256 с.

Грітчина Анна Іванівна
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу,
Інститут проблем виховання НАПН України, м. Київ

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ЮНАКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ДО МАЙБУТЬОГО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

Проблема підготовки вихованців шкіл-інтернатів до сімейного життя набуває особливої актуальності, оскільки більшість з учнів цих закладів позбавлені позитивного досвіду сімейного життя, у них майже відсутні навички поведінки та спілкування з дорослими та, перш за все, з близькими, побутові навички та навички перебування в соціумі.

Більшість сучасних досліджень зосереджені на вивченні підготовки молоді до сімейного життя, формуванні навичок статевої та сексуальної культури. Однак, проблема формування готовності юнаків загальноосвітніх шкіл-інтернатів до сімейного життя залишається малодослідженою, хоча найбільш сприятливим періодом для виховання особистості як майбутнього сім'янина є ранній юнацький вік. Саме в цьому віці актуалізується інтерес до протилежної статі, моделюється образ майбутньої дружини.

Останніми роками в Україні підготовка молоді до сімейного життя здійснюється у відповідності з державними програмами і заохочується державою. Так, у Державній цільовій соціальній програмі підтримки сім'ї одним із пріоритетів визначено підготовку молоді до подружнього життя шляхом проведення презентацій, семінарів та навчань. Вважаємо, за доцільне звернути увагу на те, що у ній вказується на необхідність формування свідомого та відповідального ставлення до батьківства і материнства; здійснення заходів, спрямованих на підготовку молоді до подружнього життя та підвищення рівня готовності до виконання соціальних ролей чоловіка і дружини; формування у молоді свідомого ставлення до шлюбу з метою створення міцної, самостійної сім'ї, народження бажаних дітей шляхом організації діяльності шкіл підготовки молоді до шлюбу та відповідального батьківства [1].

В Національному плані дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини

наголошується на недостатньому рівні підготовленості молоді до сімейного життя, ігноруються сімейні цінності. Пріоритетом має стати удосконалення соціально-педагогічної роботи з формування відповідального батьківства, сімейних цінностей у підлітків, підготовка молоді до сімейного життя [2]. виконання ролі майбутнього сім'янина: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий.

Проблеми підготовки молоді до сімейного життя набули висвітлення в працях В. Кравця (теорія і практика підготовки учнівської молоді до сімейного життя), Н. Гусак (підготовка юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка і батька), Н. Демчук (формування психологічної готовності юнаків до батьківств), Л. Яценко (гендерний чинник у підготовці старшокласників до сімейного життя), А. Бондарчук (формування у студентської молоді культури сімейних взаємин).

Питання підготовки вихованців інтернатних закладів до сімейного життя розглянуті в працях О. Кізь (формуванню психологічної готовності вихованців шкіл-інтернатів до створення сім'ї), Л. Карпушевської (виховання статевої культури старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності), Г. Хархан (підготовка дітей-сиріт в умовах інтернатного закладу до сімейного життя)

На думку В. Кравця, готовність людини до шлюбу та сім'ї полягає в розумінні нею суспільного значення своїх дій, певних обов'язків між подружжям, відповідальності за сім'ю та дітей, добровільне прийняття непередбачених у сімейному житті турбот і обмежень в особистій свободі. Для нашого дослідження важливе значення має теза дослідника про те, що одним із завдань моральної підготовки майбутнього сім'янина є формування у юнаків мужності. “В яких же випадках проявляється мужність? Це обов'язковість, гідність; уважне, бережливе ставлення до жінки (лицарство); вміння приймати рішення; надійність, цілеспрямованість, відповідальність, вміння кохати, філософське ставлення до дивностей жіночого характеру” [3, с. 43].

Щодо вихованців інтернатних закладів більшість із них, зазвичай, не знайомі зі знанням і виконанням сімейних обов'язків у батьківській сім'ї. Вони позбавлені сім'ї, батьківської підтримки, що так важливо у самотньому житті.

Дослідження особливостей сформованості готовності юнаків загальноосвітніх шкіл-інтернатів до сімейного життя вимагає врахування низки чинників.

До першої групи чинників належать такі: потенціал позаурочної діяльності шкіл-інтернатів у контексті досліджуваної проблеми; сенситивність молодшого юнацького віку щодо формування у юнаків готовності до виконання ролі майбутнього сім'янина (сприймання себе як представника чоловічої статі, вироблення власних поглядів на характер взаєностосунків чоловіка та жінки).

Друга група чинників значно ускладнює процес формування готовності юнаків загальноосвітніх шкіл-інтернатів до сімейного життя і пов'язана з тим, що вихованці інтернатних закладів зростають поза межами сімейного середовища або засвоїли негативний досвід сімейних стосунків; зазвичай, юнаки не мають досвіду виконання сімейних обов'язків у батьківській сім'ї.

Складнішою є ситуація в умовах інтернатного закладу, що зумовлено відсутністю чоловічої моделі поведінки. Для більшості юнаків загальноосвітніх шкіл-інтернатів характерними є неусвідомлення соціальної значущості сім'ї у житті чоловіка; незнання сімейних функцій та невідповідність до їх виконання; неадекватна самооцінка, знижена емпатія, нерозуміння фізіологічних та психологічних особливостей статей; низький рівень статевої поінформованості, необізнаність у питаннях сексуальної культури; спотворене уявлення про особливості статевої поведінки; відсутність психологічної та практичної підготовки до усвідомленого батьківства.

Узагальнюючий огляд наукових та нормативних джерел дає змогу констатувати, що готовність юнаків шкіл-інтернатів до сімейного життя передбачає активно-дієвий стан особистості, її внутрішню зорієнтованість на успішне сімейне життя на основі переконань, поглядів, ставлень, мотивів, проявів моральних якостей.

Список використаних джерел:

1. Концепція державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 р. [електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/325-2012-%d1%80>
2. Про схвалення Концепції державної соціальної програми “Національний план дій щодо реалізації конвенції ООН про права дитини” на період до 2021 року. [електронний ресурс]. – режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/249890555>
3. Кравець В. П. Психологія сімейного життя : навч. посіб. : у 2-х ч. / В. П. Кравець. – Тернопіль : КЖВ “Тернопіль”, 1995. – 696 с.

Губеладзе Ірина Гурамівна
кандидат психологічних наук
старший науковий співробітник
лабораторії психології мас та спільнот
Інститут соціальної та політичної психології
НАПН України, м. Київ

РОДИНА В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЄДНАННЯ

Воєнні події, що відбуваються на Сході України, мають складні психологічні наслідки для усіх верств населення держави. Такі наслідки знаходять своє відображення не тільки у психологічних проблемах учасників АТО та їхніх сімей, внутрішньо переміщених осіб, також у громадян, що тільки спостерігають за подіями на Сході. Дослідники військових конфліктів вказують на їхній деструктивний вплив на особу і спільноту, їхнє ефективне функціонування (Коробка, 2015 [1], Пашко, 2016 [2], Тишков, 2001 [3], Betancourt, 2015 [4], Feldman, 2013 [5]).

Унікальність воєнного конфлікту на території України полягає в тому, що до нього залучено близькоспоріднені держави і народи. По інший бік барикад опинилися рідні, друзі, колеги. Вони є або громадянами країни-агресора, або у той чи той спосіб підтримують представників протилежного табору. На цій основі у людини відбувається переосмислення власної позиції щодо ситуації, яка склалася, загострюється потреба відстоювання власних постав і переконань. Як результат маємо ускладнення спілкування і міжособової взаємодії між близькими і рідними людьми. До того ж, чим ближчими є стосунки, тим складніше приймати протилежну позицію іншого.

Як показує практика, на ґрунті непорозуміннь через політико-ідеологічні розбіжності між членами родини, сім'ї часто розпадаються. Останнім часом до психологів часто звертаються сім'ї чи окремі їх представники, які переживають сімейні конфлікти, непорозуміння і повний розрив стосунків з рідними через різні погляди і політико-ідеологічні уподобання.

Такого роду непорозуміння торкнулися в тій чи іншій мірі чи не кожної сім'ї. У когось залишилися родичі на території країни-агресора. Хтось вимушено мігрував з

небезпечних зон, а вдома залишилися рідні і друзі. А хтось просто вдома не може дійти згоди на предмет політичної ситуації в країні, економічного розвитку, доцільності АТО тощо.

Ми маємо на меті на основі результатів емпіричного дослідження проаналізувати проблеми і перспективи єднання членів родини в умовах війни.

Традиційно саме сім'я є тим середовищем, яке забезпечує психологічний комфорт і адаптацію людей до стресових ситуацій. Тут людина може отримати підтримку і допомогу у складній життєвій ситуації. Саме сімейна допомога, захист і підтримка є найбільш очікуваною для людини. Однак натомість в умовах війни сім'я і родина часто стають дестабілізуючим фактором. Саме тут відбуваються найбільш значущі події, у тому числі і негативні.

Якщо людині майже байдуже, як сприймають певну ситуацію сторонні люди, то одночасно для неї надзвичайно болісно, коли здавалося б найближчі люди, мають кардинально різні погляди на такі важливі питання. Саме сімейно-родинні стосунки виявляються найбільш чутливими до соціально-економічних, політико-ідеологічних та інших суперечностей.

У кожній родині свій унікальний досвід і історія. Однак у своєму дослідженні ми з'ясували, що насправді є причинами загострення внутрішньо родинних стосунків і які сім'ї більшою мірою схильні до таких непорозумінь і розриву зв'язків.

Опитування було проведено у 2017 році серед 472 респондентів, з яких 42% чоловіків і 58% жінок віком від 18 до 72 років. Опитувані були об'єднані у наступні групи: учасники АТО, члени сімей учасників АТО, волонтери, внутрішньо переміщені особи, небайдужі спостерігачі за подіями на Донбасі, байдужі спостерігачі. Відповідно до цього розподілу і здійснювався аналіз даних. Для дослідження було використано наступні методики: Діагностика соціально-психологічного клімату групи, Копінг-поведінки у стресових ситуаціях, Діагностика імпульсивної поведінки у стресових ситуаціях, Експрес-діагностика поведінкового стилю в конфліктній ситуації, авторська анкета, спрямована на уточнення особливостей родинної взаємодії в умовах воєнного конфлікту.

Варто відзначити, що 62,9% українців погодилися з твердженням, що у їхніх сім'ях або родинх бувають суперечності та непорозуміння через політичну ситуацію в Україні і події, що відбуваються на Сході України, і тільки у 37,1% респондентів таких суперечок немає.

Підтримку в родині відчують 100% членів сімей учасників АТО, волонтерів і внутрішньо переміщених осіб. Натомість 16,7% учасників АТО вважають, що їм бракує підтримуючого оточення, що говорить про складність відновлення і підтримання стосунків у сім'ї саме цією категорією населення. Вони часто жаліються на нерозуміння з боку інших, у тому числі і рідних. Серед небайдужих спостерігачів таких виявилось 5,7% і 23,8% – серед байдужих до подій на сході України. Такі дані свідчать, що війна і пов'язані з нею події об'єднують і згуртовують членів родини.

Оцінка психологічної дистанції між опитуваними і членами їхніх сімей, які поділяють їхню позицію показала, що найменша психологічна дистанція у членів сімей АТО (1,95), та учасників АТО (2,19), а найбільша дистанція – у байдужих до подій в Україні (3,52, $p=,000$). Усі інші групи різняться від останніх теж на статистично значущому рівні.

До осіб, які найчастіше підтримують в сім'ї, належать переважно найближчі члени сім'ї: мама, тато, чоловік, дружина, брат, сестра. При цьому найчастіше в ролі опонентів згадують дальших родичів: тіток, дядьків, кузенів і т.д. Це підтверджує думку про роль психологічної дистанції між членами родини як чинника консолідації чи деконсолідації родини.

Активна трансформація долаючої поведінки сприяє адаптації у соціумі в умовах воєнного конфлікту і характеризується активними стратегіями пошуку конструктивного розв'язання проблеми і залучення соціально-психологічної підтримки з боку членів сім'ї з метою активізації потенціалу особистості. Рівень адаптації людини до змін життя, пов'язаних з подіями на Сході України, статистично значущо залежить від рівня психологічного комфорту у стосунках з більш далекими родичами ($p=, 016$). За допомогою кореляційного аналізу було встановлено, що у стосунках з більш далекими родичами, опитувані часто застосовують дві стратегії:

емоційна розрядка або уникання.

Посилення конфлікту з членами родини є одним з проявів пост травматичної поведінкової реакції. Дистанціювання від рідних з «інакшою» позицією виявляється свого роду захисним механізмом ізоляції. На цій основі відбувається формування образів «Ми» і «Вони». При цьому образ «Ми» як правило має позитивну конотацію, а «Вони» – негативну, або у кращому випадку нейтральну.

Серед факторів, що впливають на вибір різних стратегій підтримання родинних зв'язків в умовах воєнного конфлікту, можна назвати наступні: наявність конфліктів і непорозумінь у сім'ї до початку воєнного конфлікту, ступінь спорідненості родинних зв'язків, переструктурування ідентифікаційної матриці, узгодження цінностей і соціально-психологічне благополуччя сім'ї, ступінь залученості окремих членів родини до воєнних дій, особистісні характеристики.

На основі отриманих результатів нами було виокремлено шість основних моделей підтримання сімейної взаємодії в умовах воєнного конфлікту: *повна сепарація* (члени родини з протилежними поглядами повністю розривають стосунки і відмовляються від будь-яких інтеракцій; вони демонструють категоричне неприйняття інших позицій); *часткова взаємодія* (спілкування відбувається тільки в межах чітко визначених тем і усвідомлено уникається обговорення питань війни і предмету конфлікту; тривалість спілкування суттєво знизилася, а тематика звузилася); *конфронтація* (відверте протистояння двох чи кількох протилежних позицій; спілкування як правило носить деструктивний характер, емоційно негативно забарвлене; Будь-яка тема обговорення зводиться до питань війни і непорозумінь); *пристосування* (приховування власної чітко усвідомлюваної позиції і зовнішнє прийняття іншої заради збереження єдності в сім'ї); *домінування* (визнання власної позиції як основної, а погляди інших – як другорядні і не важливі; контакти майже чи повністю не підтримуються); *прийняття різноманітності позицій* (визнання власної позиції як основної, але при цьому прийняття можливості існування безлічі інших думок і позицій. З одними підтримуються контакти, з іншими – ні).

Доцільність і ефективність використання тієї чи іншої стратегії на різних етапах існування конфлікту може бути виправданою. Проте найефективнішою у

довгостроковій перспективі є стратегія часткової взаємодії, коли носії діаметрально протилежних поглядів свідомо домовляються не чіпати конфліктних тем заради збереження спокою і миру в родині. Вибір тієї чи іншої стратегії підтримання сімейних зв'язків призводить до адаптації чи то дезадаптації спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту.

Висновок. Можливості єднання членів родини пов'язані з набуттям високого рівня адаптації членів сім'ї і родини в кризових умовах, що може бути досягнутий через: формування позитивної сімейної ідентичності; налагодження конструктивної взаємодії між членами сім'ї і родини; конструювання позитивних образів «Ми» і «Вони», залученість членів сім'ї до спільної діяльності, активізацію позитивного соціального самопочуття. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі соціально-психологічного змісту стратегій адаптації членів родини до наслідків воєнного конфлікту і можливості їхньої реінтеграції.

Список використаних джерел

1. *Коробка Л.М. Соціально-психологічна адаптація спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту: теоретичні засади дослідження* / Л.М. Коробка // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2015. – №4. – С. 76-82.
2. *Пашко Т.А. Психологічні особливості змін в самосвідомості мирних жителів зони АТО* / Т.А. Пашко // Проблеми політичної психології. – 2016. – №4 (18).
3. *Тишков В.А. Общество в вооруженном конфликте. Этнография чеченской войны. Глава X. Семья и конфликт* / В.А.Тишков. – М.: Наука, 2001. – 551 с.
4. *Betancourt T.S. The intergenerational effect of war* / T.S. Betancourt // Journal of the American Medical Association , Psychiatry . – 2015. – 72 (3). – P. 199-200.
5. *Feldman R. Stress reactivity in war-exposed young children with and without posttraumatic stress disorder: relations to maternal stress hormones, parenting and child emotionality and regulation* / R. Feldman, A. Vengrober, M. Eidelman-Rothman and O. Zagoory-Sharon // Development and Psychopathology. – 2013. – 25. – P.943-955.

Гуменюк Оксана Володимирівна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України,
Рівненський державний гуманітарний університет м. Рівне

Демчук Олена Олександрівна
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної психології та психодіагностики,
Рівненський державний гуманітарний університет м. Рівне

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СІМЕЙНО-ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН У РАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ПАРАДИГМА НЕ/ПРИЙНЯТТЯ НОВИХ ПОРЯДКІВ

Історія вивчення сімейних особливостей радянської минувшини завжди впліталася в канву повсякденного складового. На даному етапі історія сім'ї виводиться на окрему сходинку української, і не лише, історії. Тому не дивним є інтерес до даного аспекту життя радянської української людини. Сучасними дослідниками зроблено чимало щодо дослідження даної тематики, як в контексті повсякдення, так і окремішньо. Зокрема О.Коляструк, О.Удод, Н. Гогохія, Г. Мітрошенко, В. Лисак, В. Головка у своїх працях через повсякденність радянської людини досліджують загальноусталені норми, а інколи й аномалії даного періоду. У зазначених працях порушуються різноманітні аспекти формування та функціонування повсякдення радянського населення, особливостей його сімейного побуту. Однак питання еволюції та функцій української радянської сім'ї потребують подальшого вивчення.

Упродовж всього ХХ ст., особливо у радянський період, інститут сім'ї пережив глибокі зміни, що торкалися усіх сторін її існування як досить давньої інституції.

Оновлення економічної та соціальної структури радянського суспільства, тобто індустріалізація, урбанізація, секуляризація свідомості, емансипація жінок і дітей – обумовило ці зміни. Окрім того, війни і соціальні катаклізми досить дієво деформували й без того непростий і не завжди послідовний процес модернізації сім'ї з великою кількістю протиріч.

З одного боку, інститут сім'ї, як і все суспільство, піддався революційному оновленню. Це сприяло подоланню кризи патріархальної сім'ї та патріархальних сімейних стосунків, які явно відчувалися на початку століття. З іншого ж боку, через непослідовність та незавершеність змін, які відбувалися із сім'єю, вона зіткнулася з новими проблемами, значною мірою втратила здатність виконувати деякі життєво важливі для людини та суспільства функції. Подекуди відбувся зтяжний розлад сім'ї як інституції з іншими суспільними інституціями і вона, по суті, опинилася на порозі нової кризи.

Прийнятий менш ніж за рік до закінчення війни, 8 липня 1944 року, Указ Президії Верховної Ради СРСР у назві навіть не згадував тих глибоких змін, які ніс у життя радянських сімей. Називався він так: «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотнім матерям, посилення охорони материнства і дитинства, про встановлення вищого ступеню відзнаки – звання «Мати – героїня» і запровадження ордена «Материнська слава» і медалі «Медаль материнства».

Цей указ ніби задавав вектор усього повоєнного розвитку. Він був першим документом у подальшому ланцюжку всіх тоталітарних обмежень, які позбавили при пізньому Сталіні радянське суспільство залишків свободи. Адже головним в указі було те, що він вводив суттєві обмеження на можливість розлучення. Ним встановлювалася дуже складна і дорогавартісна процедура розірвання шлюбу в суді. Цим він був дуже схожий на закони Російської імперії, де для православної більшості розлучення було вкрай утрудненим. Це був корінний розрив з ліберальним підходом до питань сім'ї, якого дотримувалися більшовики, прийшовши до влади. «Свобода розлучення, – чітко сформулював свою позицію Ленін, – означає не розпад сімейних зв'язків, а, навпаки, зміцнення їх на єдино можливих і стійких... демократичних засадах».

Обмеження розлучень, звичайно, не скріплює шлюб. Воно швидше призводить до дезорганізації сімейних стосунків, сприяє масовій появі нових фактичних союзів, які залишаються поза рамками юридичного регулювання. Усе виходить всупереч, здавалося б, хорошим намірам вчорашніх і сьогоднішніх прибічників «посилення шлюбних уз». Більше того, це ніяк не сприяє збільшенню

народжуваності. Адже люди надовго позбавляються юридичної можливості створити нову сім'ю після фактичного розпаду старої. Виходить так, що саме обмеження розлучень веде до зростання незареєстрованих союзів, а часто й до страху перед реєстрацією шлюбу, оскільки його так важко розірвати.

Звичайно, запроваджені обмеження відразу різко знизили число офіційно оформлених розлучень. У 1940 році їх було зареєстровано 205 тисяч. Навіть у воєнному 1943 році, до накладання обмежень на розлучення, усе ж 83 тисячі. Після введення обмежень кількість оформлених розлучень впала в 12,5 рази – до 6, 5 тисяч у 1945 році.

Раніше число розлучень серед сільського населення мало відрізнялося від їх кількості серед міських жителів. Після указу 1944 року тільки менше восьмої частини зареєстрованих розлучень прийшлося на жителів села. При складності і дорожнечі оформлення розлучення воно стало малодоступним для цієї й без того найбільш безправної частини тодішнього населення. Все це вказує на ступінь тоталітарного насилля над жителями країни, яке встановилося у сімейній сфері. Якщо дореволюційне законодавство виходило з релігійних норм, то тільки що введені обмеження базувалися цілком на хибно зрозумілому державою інтересі, якому повинно було підкорятися населення.

Указом 1944 року вводилося нове поняття – «одинок мати». Воно розповсюджувалося на усіх жінок, які народили дітей поза шлюбом. Тепер ці жінки не могли претендувати на матеріальну допомогу з боку батька дитини. Більше того, батько, при усьому його бажанні, якщо він не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, не міг бути записаним в документах, які засвідчували народження дочки або сина. У метриці дітей, народжених поза шлюбом, став обов'язковим прочерк замість відомостей про батька. Так виникла стигма прочерку в метриці. Таким чином за весь час дії цього негуманного законодавчого заходу, який надовго пережив Сталіна, затаврували більш ніж п'ятнадцять мільйонів дітей.

Основний потенціал стабілізуючого фактору для сучасної молоді сім'ї міститься в науково обґрунтованій сімейній політиці держави. При цьому така сімейна політика у сучасних умовах повинна будуватися на нових концептуальних

підходах до її соціального захисту, до місця в ній жінки, до виконання таких її основних функцій, як народження дітей та їх виховання, виробничо-господарська, рекреаційна тощо.

Цілком природно, що встановлений у 1944 році прочерк у метриці замість відомостей про батька, яким «нагороджувалися» при народженні діти, що з'явилися поза шлюбом, не міг не турбувати тих, хто дійсно був гуманістом. Проти цієї дикості після XX з'їзду партії в «Літературній газеті» виступили відомі письменники Самуїл Маршак й Ілля Еренбург, видатний композитор Дмитро Шостакович і провідний педіатр академік РАМН Георгій Сперанський. Їх відкритий лист був надрукований в газеті 9 жовтня 1956 року.

Нажаль, угорські події, які відбулися незабаром – повстання в Будапешті та його придушення радянськими військами – відволікли на себе увагу. Ініціатива чотирьох авторів звернення залишилася без результату. Ніяких змін не сталося. Періодичні зміни в правовій базі шлюбно-сімейних відносин СРСР (з ідентичністю і в УРСР) носили чітко регламентований характер взаємодії ідеологічної і партійної доктрини формування соціалістичної сім'ї і побуту, а також процесу розвитку сімейно-побутових відносин. Ми спостерігаємо своєрідні подвійні стандарти радянської сімейної системи. З одного боку радянська система контролю за приватним життям населення, в тому числі і сімейним, призвела до своєрідного відчуття повернення до «старих добрих дідівських часів» з моралізаторськими правилами, які супроводжувалися заборонаю абортів (до періоду «відлиги»), обмеженням розлучень, невизнанням незареєстрованих шлюбів, підвищенням уваги до «морального обличчя радянського громадянина» при призначенні на «відповідальні» посади, втручанням громадськості у сімейні справи та багато іншого, що вписувалося у загальну лінію уявлень про «порядну радянські сім'ю». З іншого боку, навпаки, традиційна сімейна мораль грубо нищилася – і тоді символом епохи ставав донощик на власних батьків Павлик Морозов, а принципи приватного сімейного життя відверто ставали посміховищем: дружин змушували відмовлятися від чоловіків, дітей – від батьків, з'явилися терміни «члени сімей зрадників батьківщини», «соціально небезпечні діти» і багато іншого.

Дідик Наталія Федорівна
науковий співробітник
лабораторії психології масової комунікації медіаосвіти,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ

УЯВЛЕННЯ ОФІЦЕРІВ ПРО СІМ'Ю ЯК ЧИННИК ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Враховуючи військові події на Сході України та необхідність участі в них військових підрозділів Збройних сил України та Національної гвардії України важливим фактором для виконання службово-бойових завдань є психологічний стан військовослужбовця. На думку дослідників одним із основних факторів, що впливають на психологічний стан військовослужбовців є стосунки в родині. Проте, уявлення військовослужбовців, особливо керівної ланки, наскільки родина впливає на психологічний стан військовослужбовців досліджено недостатньо.

Особливості впливу сім'ї на психологічний стан військовослужбовця під час несення служби та після завершення службово-бойового завдання досліджували як зарубіжні [4], так і вітчизняні фахівці. Вітчизняні дослідження із соціально-психологічного забезпечення функціонування військових підрозділів показують, що для психологічного стану комбатантів, як на стадії виконання бойового завдання [5], так і після його завершення [3], важливі стосунки з найближчим оточенням, а саме членами родин. Також дослідники зазначають, що гармонійні стосунки в родині виступають чинником, який здатен зменшити ризик виникнення ПТСР [2]. Українські фахівці у своїх працях говорять про те, що найбільш значущою для бійців, що повернулися із зони військового конфлікту, є підтримка матері, дружини та командира [1].

Для з'ясування, наскільки, на думку офіцерів, родина впливає на психологічний стан військовослужбовців, було проведено опитування військовослужбовців Національної гвардії України (далі НГУ).

Мета дослідження – зрозуміти рівень впливу сім'ї на психологічний стан військовослужбовців та отримати інформацію про те, як військовослужбовці сприймають підтримку зі сторони дружин. Опитування здійснювалося у форматі

групової дискусії. Опитування відбувалося під час робочої зустрічі представників громадської організації «Жіноча Сила України» з офіцерами військової частини (далі в/ч) НГУ, військовослужбовці якої постійно несуть службу в зоні АТО. Захід був організований зусиллями психологів військової частини на території в/ч та тривав 1 годину.

Учасники дослідження – 30 осіб, чоловіки, офіцери в/ч (включно з молодшим офіцерським складом). Основною вимогою до підбору учасників групи була наявність підлеглих (від 10 осіб і більше). Вік опитуваних: 22-55 років. Процедура дослідження включала «вітальний» та «розігрівачий» блоки [6, с 153].

Для того, щоб мінімізувати дискомфорт під час опитування, всі питання ставилися не по відношенню до присутніх військовослужбовців, а в контексті оцінки розуміння важливості поставлених питань для підлеглих. До них зверталися як до експертів, проявляючи їхнє розуміння. Інтерактивне спілкування відбувалося у два етапи і спрямовувалося двома питаннями відповідно до етапів:

1) Хто з оточення впливає на психологічний стан військовослужбовців, які знаходяться у вашому підпорядкуванні (зазначте у відсотках)?

2) Якою має бути поведінка дружини по відношенню до військовослужбовця, щоб він відчував підтримку?

В першому питанні прояснялася важливість сім'ї, в другому-розуміння ролі дружини. Паралельно із зачитуванням першого питання на екрані демонструвався слайд, який містить поставлене питання та можливі варіанти відповідей: дружина, мати/батьки, побратими, друзі, колеги, керівництво, інші. Варіанти відповідей візуалізовані у вигляді діаграми з рівнозначними поділками.

Після демонстрації слайду, присутнім озвучувалося прохання надати відповіді у відсотках щодо зазначених категорій. В груповій дискусії на першому етапі учасниками було виокремлено дві найважливіші категорії впливу: робота і сім'я, які надалі оцінювались.

Відповіді розподілилися таким чином:

9% (3 особи) відповіли 40/60 (40% впливає робота, 60% – сім'я)

6% (2 особи) – 60/40 (60% впливає робота, 40% – сім'я)

85% (25 осіб) – 50/50 (50% впливає робота, 50% – сім'я)

В узагальненому вигляді можна зробити висновок, що офіцери визнають роль сім'ї як досить вагому, принаймні, паритетну для військовослужбовців.

В результаті обговорення другого питання укладено список очікувань до дружини, яка своєю поведінкою позитивно впливала б на морально-психологічний стан військовослужбовця: заздалегідь планує та узгоджує спільні з чоловіком справи; не порівнює з іншою родиною; довіряє чоловіку; підтримує та розвиває любов дитини до тата; поважає професію чоловіка; вміє слухати і чути; нормально реагує, коли у зв'язку зі службовим завданням, чоловік не часто телефонує; дає чоловіку відчуття, що на нього чекають вдома; забезпечує, щоб вдома все було добре; піклується про дітей; підтримує наявність інтимної близькості у стосунках з чоловіком.

Структуруючи наведений список, можна виділити три блоки Перший блок – комунікативний, який говорить про те, що певна комунікативна компетентність дружини (вміння слухати і чути, довіряти, узгоджувати спільні справи, підтримувати професійний вибір чоловіка тощо) є важливим чинником впливу на психологічний стан військовослужбовця. Другий блок – відсутність проблем вдома, що включає як обставини, пов'язані з дітьми (повага до тата-військового вдома, питання з навчанням та здоров'ям дітей) так і побутові питання. Третя складова – подружні стосунки (довіра, відчуття, що чекають вдома, відчуття потрібності, стосунки у подружжі, в тому, числі інтимна близькість тощо).

Цікавим фактом є те, що дискусія починається з комунікативного блоку, а блок подружніх стосунків проговорюється наприкінці, але це не говорить про те, що ця тема на останньому місці по важливості.

В результаті такого аналізу, ми маємо підтвердження того, що офіцерський склад розуміє роль сім'ї. Про це також говорить факт, що після дискусії самі учасники піднімають питання про те, чи буде проводитися робота з дружинами, де б відбувалося їх інформування про очікування чоловіків-військовослужбовців щодо сімейних стосунків. Проте реалізація та організація таких проектів зустрічає певні труднощі.

Не рекомендується завершувати таку зустріч переглядом відео. Більше того, до

використання медіа в груповій дискусії потрібно підходити з обережністю, особливо щодо демонстрації «ідеальних» стосунків чоловіка і дружини, оскільки це може актуалізувати і загострити переживання власних негараздів у учасників.

Висновки. Офіцери достатньо високо оцінюють роль сім'ї як чинника впливу на психологічний стан військовослужбовців. Формулювання замовлення до роботи з сім'ями знаходиться у початковому стані і стикається з багатьма організаційними труднощами, проте напрям роботи з підтримки сімей є дуже важливим і потребує подальшого впровадження. Необхідно включати знання стосовно впливу сімейних стосунків на психологічний стан військовослужбовців у навчання офіцерів.

Список використаних джерел:

1. Буряк О. О. Шляхи та методи реабілітації осіб з «військовим синдромом» та посттравматичним стресовим розладом / О. О. Буряк, М. І. Гіневський, Г. Л. Катеруша // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. – 2015. – Вип. 3 (44). – С. 137–141.
2. Волошин П. В. Посттравматичні стресові розлади: діагностика, лікування, реабілітація : методичні рекомендації / П. В. Волошин, Л. Ф. Шестопалова, В. С. Підкоритов. – Харків, 2002. – 47 с.
3. Лесков В. О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів : автореф. канд. психол. наук : 19.00.09 "Психологія діяльності в особливих умовах" / В. О. Лесков. - Хмельницький, 2008. - 22 с.
4. Охорона психічного здоров'я в умовах війни / пер. з англ. Тетяна Семигіна, Ірина Павленко, Євгенія Овсяннікова [та ін.]. – К. : Наш формат, 2017. – 1068 с.
5. Стасюк В. В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів : підручник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / В. В. Стасюк. – К. : НАОУ, 2006. – 570 с.
6. Белановский С.А. МЕТОД ФОКУС-ГРУПП. - М.: Издательство Магистр, 1996. - 272 с.

Заблоцький Андрій Русланович
аспірант,
Тернопільський національний педагогічний університет
ім. Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ФОРМ ДЕРЖАВНОЇ ОПІКИ НАД ДІТЬМИ НА ПРИКЛАДІ ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї

Одним із напрямків державної політики з реалізації прав дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування на виховання в сім'ї, або в умовах максимально наближених до сімейних, є активізація їхнього влаштування в прийомні сім'ї для запобігання подальшій бездоглядності та безпритульності.

Протягом декількох останніх років в Україні забезпечується реалізація завдань, спрямованих на посилення соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та сімей з дітьми означених категорій. Загалом, сімейними формами виховання охоплено понад 90% таких дітей. Саме тому метою нашого дослідження постає аналіз прийомної сім'ї як важливої складової альтернативних форм державної опіки над дітьми.

Конституція України (ст. 52) чітко вказує, що якщо виховання в рідній сім'ї неможливе, то обов'язок щодо виховання й утримання дитини бере на себе держава. Держава має можливість передавати свої функції для навчання й виховання, а також повного утримання дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування спеціалізованим закладам, які фінансуються з державного бюджету для перебування кожної такої дитини у відповідних формах влаштування або установах, згідно чинного законодавства [1].

Сучасна світова та вітчизняна законодавча база виділяють декілька альтернативних форм утримання дітей у державних установах, тобто моделей деінституалізації. На зміну їм повинні прийти сімейні форми державної опіки відомі суспільству ще з давніх часів, зокрема такі як: усиновлення, опіка та піклування, а також відносно нові що перебувають на етапі становлення – прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, патронатна сім'я [2, с. 42-45].

Однією із форм альтернативного виховання осиротілих дітей є прийомна сім'я. Відповідно до ст. 256(1) Сімейного кодексу України **прийомна сім'я** – це сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (загальна кількість дітей в такій сім'ї, враховуючи рідних і прийомних не повинна перевищувати 5 осіб) [3, с. 27]. Створення прийомних сімей дозволяє вирішувати питання тимчасового влаштування долі дитини, батьки якої за певних обставин (хвороба, засудження тощо) певний проміжок часу не можуть займатися вихованням. Тоді дитину тимчасово влаштовують дитину у нову сім'ю на той період часу, доки кровна сім'я не вирішить своїх проблем [4].

Особливість прийомної сім'ї, полягає в тому, що вона є формою державної опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, коли частину функцій (матеріальне забезпечення, утримання дітей, оплату праці прийомним батькам, методичну підготовку прийомних батьків та допомогу у вихованні сироти, а також контроль за утриманням і вихованням дитини) держава залишає за собою [2, с. 46-49].

На даний час збережено тенденцію до пріоритетного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в усі сімейні форми виховання. Хоча, якщо розглянути статистичні дані Міністерства соціальної політики, то останнім часом поширюється негативна тенденція до зменшення кількості прийомних сімей, зокрема у 2013р. таких сімей в Україні налічувалось 4199, у 2014р. – 4123, у 2015р. – 3901, у 2016р. – 3797 [5]. Поряд з цим варто зауважити, що з року в рік в Україні збільшується кількість дитячих будинків сімейного типу. Виходячи із завдань та цілей альтернативних форм державної опіки, вважаємо за необхідне активізувати діяльність усіх державних структур для збільшення кількості прийомних сімей.

З метою проведення поетапної реформи, спрямованої на відмову від виховання дітей в інституціях та створення умов для розвитку і виховання дітей у сім'ях, або в умовах максимально наближених до сімейних, створено робочу групу з питань реформування системи інституційного догляду та виховання дітей під

головуванням Уповноваженого Президента України з прав дитини М. Кулеби, у рамках якої розроблено проект Стратегії деінституціалізації догляду дітей. На сучасному етапі посилено захист прав та інтересів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у прийомних сім'ях, забезпечено діяльність прийомної сім'ї у разі їх переміщення до іншої адміністративно-територіальної одиниці [5].

На часі прийомна сім'я розглядається державою та науковцями як одна із важливих складових альтернативних форм державної опіки над дітьми. Отже, аналізуючи зміни у чинному законодавстві ми бачимо що державна політика у соціальній сфері розширює можливості переходу від інституційних закладів інтернатного типу до сучасних форм сімейного виховання. Це важливий крок для забезпечення повноцінного розвитку та виховання даної категорії дітей у сімейному оточенні.

Список використаних джерел

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – режим доступу <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Пеша І. В. Сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування // Інформаційні матеріали для слухачів Центру підвищення кваліфікації працівників галузі Мінсім'ямолодьспорту. – К.: Державний ін-т розвитку сім'ї та молоді, 2006 – С. 42–49.
3. Сімейний кодекс України [Текст] – К. : Велес. – 2013. – 64 с.
4. Сімейне право України [Електронний ресурс]. – режим доступу http://pidruchniki.com/81485/pravo/priyomna_simya
5. Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс]. – режим доступу <http://www.msp.gov.ua/timeline/?t=19&from=&till=&g=0#tagpanel>

Зверко Тамара Василівна
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології,
Харківський гуманітарний університет
«Народна українська академія», м. Харків

ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ НАСТАНОВИ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОТИРІЧЧЯ

Сучасний світ розвивається занадто динамічно, в ньому відбуваються кардинальні зміни, що пов'язані з процесами глобалізації, інтеграції, трансформації, які, в свою чергу, впливають і на фундаментальні основи розвитку суспільства. Звичайно ж, ці зміни на функціонування інституту сім'ї.

Збереження й укріплення авторитету сім'ї, її ролі в суспільстві та цінностей багато в чому залежить від орієнтації молодих людей на створення сім'ї, від їх шлюбно-сімейних настанов. Тому актуалізується проблема вивчення уявлень молоді про шлюб та сім'ю у сучасному соціальному контексті.

Вагомим аргументом для пильної уваги до цього напрямку досліджень є необхідність нового бачення й ціннісного виміру переваг молоді, яка вибудовує ціннісні пріоритети щодо шлюбу та сім'ї через призму своїх поглядів, соціальних стереотипів, у подальшому тиражуючи їх у повсякденності й передаючи наступним поколінням.

Основою для розгляду означеної проблеми виступають дослідження вітчизняних учених, у яких аналізуються шлюбно-сімейні стосунки у суспільстві, що трансформується, формування шлюбної й дітородної поведінки, ціннісні орієнтації на сім'ю та дітей, мотивація сімейного життя (О. Балакірева, Л. Волинець, І. Курило, Е. Лібанова, О. Ноур, Л. Чуйко, Ю. Якубова та ін.). Проте існуюча аналітична база, багатий для теоретичних узагальнень матеріал ще не передбачають завершеність осмислення окресленої проблеми.

З нашої точки зору, може представляти інтерес визначення основних тенденцій і протиріч у шлюбно-сімейних настановах студентської молоді. Саме студентської молоді, оскільки все, що переживається та осмислюється в студентському віці, є базовими орієнтирами для ціннісної структури.

Ми ставимо завдання – розглянути шлюбно-сімейні настанови в двох аспектах: як стан свідомості молодих людей щодо цінностей шлюбу та сім'ї та як готовність до шлюбно-сімейних відносин.

Наш аналіз спиратиметься на результати Інтернет-опитування «Шлюбно-сімейні настанови студентської молоді (регіональний вимір)», яке було проведене в рамках науково-дослідного семінару слухачів магістерської програми Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» в 2016 році. Було опитано 500 студентів 1–6 курсів ВНЗ міста Харкова, в тому числі 47 % юнаків, 53 % дівчат, віком від 17 до 22 років.

Результати соціологічного дослідження показали, що 65 % опитаних вважають, що сім'ю слід створювати у віці 22–25 років, 22 % вказують на вік 26 років і старше, 13 % – на 19–22 роки.

При цьому 78 % студентів стверджують, що реєстрація шлюбу є обов'язковою, всього 22 % вказують, що це зовсім не обов'язково.

З твердженням «сім'я була важлива раніше, а в даний час цінності змінюються і створювати сім'ю зовсім не важливо» не згодні 61% опитаних; скоріше не згодні, ніж згодні – 19 %; скоріше згодні, ніж не згодні – 13%, і повністю згодні всього 6% студентської молоді. 70 % респондентів найбільш прийнятним для себе вважають твердження «руйнувати – не будувати», 30% опитаних студентів обирають як життєстверджуючу для себе позицію «розбиту склянку не склеїти».

На думку респондентів, сім'я повинна давати людині опору в скрутну хвилину (84%), приносити щастя батьківства та материнства (82%), позбавляти від самотності (18%), упорядковувати інтимне життя (13%) і налагоджувати побут і режим харчування (3%).

96% опитаних студентів указують на те, що, якби у взаєминах з чоловіком (жінкою) у них виникли проблеми, непорозуміння, то вони спробували б вирішити ці проблеми, не дивлячись ні на що, і до останнього робили б спроби зберегти сім'ю. 3% респондентів висловили думку про те, що вони спробували б щось змінити, але при першій же невдачі перестали б робити спроби зберегти сім'ю і подали б на розлучення, і лише 1% стверджує, що не намагалися б навіть розбиратися в цих проблемах, тому що, «якщо не ладиться, значить і не зладиться».

При цьому серед тих, хто брав участь в опитуванні, 84 % респондентів зростали в повній сім'ї з батьком і матір'ю, 15% – тільки з матір'ю і 1% опитаних зростав тільки з батьком. На нашу думку, отримані показники пов'язані між собою. Така стійка орієнтація на створення та збереження сім'ї пов'язана, перш за все, з тим, що більша частина опитуваних виховувалася в повних родин. Тим самим підтверджується те, що сім'я як ціннісний об'єкт є елементом поведінкового стандарту, який формує у людини певну орієнтацію на майбутнє.

Таким чином, цінності молоді щодо сімейно-шлюбних відносин показують, що студентська молодь все ще визначає сім'ю як одну з найважливіших цінностей у житті людини та орієнтується на вступ до шлюбу та формування сім'ї. Проте значна частина молодих людей проявляє бажання спочатку пожити в консесуальному шлюбі та сформувати власне матеріальне підґрунтя. Вагомим чинником підвищення дітородної активності є стабільність і міцність шлюбного союзу.

Значущими цінностями для студентської молоді є цінність взаємопідтримки та взаєморозуміння подружжя, душевний комфорт, спільність поглядів на життя, задоволення потреби в спілкуванні, особистісні характеристики. 82% опитаних вважають, що сім'я повинна давати людині опору в скрутну хвилину, 84% вказують на те, що сім'я повинна приносити щастя батьківства та материнства.

До основних цінностей батьківства належить цінність дітей: більшість респондентів орієнтовані на те, щоб у майбутньому бути батьками.

Водночас результати дослідження свідчать про пріоритет ціннісної орієнтації на освіту. Так, 59% опитаних студентів указують на те, що хотіли б створити сім'ю, але, насамперед, їм необхідно здобути освіту й стати фінансово незалежними.

Щодо соціального становища партнера, то можна зазначити, що воно суттєве, але не грає для сучасної студентської молоді вирішальної ролі. Цінність спорідненості проявляється у взаємодії між родичами, 83% опитаних студентів упевнені, що до вступу в шлюб необхідно все знати про свого обранця (ницю): про його родичів, про стан здоров'я, умови життя його сім'ї тощо. Проте слід звернути увагу на те, що молодь не завжди враховує точку зору своїх близьких щодо прийняття рішення вступити в шлюб.

Проведений нами аналіз дозволяє зробити акценти на таких тенденціях шлюбно-сімейних настанов студентської молоді:

- збереження пріоритетності цінності сім'ї у свідомості студентства;
- мікс-орієнтація на консервативні та ліберальні шлюбно-сімейні цінності;
- «дорослішання» шлюбного віку;
- послаблення ролі батьківської родини у формуванні нових шлюбів;
- індивідуалізм, що пов'язаний з незалежністю та особистою свободою;
- визнання індивідуальності чоловіка та жінки.

Водночас вивчення означеної проблеми виявило низку протиріч, які, на нашу думку, є зоною вирішення та виховного впливу з боку як родини, так і освітньої установи. Сутність цих протиріч полягає у наступному. По-перше, з одного боку, зберігається висока цінність сім'ї, спрямованість на сімейний спосіб життя, з іншого – спостерігається підвищення значущості професійної самореалізації і досягнення високого соціального статусу, які не завжди поєднуються з якісним виконанням сімейних обов'язків. По-друге, виявляється диспропорція між сімейними та внутрішньосімейними цінностями. По-третє, сім'я визнається однією з важливих цінностей людини, виявляється орієнтація на шлюб, проте є бажання спочатку пожити в консесуальному шлюбі й сформувати власну матеріальну базу. По-четверте, свідомість студентської молоді продовжує бути орієнтованою на завищенні очікування на адресу чоловіків, хоча й демонструє готовність сприймати рольовий розподіл сімейних обов'язків на засадах рівності. По-п'яте, уявлення молодих людей про характер майбутнього подружнього життя визначаються поєднанням егалітарних засад, квазі-егалітарної практики й існуючих стереотипів.

Усе це може спонукати сучасних дослідників до постійного аналізу не тільки зовнішніх, а й внутрішніх механізмів формування шлюбно-сімейних настанов молодих людей.

І наостанок. Безумовно, результати таких досліджень можуть стати базою для відпрацювання нових положень у концепції сімейної та молодіжної політики як регіонального, так і державного рівня, просвітницької діяльності державних органів, громадських організацій, вишів.

Ілляхова Марина Володимирівна
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії і освіти дорослих,
Державний вищий навчальний заклад
«Університет менеджменту освіти» НАПН України, м. Київ

ФОРМУВАННЯ МІКРОСЕРЕДОВИЩА ДЛЯ КРЕАТИВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В УМОВАХ ІНФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

В умовах високої динаміки сучасного інфосвіту, освіта змінює свій статус і вектори розвитку в організації освітнього процесу. Основними орієнтирами сучасної освіти є безперервний розвиток незалежного, самостійного, нелінійного мислення особистості, яка здатна оновлювати власну життєву систему, продукувати нові ідеї, здійснювати інноваційну діяльність. Такий освітній вектор реалізує інформальна освіта, що забезпечує перенесення ідеї особистісного самовдосконалення у контекст створення оптимальних умов для саморозвитку особистості у неформальних умовах. На відміну від формальної і неформальної освіти, інформальна – реалізується в межах індивідуальної активності особистості в культурно-освітньому, сімейному середовищі. Інформальна освіта може здійснюватися через цілеспрямоване спілкування, читання, перегляд освітнього відеоконтенту, відвідування культурних установ, мистецьких заходів, подорожей тощо. Інформальна освіта не обмежується часом, не має вікових чи інтелектуальних обмежень щодо її учасників.

Оскільки самоосвіта пронизує весь процес розвитку та саморозвитку особистості, забезпечує його безперервність і ефективність, то основною метою інформальної освіти є створення креативного середовища, забезпечення умов для розвитку здібностей дитини. Креативне середовище сприяє організації внутрішньої активності особистості, що виводить дитину за межі встановлених стандартів, стереотипів, суспільно необхідної поведінки. Саме сім'я здатна утворювати креативне середовище, спрямовувати, стимулювати дитину до самоосвіти, допомагати їй орієнтуватися в інформаційних потоках та адекватно використовувати нове знання. Відповідно, замість традиційних контролюючих та дисциплінуючих форм впливу на особистість виступає досягнення високого рівню зацікавленості особистості у її саморозвиткові. Створюються умови для виникнення у дитини

стійкої мотивації, потреби управляти своєю активністю, здатності вибудовувати і корегувати поведінку та емоції залежно від змінних обставин.

Оскільки надважливу роль в організації креативного середовища для усебічного розвитку дитини відіграє соціальне мікросередовище – сім'я, то базовими виявляються наступні параметри: 1) гармонійність / негармонійність відносин між батьками, а також між батьками і дітьми; 2) творча / нетворча особистість батька як зразок наслідування і суб'єкт ідентифікації; 3) спільність інтелектуальних інтересів членів сім'ї або її відсутність; 4) очікування батьків по відношенню до дитини: очікування досягнень або незалежності. Також поряд з особливостями сімейного середовища одним з найважливіших факторів розвитку креативності відзначається наявність в найближчому оточенні дитини «зразка творчої поведінки». Для розвитку творчих здібностей не стільки важливі спеціально організована діяльність, стабільне або нестабільне мікро- або макросередовище, скільки творча особистість дорослого, з яким дитина могла б себе ідентифікувати.

Як відомо, творчість – це діяльність зі створення чогось якісно нового, оригінального у свідомості й соціальній практиці. Вона характеризується продукуванням нових результатів. Творча діяльність спрямована на майбутнє, вона не вписується до усталених норм й стереотипів мислення. Вона спрямована не на здійснення дії, а на реалізацію потенційних можливостей. Креативне, нелінійне мислення є умовою творчої діяльності особистості. Творчість характеризується некерованою спонтанністю, креативність – керованою продуктивною уявою. Відповідно, креативний потенціал є ресурсом творчих можливостей людини, її здатністю до здійснення креативних дій, творчої діяльності в цілому. Перш ніж вимагати від дитини творчості, потрібно створити умови, аби вона усвідомила власні акмеологічні резерви, креативні ресурси та можливості їхньої реалізації, як це знання можливо конструктивно використовувати при вирішенні зовнішніх і внутрішніх особистісних цілей.

Готовність до виникнення нового, до вибору з альтернатив уможлиблює нелінійне мислення, креативність як здатність переорієнтовуватися на нові виміри, забезпечувати подальший саморозвиток. Креативність є своєрідною технологією

генерації нового. Шляхом трансформації і керованого розширення сприйняття реальності як майбутнього, креативність здатна системно організувати теперішнє. У цьому сенсі креативність відрізняється від творчості, як генерації нового знання, вмінням використання вже існуючих актуальних властивостей, зв'язків, відносин, хоча і прихованих. Креативність передбачає створення, проектування таких властивостей із вже існуючих елементів. Саме сім'я має забезпечити найперший ступінь розвитку креативного мислення дитини, яка у подальшому зможе створювати альтернативні шляхи розвитку своєї діяльності, безпосередньо приймати нестандартні, творчі рішення, долати невизначеність ситуації.

Забезпечення креативного розвитку дитини у середовищі сім'ї, передбачає використання різних методик та технологій з розвитку нелінійного, дивергентного, творчого мислення. Метою кожної з методик є продукування нових, альтернативних рівнів нестандартного вирішення задач. Завдання – зняття стереотипних бар'єрів та розвиток пластичного мислення, що формує навички швидкої реакції на нестандартні умови, розвиває креативно-рефлексивну діяльність та здатність швидко переключатися з однієї настанови на іншу, вимикаючи автоматичні реакції мислення. Це евристичні прийоми, що спрямовані на формування у дитини позитивної мотивації, стійкого пізнавального інтересу, а також тих якостей мислення, від яких залежить успішне розв'язання креативних задач. Активізація мисленнєвої діяльності у дитини може відбуватися в кількох напрямках, зокрема: стимуляції мисленнєвої діяльності за допомогою порад у якості актуалізації нових та наявних знань і досвіду дорослого; формування гнучкості мислення за рахунок виконання діяльності в нешаблонних ситуаціях, в ускладнених умовах; формування загального позитивного ставлення до процесу розв'язання завдань.

Так, можна запропонувати певні зразки створення креативного середовища, у вигляді порад, котрі за необхідності можуть варіюватися відповідно до ситуацій. Перша порада – навчайте дитину думати з позицій іншої людини, оскільки креативність блокують досвід і знання, які вже набуті. Коли ж мислиннєвий процес відбувається з позицій іншої людини, політ думки і фантазії є набагато ширшим, оскільки з'являються можливості побачити ситуацію з боку. Такий підхід дозволяє

дивитися на речі більш абстрактно і з різних кутів, обходячи при цьому минулий досвід. Друга порада – робіть те, що виходить за межі вашого «нормального життя». У більшості випадків біографія геніальних людей включає певний незвичайний досвід, що виходить за межі «нормального» способу життя. Необхідно здобувати яскравий нестандартний досвід. Потрібно якомога частіше робити щось незвичайне, чого раніше ніколи не робили. Звичка – вбивця креативного мислення. Вчені встановили, що чим більше досвід у різних сферах життя, тим більш гнучке мислення властиве людині. Досвід, набутий у нестандартних ситуаціях, допомагає вийти за межі шаблонного мислення. Вигадуйте способи «шокувати» свій мозок, створюйте незвичайні ситуації і розривайте звичні життєві шаблони, створіть свої оригінальні та нестандартні життєві квести.

Третя порада – обмежуйте себе всіма можливими способами. «Дедлайни» збільшують ефективність роботи, тобто мозок виокремлює пріоритети і визначає, що потрібно зробити обов'язково, а що можна відкласти. Обмеження не тільки продуктивні, а й розвивають креативність. Існує велика різниця між тим, щоби просто написати історію на вільну тему і написати історію на задану тему, припустимо про грабіжників продуктового магазину, які втекли від переслідування на дитячих велосипедах. Процес вибору забирає у нас енергію і це призводить до «виснаження Его» і здатності приймати зважені рішення. У кінцевому результаті, мозок зупиняється на банальній темі, яка добре знайома або по якій є багато матеріалу, просто тому, що з цією темою легше працювати. Але інша справа, коли з'являються обмеження, наприклад, заздалегідь заданий сюжет історії. У цьому випадку мозок спочатку чинить опір, а потім погоджується з поставленим завданням і «підкидає» інтригуючі ідеї та неординарні повороти сюжету. Наприклад, неординарні фотографії ставлять перед собою завдання зробити сто оригінальних знімків у звичному для себе середовищі. Це змушує їх побачити буденні речі з іншої сторони.

Четверта порада – слід робити щось нелогічне. Вчені встановили, що читання або перегляд позбавлених будь-якої логіки, абсурдних чи фантастичних історій сприяє креативному мисленню. Одна з особливостей нашого мозку – завжди шукати

логічне пояснення, що відбувається навколо речей, і неважливо, насправді це відбувається або на екрані, в усьому має простежуватися логічний зв'язок. «Нелогічність» змушує наш мозок «закіпати» і у певний час логічне мислення відключається і на перший план виходить креатив.

П'ята порада – вимикайте багатозадачність. Практично кожен страждає хворобою «хочу все встигнути» і перший симптом цієї хвороби «багатозадачність». Це не погано, якщо йдеться про буденні справи, але критично позначається на ефективності вирішення суттєвих задач. Якщо робити щось одночасно, то мозок працює у двох режимах і одна частина оперативної пам'яті зайнята процесом обробки інформації, інша ж – відводиться під креатив. У такій ситуації реалізувати весь свій творчий потенціал просто неможливо. Необхідно розділяти різні режими роботи, наприклад, спочатку увібрати інформацію, засвоїти її (в «інкубаційному періоді», проектується нові ідеї), а потім вже братися за роботу і всю енергію спрямовувати на творчий процес.

Шоста порада – робіть щось, що викликає хвилю емоцій. Натхнення супроводжує гарний настрій. Коли відчуєте сильний емоційне піднесення, спробуйте концентрувати цей потік енергії на чомусь важливому. У такі моменти ймовірність віднайти ідею різко зростає.

Сьома порада – разом виконуйте фізичні вправи. Заняття спортом сприяє творчому мисленню. При фізичному навантаженні збільшується прилив крові до мозку і покращується настрій. Тобто, заняття спортом прямо не впливають на креатив, але впливають на настрій, а звідси і виникає схильність до оригінальних думок. Так само, думки про щось приємне, наприклад, про любов або відпочинок, піднімають настрій, а значить і креативні здібності.

Таким чином, креативна, творча атмосфера в сім'ях найбільш часто сприяє розвитку обдарувань, що виявляються в науковій, мистецькій сферах. З огляду на ці настанови, креативне мікросередовище сім'ї формує у дитини здатність до постійної актуалізації її креативного потенціалу. Креативність розкриває власну сутність як здатність до конструювання нових ідей у процесі самоорганізації мислення. Задля цього сім'я має створювати умови, в яких особистість актуалізуватиме креативні

якості, зокрема: здатність до творчості; здатність до вирішення проблемних завдань; винахідливість; гнучкість і критичність мислення; самобутність і впевненість; здатність ставити і вирішувати нестандартні завдання; здатність до аналізу, синтезу і комбінування; здатність до переносу досвіду, передбачення; позитивне мислення; інтуїцію; асоціативність, уяву, відчуття новизни; емпатійність; уміння бачити відоме в невідомому; уміння долати стереотипи; мати схильність до ризику та прагнення свободи.

Список використаних джерел

1. Ілляхова М. В. Андрагогічні принципи формування креативної особистості / М.В. Ілляхова // Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16-20 вересня 2014 року, м. Київ. – К.: Ін-т обдаров. дитини, 2014. – С. 252-259.
2. Ілляхова М. В. Креативний цифровий контент для забезпечення освітнього процесу / М.В. Ілляхова // Матеріали круглого столу «Нова українська школа: виклики для професійного розвитку педагогічних працівників, 22 лютого 2018 року. Режим доступу - <https://www.youtube.com/watch?v=53hCQ7UJ4eg>
3. Ніколенко Л. Науково-методичний супровід формальної, неформальної та інформальної освіти дорослих / Л. Ніколенко // Післядипломна освіта в Україні. – 2016. – С. 57-59.

Іонова Ірина Миколаївна
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
м. Суми

Глущенко Євгенія Олександрівна
магістрантка Навчально-наукового Інституту педагогіки і психології,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
м. Суми

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ БАГАТОДІТНОЇ СІМ'Ї НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Зниження життєвого рівня населення, соціально-економічна криза та соціально-психологічний дискомфорт у суспільстві призводять до зменшення населення України. У зв'язку з цим важливим завданням сімейної політики є побудова ефективної та злагодженої системи соціального захисту та підтримки інституту сім'ї. Враховуючи демографічну кризу, питання соціальної підтримки багатодітної родини набуває особливої значущості. Важливим підґрунтям системи соціального захисту в державі є нормативно-правові акти, що регулюють систему соціального захисту багатодітної сім'ї.

Проблему соціального захисту розглядали такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як В. Буряк, Г. Еспінг-Андерсен, О. Макарова, В. Чепінога, П. Шевчук та ін. Коло проблем соціальної політики в Україні, в тому числі нормативно-правову базу системи соціального захисту, досліджували Г. Ковальський, Б. Кример. І. Чеховська. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць присвячених соціальному захисту багатодітних родин, комплексного дослідження нормативно-правового забезпечення у цій сфері майже не проводилось.

Мета дослідження – здійснити спробу висвітлити нормативно-правову базу соціального захисту багатодітних сімей в Україні та визначити можливі напрями вдосконалення соціальної політики держави щодо багатодітних сімей.

Згідно Закону України від 26.04.01 «Про охорону дитинства» багатодітна сім'я – сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі,

разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самотійно їх виховує.

Правову основу соціального захисту багатодітних родин складають нормативно-правові акти серед яких: закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних родин неповних сімей».

На основі вивчення яких можна констатувати, що багатодітні українські сім'ї користуються такими видами державної допомоги, а саме: допомогою, передбаченою для малозабезпечених сімей; допомогою при народженні дитини; допомогою на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; допомогою на дітей самотнім матерям та іншими.

Дослідження існуючої системи соціального захисту багатодітних сімей засвідчили, що допомога та пільги надаються як батькам, так і дітям. Дітям з багатодітних сімей надаються пільги на проїзд, охорону здоров'я та освіту, батькам – пільги в пенсійному забезпеченні, виконанні військового обов'язку. Один з батьків має право на податкову соціальну пільгу при оподаткуванні доходів. Крім того, багатодітним сім'ям в Україні виплачуються соціальні допомоги, надаються пільги при оплаті житлово-комунальних послуг, купівлі пального тощо [2, с. 26].

Держава пропонує такі види соціального захисту та підтримки багатодітних сімей:

- 1) покращення житлових умов або надання в їхнє розпорядження житлових приміщень та/або земельних ділянок;
- 2) надання пільг щодо плати за користування житловими приміщеннями, комунальні послуги, телефонні переговори;
- 3) надання пільг на харчування в освітніх закладах, проїзд у міському транспорті, позашкільну освіту, медичне обслуговування та відпочинок;
- 4) надання пільг на оплату податків;

5) надання можливості дострокового виходу на пенсію матерям, у яких є більше п'ятьох дітей [1, с. 204].

Відповідно до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» дітям із багатодітних сімей надаються такі пільги: 1) безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів; 2) щорічне медичне обстеження; 3) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація; 4) безоплатне одержання послуг з оздоровлення та відпочинку.

Розглядаючи та аналізуючи законодавчі документи та основні проблеми, з якими стикаються багатодітні сім'ї, можна стверджувати, що більшість родин є малозабезпеченими. Про це говорить низький матеріальний рівень і недостатність матеріального забезпечення. Відповідно тому багатодітні сім'ї є найменш захищеними серед інших, мають низький середньомісячний дохід на одного члена сім'ї. Також, у таких родинах спостерігається дефіцит найбільш необхідних речей: одяг, взуття та ін. [3, с. 33].

Необхідно звернути увагу, що частковим правовим регулюванням неможливо вирішити всі проблеми багатодітних родин. Тому постає питання про покращення системи соціального захисту таких родин, розробку нових нормативно-правових документів та доопрацювання вже діючих. У 2008 році до Верховної Ради України було внесено та розглянуто проект Закону України «Про статус і соціальний захист багатодітних сімей в Україні», у якому визначаються правові, організаційні та соціальні засади та гарантії державної підтримки багатодітних сімей в Україні. Відповідно до нього багатодітна родина буде знаходитися під особливим захистом держави.

Проект Закону спрямований на захист та підтримку багатодітних сімей шляхом створення належних умов для їх життєдіяльності та всебічного розвитку; заохочення багатодітності шляхом надання пільг, переваг та соціальних гарантій для багатодітних родин. Однак, на сьогодні даний проект Закону України «Про статус та соціальний захист багатодітних сімей в Україні» так і не набув чинності.

Таким чином, можна окреслити такі важливі напрямки удосконалення соціальної політики держави щодо багатодітних сімей:

1. Вивчення та дослідження міжнародного досвіду підтримки багатодітних родин.
2. Удосконалення діючої системи соціального захисту багатодітних сімей, а також прийняття єдиного нормативно-правового акту, що регулював би соціальне становище багатодітних сімей.
3. Популяризація таких сімей за допомогою цільових програм як на державному, так і регіональному рівнях.
4. Інформування членів багатодітних сімей щодо їхніх соціальних пільг, гарантій, а також механізму їх отримання.

Підсумовуючи вищезазначене можна зробити висновок, що сьогодні багатодітні сім'ї знаходяться у скрутному становищі, мають низький матеріальний рівень, а тому потребують підвищеної уваги з боку держави. Для цього, в першу чергу, необхідно аналізувати сучасне становище таких родин, вивчати їх потреби та труднощі, з якими вони стикаються. Важливо спробувати вдосконалити діючі нормативно-правові акти у цій сфері, розробити програми на державному рівні, та враховувати позитивний зарубіжний досвід соціального захисту та підтримки багатодітної сім'ї на державному рівні.

Список використаних джерел

1. Афанасьєва Ю. В. Удосконалення системи соціального захисту багатодітних сімей в Україні / Ю. В. Афанасьєва // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 2. – С. 201-206.
2. Безтелесна Л. Удосконалення системи соціального захисту багатодітних сімей / Л. Безтелесна, Г. Юрчик, Ю. Нагай // Україна: аспекти праці. – 2014. – № 6. – С. 22-27.
3. Кайтанський О. С. Правові аспекти соціального захисту окремих категорій сімей із дітьми [Електронний ресурс] / О.С. Кайтанський // Прикарпатський юридичний вісник. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2017/9.pdf.

Кальницька Катерина Олексіївна,
кандидат психологічних наук,
завідувачка кафедри організації соціально-психологічної допомоги населенню
Чернігівського національного технологічного університету
м. Чернігів

Лазоренко Борис Петрович,
кандидат філософських наук,
провідний науковий співробітник,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
м. Київ

ДОСВІД «ШКОЛИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ» У ВІДНОВЛЕННІ СІМЕЙ ВЕТЕРАНІВ АТО У МІСТІ ЧЕРНІГІВ

Актуальною потребою українського суспільства є надання соціально-психологічної допомоги ветеранам АТО та їхнім сім'ям. Існують численні розробки, рекомендації та програми щодо надання соціальної, медичної та психологічної допомоги сім'ям ветеранів АТО. Проте бракує емпіричних досліджень ефективності соціально-психологічного відновлення сімей ветеранів АТО.

Метою публікації є висвітлення результатів дослідження ефективності реінтеграційних та реабілітаційних технологій розроблених фахівцями ІСПП НАПН України щодо соціально-психологічної реабілітації особистості, яка переживає наслідки травматичних подій, зокрема щодо реабілітації ветеранів АТО та їхніх дружин при проведенні Школи соціально-психологічної допомоги (далі Школа), ініційованої кафедрою організації соціально-психологічної допомоги населенню Чернігівського НТУ під керівництвом Кальницької К.О..

Організація та методи дослідження. Заняття Школи проводилися на базі ЧНТУ. Всього було проведено 12 занять по 3 навчальні години протягом 4-х місяців, одне заняття на тиждень. Теоретичними засадами проведення занять слугували концепція соціально-психологічної реабілітації особистості Т. М. Титаренко, суб'єктно-вчинковий підхід В.О. Татенко. У практичній роботі з учасниками школи застосовувалась авторська методика трансформації негативних травматичних станів у особистісний досвід Б. П. Лазоренка.

Основними етапами реалізації зазначених засад виокремлено реінтеграцію і

реабілітацію особистості та подальший соціально-психологічний супровід її реадaptaції до родинного та суспільного життя.

Аналіз результатів дослідження. У емпіричному дослідженні ефективності курсу соціально-психологічного відновлення ветеранів АТО та їхніх дружин серед інших учасників взяли участь дві сім'ї. Основними інструментами дослідження були визначені наступні методики: «Перелік симптомів ПТСР» для української популяції, В. Беженко (для первинного скринінгу наявності симптомів ПТСР), Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» А. Г. Маклакова і С. В. Чермянина (для визначення змін у показниках порушень адаптивності учасників), «Опитувальник самооцінки змін у якості життя учасників Школи соціально-психологічної допомоги» К. О. Кальницької і Б. П. Лазоренко (для з'ясування суб'єктивної оцінки досягнутих результатів).

Тестування досліджуваних проводилося на початку участі у роботі Школи та після його закінчення. На початку занять основними запитами у ветеранів АТО були стабілізація психологічного стану та допомога собі, а у дружин ветеранів – допомога собі та допомога чоловікові.

За результатами дослідження у сім'ї «Х» з'ясувалось наступне. За методикою "Перелік симптомів ПТСР" у чоловіка відбулися незначні коливання показників, які засвідчили психологічний відгук на трансформаційні технології, що застосовувалися. Показник симптомів інтрузії збільшився з 10 до 14, показник симптомів уникнення зменшився з 5 до 4, показник симптомів негативних думок і емоцій збільшився з 16 до 18, а показник симптомів надмірної реактивності зменшився з 16 до 13. У дружини відповідні показники були отримані по завершенню занять. Тому вони використовуються нами для загального порівняння з показниками чоловіка після завершення занять.

Так, показник симптомів інтрузії жінки ветерана становив 15, показник симптомів уникнення 8, показник симптомів негативних думок і емоцій 15, а показник симптомів надмірної реактивності становив 20. Порівнюючи їх із відповідними показниками чоловіка можна зазначити певний зв'язок між першими трьома показниками при відмінності останнього, що може свідчити про певну

синхронізацію психоемоційних станів подружжя за винятком проявів надмірної реактивності, зумовленої тим, що у цій сім'ї основна відповідальність матеріального забезпечення лежить на жінці.

Щодо результатів оцінки зміни показників порушень адаптивності у ветерана АТО, показник порушень поведінкової регуляції зменшився з 78 до 58, комунікативного потенціалу з 18 до 16, а моральної нормативності з 11 до 9. Відповідно у жінки по закінченню занять показник порушень поведінкової регуляції становив 36, комунікативного потенціалу – 9 і моральної нормативності – 6. Можна зазначити, що перші два показники порушень адаптивності у чоловіка і дружини суттєво схожі, але у дружини вони значно нижчі ніж у чоловіка.

У більшій мірі показовими є результати самооцінки змін у якості життя членів сім'ї. З відповідей чоловіка на питання анкети з'ясувалося, що його фізичне і психологічне самопочуття помірно покращились, він зрозумів, що неодинокий у своїх проблемах, відчув моральну поміч дружини, перестав бути замкнутим у собі, значно покращилось його ставлення до батьків, дружини, дітей, покращилось ставлення батьків, дружини, дітей до нього. Завдяки участі у Школі він навчився контролювати себе, зрозумів, що не все так погано у цьому житті, знайшов коло однодумців, почав розуміти, що необхідно навести порядок у собі, почав більше цінувати сім'ю.

З відповідей дружини ветерана АТО на питання анкети з'ясувалося наступне: значно покращилося її фізичне та психологічне самопочуття, вона вирішила зайнятись собою і своїм здоров'ям, стала впевненою у собі. У неї з'явилась потреба у кращому житті, значно покращилося її ставлення до батьків, чоловіка, дітей, помірно покращилося ставлення чоловіка до неї, не набагато покращилось її ставлення до керівництва, колег і їх до неї. Завдяки участі у Школі у неї з'явилося впевненість у собі, віра у чоловіка, вона навчилась відчувати свої емоції і справлятися з ними.

На запитання «Чи зможете Ви користуватись набутими навичками у самопомозі?», «Чи зможете ви допомагати своїм рідним і близьким?» «Чи зможете Ви допомагати своїм друзям, колегам та тим, хто цього потребує?» чоловіком були надані

відповіді «скоріше так», а дружина відповіла на всі три питання ствердно – «так».

За результатами дослідження сім'ї «Х» з'ясувалось наступне.

Згідно оцінки зміни у показниках симптоматики ПТСР У чоловіка відбулись незначні їх коливання, які засвідчили психологічний відгук на застосовані трансформаційні технології. Показники симптомів інтрузії і симптомів уникнення не змінились. Показник симптомів негативних думок і емоцій зменшився з 16 до 14, а показник симптомів надмірної реактивності збільшився з 9 до 15, що за нашими спостереженнями свідчить про активізацію у чоловіка пошуків вирішення своїх власних та сімейних проблем.

У дружини відповідні показники за даною методикою значно зменшились. Так, показник симптомів інтрузії зменшився з 7 до 6, показник симптомів уникнення зменшився з 1 до 0. Показник симптомів негативних думок і емоцій зменшився з 8 до 5, проте показник симптомів надмірної реактивності зріс з 5 до 12, що також свідчить про пошуки вирішення сімейних проблем. З їхнього порівняння із показниками чоловіка можна зазначити загальне покращення основних показників у жінки та її стимулюючий вплив на чоловіка.

Щодо результатів оцінки зміни показників порушень адаптивності подружжя. У ветерана АТО показник порушень поведінкової регуляції зменшився більш ніж у два рази з 49 до 22, комунікативного потенціалу також з 13 до 6. Показник моральної нормативності залишився на попередній відмітці 11.

Відповідно у дружини по закінченню занять показник порушень поведінкової регуляції незначно збільшився з 14 до 16, показник порушень комунікативного потенціалу зменшився з 12 до 8, показник порушень моральної нормативності також зменшився з 12 до 8. Можна зазначити, що загалом показники порушень адаптивності і у чоловіка і у дружини суттєво зменшились що знайшло відображення у їхніх відповідях на питання анкети з самооцінки змін у якості життя. Так ветеран АТО зазначив, що хоча його фізичне і психологічне самопочуття не змінилось, проте його ставлення до батьків, дружини, дітей і навпаки, їхнє ставлення до нього значно покращились.

У свою чергу дружина ветерана зазначила, що завдяки участі у заняттях її

фізичне і психологічне самопочуття значно покращились. Вона стала більш спокійною та врівноваженою, більш впевненою. У неї з'явилося відчуття, що все добре і багато з того, що було важливе раніше, поміняло своє значення». Її ставлення до батьків, чоловіка, дітей значно покращилось в той час як ставлення батьків, чоловіка, дітей до неї покращилось «помірно. В цілому вона зазначила що перестала агресувати і вони заспокоїлися. Також її ставлення до керівництва, колег і навпаки їхнє ставлення до неї покращилось помірно: «я згадала, що у мене є колеги». Завдяки участі у Школі у неї з'явилося усвідомлення того, що відбувається навколо, емоції набагато менші.

На запитання «Чи зможете Ви користуватись набутими навичками у самодопомозі?», «Чи зможете ви допомагати своїм рідним і близьким?» «Чи зможете Ви допомагати своїм друзям, колегам та тим, хто цього потребує?», як і у попередній сім'ї, чоловік відповів «скоріше так», а дружина відповіла на всі три питання ствердно – «так».

Висновки. Згідно результатів емпіричного дослідження виявлено ефективність теоретичних підходів, реінтеграційних та реабілітаційних технологій відновлення сімей ветеранів АТО в процесі навчання у «Школі соціально-психологічної допомоги». Визначено, що ветерани та їхні дружини набули умінь та навичок трансформації негативних станів у особистісний досвід, опанували засоби надання і отримання первинної психологічної допомоги. Емпірично підтверджено зменшення показників посттравматичних розладів та порушень адаптивності. Згідно само оцінки членів подружжя, суттєво покращилась якість їхнього сімейно-родинного життя та взаємодія із зовнішнім соціальним оточенням.

Конончук Антоніна Іванівна
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДОПОМОГА НЕПОВНІЙ БАТЬКІВСЬКІЙ СІМ'Ї ЯК НАПРЯМ РОБОТИ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Серед актуальних проблем розвитку інституту сучасної сім'ї привертають увагу кризові явища, які спричиняють появу сімей з порушеною структурою - опікунських, сімей з прийомними дітьми, і особливо – неповних. Основним чинником утворення неповних сімей є розлучення, де Україна займає третє місце в Європі, після Росії та Білорусії [1]. Здебільшого сім'ї, які розпадаються, мають спільних дітей, і щороку тисячі дітей переживають розлучення батьків. У 2007 році таких сімей було 123,8 тис., у 2008 р. - 113,4 тис., у 2009 р. - 96,9 тис [5, с 14]. Звертає на себе увагу збільшення сімей, які складаються з чоловіків-батьків та дітей. Їх кількість сьогодні становить 1%-2 % від загальної кількості неповних сімей. Таким чином, можна стверджувати, що неповні сім'ї, в тому числі і батьківські, в сучасних умовах розширили коло об'єктів соціальної роботи для фахівців соціальної сфери. Тому важливо виявити проблеми і особливості неповної батьківської сім'ї, визначити зміст та специфіку роботи з метою професійного надання соціальних послуг.

Проблемі соціально-педагогічної роботи з неповними сім'ями присвячені наукові пошуки Т.Алексєєнко, О.Безпалько, М. Докторович, І.Зверєвої, А.Капської, В.Костіва, І.Пеши, І.Трубавіної та ін. Феномен батьківства та виконання ролі батька вивчали Ю.Борисенко, І.Кон, В.Гончаров; формуванню усвідомленого батьківства присвячені дослідження Т.Веретенко, В.Кравця, В.Кікінеджи, Г.Лактіонової та ін. Разом з тим аналіз наукової літератури показав, що залишаються не достатньо розробленими питання соціально-педагогічної допомоги неповним сім'ям, які складаються з батька та дитини (дітей). У зв'язку з актуальністю визначеної проблеми **метою статті** є обґрунтування змісту і технологій надання соціально-

педагогічної допомоги неповній батьківській сім'ї.

Неповні батьківські сім'ї стикаються з багатьма проблемами, насамперед, з малозабезпеченістю, але більш складними є виховні та соціально-психологічні проблеми, які існують у внутрішньо-особистісній сфері та міжособистісних стосунках членів неповних сімей, у першу чергу, дітей. До них можна віднести наступні: образа, пригніченість, почуття власної неповноцінності, що можуть залишитися в дітей після розлучення батьків; почуття провини перед дітьми, через що виникає гіперопіка стосовно них; труднощі в правильній статевої ролі ідентифікації дітей тощо.

Безсумнівно, неповні сім'ї, які складаються з батька та дитини (дітей) потребують соціально-педагогічної допомоги і відносяться до категорії сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах. Однією з технологій соціально-педагогічної діяльності з такими сім'ями є соціальний супровід. Відповідно до Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, до таких сімей відносяться одинокі матері чи батьки (у тому числі неповнолітні), яким потрібна підтримка [3].

Соціальний супровід сім'ї (за І. Зверевою, О. Безпалько) – це вид соціальної роботи, спрямованої на забезпечення оптимальних умов життєдіяльності сімей, дітей і молоді, шляхом надання необхідних соціальних послуг, допомоги та здійснення відповідних заходів. Його здійснює соціальний працівник (соціальний педагог), діяльність якого спрямована на підтримку сім'ї в різних видах її життєдіяльності, формуванні здатності сім'ї самотужки долати свої труднощі, надання допомоги сім'ям з метою розв'язання різних проблем [4, с. 23]. У ході соціального супроводу, який здійснюється фахівцями Служби у справах сім'ї, Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, надається соціальна допомога, соціальна підтримка сімей, що передбачає надання комплексу соціальних послуг та використання різних форм, методів соціальної роботи, спрямованість та комбінування яких визначається потребами та ресурсами кожної конкретної родини. У межах соціального супроводу здійснюється соціально-педагогічний супровід до якого

залучається соціальний педагог закладу середньої загальної освіти або дошкільного закладу освіти, який відвідують діти з даної сім'ї. Соціально-педагогічний супровід сімей (за І. Трубавіною) - це довготривала, різноманітна допомога різним типам неблагополучних сімей, яка спрямована на створення умов для ліквідації причин неблагополуччя (чи можливості їх компенсації), форсування формування здатності сім'ї самотужки розв'язувати свої проблеми, долати труднощі, виконувати функції, реалізовувати свій соціальний і виховний потенціал, права в суспільстві, корекцію і покращення внутрішньо сімейних стосунків сім'ї із мікро- і макросередовищем. Соціально-педагогічний супровід за своєю специфікою має комплексний характер. Він полягає в тому, що містить в собі ряд взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих один одного видів діяльності фахівця, що забезпечують: правовий захист; педагогічну підтримку; психологічний супровід індивідуального розвитку; соціальне виховання; навчання навичкам соціальної компетентності та усвідомленого батьківства [6, с. 15].

Тому буде логічним вважати, що завдання фахівців соціальних служб у роботі з неповною батьківською сім'єю - надання конкретної індивідуальної допомоги сім'ї, яка складається з батька та дитини, з метою раціональної організації внутрішньо сімейного та поза сімейного спілкування, життєдіяльності та відпочинку, спілкування сім'ї з оточуючим середовищем, навчання раціонального розв'язання та подолання складних сімейних конфліктів, виховання дітей, а також профілактична робота щодо запобігання насильства в сім'ї, мінімізація алкогольної залежності та ін.

У контексті нашого дослідження виділяємо соціально-педагогічні послуги як такі, що складають зміст соціально-педагогічного супроводу даної категорії сімей. Соціально-педагогічні послуги спрямовані на виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб членів неповної батьківської сім'ї, організацію індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, зацікавлених осіб, створення групи взаємної підтримки для створення сприятливої соціальної ситуації соціалізації дітей та підвищення педагогічної

культури батька [2, с.133]. Надаючи соціально-педагогічні послуги сім'ї, можна домогтися таких прогнозованих результатів: підвищення самооцінки дітей; позбавлення дітей від постійного перебування в негативній обстановці в сім'ї шляхом організації активного змістовного дозвілля; формування навичок позитивної поведінки; допомога дітям у покращенні успішності в навчанні. Разом з тим слід пам'ятати, що соціально-педагогічні послуги надаються у комплексі з іншими видами послуг (соціально-побутовими, соціально-психологічними, соціально-економічними, соціально-медичними, юридичними та ін.).

Вважаємо, що однією з умов запобігання утворення неповних батьківських сімей через розлучення, є формування у молоді, і перш за все, у представників чоловічої статі, навичок усвідомленого батьківства. У зв'язку з цим ми розробили програму соціально-педагогічного тренінгу на тему: «Формування навичок усвідомленого батьківства» та провели його зі студентами-хлопцями факультету психології та соціальної роботи НДУ імені М.Гоголя. Ефективність проведеної роботи засвідчили відповіді учасників на питання підсумкових анкет, з яких можна зробити висновок, що тренінг був корисним, пізнавальним, де було висловлено бажання дізнатись більше з даної проблеми та готовність співпрацювати далі.

Про необхідність надання соціально-педагогічної допомоги неповним батьківським сім'ям говорить і той факт, що в Україні у 2007 році було створено Громадську організацію «Об'єднання Батьків - однаків України». Виходячи з проблем неповної сім'ї, дуже важливо налагодити співпрацю даної Громадської організації з закладами, що надають соціальні послуги неповним батьківським сім'ям, через створення осередків в містах для більш ефективного та цілеспрямованого надання соціально-педагогічної допомоги. В Україні за ініціативою МГО «Міжнародний центр батьківства» від імені представників громадських та релігійних організацій учасників Першого всеукраїнського форуму Всеукраїнський громадський комітет з підтримки сім'ї та відповідального батьківства 18 вересня 2009 року оголосив третю неділю вересня Днем Батька в Україні.

Також соціальну допомогу неповним сім'ям, в тому числі й батьківським,

надають Центри матері й дитини. Метою діяльності центрів є проведення соціальної роботи, спрямованої на профілактику соціального сирітства з особами, що тимчасово проживають у центрі. Але з досвіду роботи таких закладів, наприклад, у м. Чернігові можна констатувати, що за допомогою до Центрів звертаються і батьки-одинаки.

Таким чином, соціально-педагогічна допомога неповній батьківській сім'ї в Україні здійснюється фахівцями соціальної сфери шляхом надання комплексу соціальних послуг та здійснення соціального супроводу. У ході соціального супроводу неповної батьківської сім'ї слід враховувати гендерні особливості чоловічого батьківства та розв'язання життєвих проблем і пов'язані з цим методи та форми співпраці фахівців з батьками-чоловіками. У цьому ми вбачаємо подальші шляхи вивчення досліджуваної проблеми.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Капська А.Й, Пеша І.В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей [Текст]/ А.Й. Капська, І.В. Пеша. - К.: Центр учбової літератури, 2012. – 231с.
3. Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинились у складних життєвих обставинах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0471-08>
4. Соціальна робота в Україні [Текст]: навч. посіб. / [Заг. ред. І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонової]. – К. : Науковий світ, 2003. – 223 с.
5. Становище сімей в Україні (за підсумками 2000—2009 років) [Текст]: щорічна державна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації державної сімейної політики / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державний інститут розвитку сім'ї та молоді. – Київ, 2010. – 227 с.
6. Трубавіна І.М. Соціальний супровід неблагополучної сім'ї [Текст]: науково-методичні матеріали / І. М. Трубавіна. - К. : ДЦССМ, 2003. – 86 с.

Коробка Лариса Миколаївна
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я СІМ'Ї ЯК РЕСУРС РОЗВИТКУ ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Постановка проблеми. Сьогодні однією з основних цілей державної політики є забезпечення соціалізації дітей, що знаходяться в особливо складних обставинах, їх повноцінної реабілітації – медичної, психологічної та соціальної для успішної інтеграції їх у суспільство. Головними у цьому контексті є: пріоритет сімейного виховання дітей з різними проблемами і особливостями у розвитку, захист їх прав та інтересів, сприяння розвитку та зміцненню сім'ї нестандартної дитини, формування суспільного визнання благополучної сім'ї, яка створює усі необхідні умови для розвитку дитини з особливими потребами як соціальної норми; забезпечення дітей та їх сімей всім комплексом необхідних послуг, створення сприятливої сімейної атмосфери, збереження психологічного здоров'я сім'ї як умови оптимального розвитку усіх членів сім'ї та успішної реабілітації дітей з інвалідністю.

Аналіз актуальних досліджень. Важливе значення в аналізі психологічного здоров'я сім'ї як ресурсу розвитку і реабілітації дітей з особливими потребами мають теоретичні положення про психолого-педагогічні закономірності розвитку дитини з психофізичними порушеннями як результату складного процесу її соціалізації (Т.Власова, Л.Виготський, В.Лубовський, Д.Ельконін та ін.); про те, що розвиток в умовах дизонтогенезу вимагає створення соціально-корекційного розвиваючого середовища (К.Лебединська, В.Лебединський, І.Левченко, В.Лубовський, М.Певзнер, В.Петрова та інші).

Концепція відповідальності сім'ї за здоров'я дитини розвивається у дослідженнях Н.Андрєєвої, Л.Водогрєєвої, І. Гурвич та інших, де зазначається, що сім'я є основною референтною групою і виступає, як безпосереднє середовище життя та джерело розвитку дитини.

У сучасних дослідженнях В.Ананьєва, І.Дубровіної, Г.Нікіфорова, О.Хухлаєвої

та інших психологічне здоров'я розглядається як необхідна умова повноцінного функціонування та розвитку людини в онтогенезі, а високий рівень психологічного здоров'я є об'єктивною передумовою адекватного виконання нею специфічних соціальних функцій у відповідності до вікових періодів розвитку та соціокультурних традицій суспільства.

Проблеми сімей, що виховують дітей з обмеженими можливостями здоров'я, традиційно розглядаються через призму проблем дитини, а проблеми психологічного стану батьків, психологічного здоров'я сім'ї, визначення його як ресурсу розвитку та успішної реабілітації дитини з особливими потребами не знайшли достатнього відображення в дослідженнях та потребують подальшого соціально-психологічного аналізу.

Тому у нашій роботі ми ставимо **за мету** розглянути психологічне здоров'я сім'ї як соціально-психологічний ресурс розвитку та успішної реабілітації дитини з особливими потребами, забезпечення її права на психологічно комфортне повноцінне життя в сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Про визнання права дітей з порушеннями розвитку наголошено у законах про рівні права на освіту всіх дітей, незалежно від наявності у них тих чи інших недоліків розвитку. У реалізації програм виховання та навчання дітей з проблемами розвитку велика роль відводиться сім'ї, в якій виховується така дитина.

Розуміння сім'ї як системи, дає можливість говорити про наступні її складові: цілі (виховання дітей та подальший розвиток усіх членів сім'ї), основні її елементи (дорослі і діти, чоловіки і жінки), порядок функціонування елементів системи (правила, за якими живе сім'я, спілкування між її членами та особливості їх самооцінок), енергетика (її дають їжа, повітря, вода, активність та життєві позиції членів родини у їх співвідношенні між собою), відносини із зовнішнім світом (пов'язані зі ставленням до змін, що відбуваються в житті). Як зазначає В. Сатир, сім'я як система може бути закритою (неблагополучна сім'я) та відкритою (гармонійна сім'я). Саме гармонійна сім'я працює за принципом розвитку й, оскільки метою сім'ї є розвиток кожного її члена, то перед нею стоїть завдання

використовувати всі її структури для досягнення мети. Щоб сімейна система була життєстійкою, вона повинна надавати кожному своєму члену можливість зайняти своє особливе місце у сім'ї та відчувати від цього задоволення.

Сім'я є для дитини найменш обмежуючим та найбільш м'яким соціальним середовищем. Коли ж в сім'ї з'являється дитина з особливостями розвитку це може призвести до виникнення більш жорсткого середовища, яке стає необхідним сім'ї для виконання своїх функцій. В цих ситуаціях збільшується навантаження на певні функції чи роль. Як зазначають дослідники, окрім основних функцій (економічна, соціалізація, відтворювальна, виховна тощо) важливими стають такі, як корекційно-розвиваюча, компенсуюча, реабілітаційна, метою яких є відновлення психофізичного та соціального статусу дитини, досягнення ним певної матеріальної незалежності та соціальної адаптації [1].

Сучасний підхід до сім'ї, яка виховує дитину з порушенням розвитку, розглядає її як реабілітаційну структуру, що має потенційні можливості для створення максимально сприятливих умов для розвитку та виховання дитини (С.Забрамна, І.Левченко, Н.Мазурова, В.Ткачова та інші).

Виходячи із аналізу життєдіяльності сім'ї у сучасному світі, із практики соціально-психологічної роботи із сім'єю, сьогодні можна говорити про таке поняття, як «психологічне здоров'я сім'ї». Це поняття все активніше проявляється в контексті цілей діяльності соціальних працівників, корекційних психологів, педагогів та спеціалістів із соціальної роботи, що надають допомогу сім'ям, що виховують дітей з порушеннями розвитку.

Під здоров'ям, зазвичай розуміється форма життєдіяльності людини, що забезпечує необхідну якість життя та достатню його тривалість. Психологічне здоров'я сім'ї можна визначити як комфортний емоційно забарвлений стан функціонування сім'ї, коли сім'я здатна долати дезорганізуючу внутрішню сімейну психологічну напругу та конфлікти, не допускає виникнення дискомфорту в подружніх відносинах, вміє бачити перспективи та не піддається руйнівному впливу різних життєвих труднощів. Саме такий стан можна трактувати як психологічне здоров'я сім'ї, яке представляє собою комплексний показник, що відображає

душевне благополуччя членів сім'ї, забезпечує адекватну життєвим умовам та обставинам регуляцію поведінки в діяльності та спілкуванні [2, с.10].

Психологічне здоров'я сім'ї є інтегративним показником динаміки життєво важливих її функцій, який відображає якісну сторону соціально-психологічних процесів, що в ній протікають, зокрема, здатність сім'ї протистояти небажаним впливам соціального середовища та життєвим труднощам.

Цей показник не збігається з поняттям «соціально-психологічний клімат», що здебільшого використовується для груп різнорідних, де об'єднуються люди на основі професійної, навчальної діяльності. Для сім'ї, як малої групи, що має родинні зв'язки, та забезпечує досить стійку і довготривалу взаємозалежність, де зберігається близькість міжособистісних інтимних переживань, де особливого значення набуває схожість ціннісних орієнтацій, де головною умовою її існування є цілісність, більш адекватним є використання поняття «психологічне здоров'я сім'ї».

Психологічне здоров'я сім'ї, як багаторівневий показник якості її життєдіяльності, характеризується адекватністю протікання в ній соціальних, психолого-педагогічних процесів, відносин, реагувань, орієнтацій в різних проблемних ситуаціях. Воно детерміновано багатьма факторами: соціальними, економічними, біологічними, психологічними та іншими.

До показників, що характеризують психологічно здорове середовище сім'ї, як зазначає В.Торохтій, відносяться: схожість сімейних цінностей, функціонально-рольова узгодженість, соціально-рольова адекватність, адаптивність у мікросоціальних відносинах, емоційна задоволеність тощо [2, с.14].

Психологічне здоров'я сім'ї як ресурсу розвитку і соціально-психологічної реабілітації дітей з особливими потребами передбачає розвиненість гуманістичної основи, що характеризується увагою до людини та турботою про неї як найвищої сімейної цінності, високий рівень сумісності її членів, гармонійність їх відносин, стійкість внутрішньо сімейних зв'язків відносно впливу дезорганізуючих чинників; представляє собою систему елементів, є цілісним явищем та динамічним утворенням, розвиток якого відбувається за певними етапами, має специфічні закономірності; існує як повсякденний стан сім'ї, як реакція на дії різних чинників.

Основними умовами підтримки психологічного здоров'я сім'ї є розвиток мотивації сімейних стосунків, формування адекватних уявлень про сім'ю та принципи її функціонування, вироблення навичок та вмінь внутрішньо сімейної корекції дезорганізуючої поведінки окремих її членів, своєчасне регулювання сімейних стосунків на основі розвитку усіх видів сумісності та актуалізації чинників стабілізації сім'ї, залучення сім'ї до активного соціального життя.

Таким чином, можна зробити **висновки**, що саме сім'я має сильний вплив на стан здоров'я дитини, на його підтримку та забезпечення ефективної реабілітації дитини у разі виникнення порушень в її здоров'ї.

Гармонійна сім'я, високий рівень її психологічного здоров'я є основним ресурсом розвитку та реабілітації дітей з особливими потребами. Саме від успішного вирішення проблем, що виникають у таких сім'ях, від збереження та зміцнення психологічного здоров'я сім'ї залежить якість життя дитини з різними вадами здоров'я та її успішна реабілітація.

Список використаних джерел

1. Левченко И.Ю., Ткачева В.В. Психологическая помощь семье, воспитывающей ребенка с отклонениями в развитии / И.Ю. Левченко В.В.Ткачева. – М. : Просвещение, 2008. – 240с.
2. Торохтий В.С. Методика диагностики психологического здоровья семьи / Торохтий В.С. – М. : МГПУ, 2006 – 112 с.

Кравець Володимир Петрович
доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту,
Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ СЕКСУАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Під сексуальною педагогікою розуміють розділ педагогічної науки, що на основі вивчення сутності та закономірностей статевого дозрівання обґрунтовує зміст та технології сексуальної соціалізації дітей та підлітків, сексуальної підготовки до сімейного життя. Високий рівень сексуальної культури майбутнього сім'янина – ідеальна мета цього процесу, позаяк залежність від загальної культури прозаїчно нагадує про перманентність сексуальної соціалізації особистості впродовж усього життя. На жаль, до сьогодні проблеми сексуальної педагогіки не стали предметом дослідження у вітчизняній психолого-педагогічній науці, що й робить дану статтю актуальною.

Не треба проводити ретельних тривалих діагностичних досліджень, щоб переконатися в тому, що знання школярів зі сексуальної проблематики є примітивними. Переважно вони оперують побутовими уявленнями, дуже рідко піднімаючись до наукового рівня. Варто зазначити, що найбільші труднощі у респондентів викликає означення таких понять, як «секс», «статева соціалізація», «сексуальна культура», «статева ідентичність». Від 60 до 90 відсотків опитаних взагалі не змогли дати їм інтерпретації.

Педагогічне табу стосовно будь-яких питань, що стосувалися статевого життя, залишалось тривалий час законом для школи, навіть якщо це стосувалось старшокласників, котрі стояли на порозі шлюбного віку. У дівчатках засуджувались ознаки їх природної сексуальності: кокетство, бажання привернути до себе увагу хлопчиків. В суспільстві продовжувала розвиватися християнсько-релігійна установка: секс – для чоловіків, кохання – для жінок. Статеве виховання як таке розумілось специфічно: утримання для юнаків, підготовка до материнства для дівчат, сублимування сексуальної енергії для тих та інших.

Із запровадженням у вітчизняну школу навчального курсу «Етика і психологія сімейного життя» (1983), з'явилася надія на підготовку молоді до правильних міжстатевих стосунків. Але непродуманий зміст предмету, методична невідповідність курсу ЕПСЖ, відірваність курсу від інших ланок сексуальної соціалізації учнівської молоді, відсутність державної підтримки курсу «Етика і психологія сімейного життя», декларативний, абстрагований характер проголошення сексуально-сімейних цінностей, низький рівень викладання, непрофесійність у роботі вчителів, їх закомплексованість й удаване святенництво, несприйняття предмету батьками і вчителями – все це й призвело до того, що педагогізація сексуальності провалилась. Загалом радянська педагогіка із завданнями сексуальної соціалізації не впоралась [1].

Перш ніж розглядати теоретичні аспекти сексуальної педагогіки, доцільно розглянути термінологічні нюанси. Саме слово «сексуальність» походить від латинського «secare», що означає «різати, розрізати» і виражає ідею «роздільності», «половинки», «дуальності». Цей термін означає і механізми статевого розмноження людини, і діяльність органів, які беруть участь у статевому акті, й еротичні ритуали у різних культурах. Поняття ж «секс» ми розуміємо як похідне від поняття «сексуальність», розуміючи під ним практичну реалізацію лібідо. Хоч слова «стать» і «секс» – у європейських мовах формально синоніми, вони і похідні від них прикметники в українській мові часто мають різне значення. «Стать» і «статеві властивості» означають будь-які характеристики (біологічні, психологічні, соціальні та інші) чи явища, пов'язані з диференціюванням чоловічого і жіночого, розрізненням чоловіків і жінок, тоді як «секс» і «сексуальні властивості» мають на увазі сексуально-еротичні почуття і стосунки, стосуються генітально-еротичної сфери (сексуальний потяг, сексуальні переживання, сексуальна поведінка тощо), тобто все те, що пов'язане з інстинктивною потребою в продовженні роду.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дав нам змогу виділити фактори, котрі гальмують сексуальну соціалізацію в школах. Непоправною помилкою сексуальної соціалізації школярів є намагання нав'язати їм асоціативний зв'язок між сексом і небезпекою. На це впливають наступні фактори: страх першого статевого

акту; страх перед можливими сексуальними невдачами; негативне ставлення до сексу, що навіюється релігією; страх перед можливою вагітністю чи захворюваннями, що передаються статевим шляхом тощо.

Узагальнюючи сексуальний педагогічний дискурс, що склався на початку ХХІ століття, можна виділити декілька вузлових проблем сексуальної педагогіки, а саме: визначення того, ким, коли і як повинна здійснюватися сексуальна соціалізація підростаючого покоління. Перше коло питань було пов'язане з обґрунтуванням основних агентів сексуальної соціалізації: сім'я чи школа, лікар чи вчитель, батьки чи вчителі; друге – з визначенням віку, з якого повинні починатися сексуальна просвіта та статеve виховання дітей; третє коло питань пов'язане з розробкою форм і змісту сексуальної соціалізації дітей (принципів, підходів, методів та методик).

Метою сексуальної педагогіки є формування цілісної особистості, що відносить себе до певної статі, здатної усвідомлювати свої психічні і фізіологічні особливості, соціальні і моральні норми і, завдяки цьому, встановлювати оптимальні стосунки з людьми своєї і протилежної статі. Актуальними проблемами сексуальної педагогіки є прийняття сексуальних ролей, опанування сексуальних норм, навчання соціальним, емоційним і сексуальним моделям поведінки по відношенню до обох статей і сексуальних партнерів, моделювання сексуальних потреб в ніжності і чуттєвості, видів сексуального переживання, засвоєння сексуальних знань тощо. Якщо інтегрувати зарубіжні і вітчизняні підходи, то базовою кінцевою метою сексуальної соціалізації стають профілактика і корекція високоризикованої сексуальної поведінки, сексуальне і репродуктивне здоров'я людини, підготовка до виконання сексуальних ролей в шлюбі, що є необхідним компонентом соціального здоров'я суспільства, а також захист дітей і підлітків від можливих сексуальних домагань.

Не можна допустити однозначного зведення сексуальності до функціонування статевих органів, слід демонструвати зв'язок індивідуальної статевої поведінки з культурними нормами, допомогти зрозуміти соціальні і психологічні передумови деяких сексуальних порушень, сексуальних символів і заборон. Сексуальність повинна розумітись як самостійна якість особистості, не обмежена

репродуктивністю. На Заході вже давно усвідомили, що завданням сексуальної педагогіки не може бути розширення біологічних знань про людську сексуальність. Уроки статевого виховання – це не уроки біології. З іншого боку, це не може бути і набором загальновідомих даних про дружбу і кохання.

Розглядаючи сексуальну соціалізацію, як предмет сексуальної педагогіки, ми чітко диференціюємо такі її складові компоненти: сексуальну просвіту, статеве виховання та формування сексуальної культури. Незважаючи на тісний взаємозв'язок цих компонентів, вони суттєво відрізняються між собою. Їх ототожнення або недостатнє диференціювання часто буває однією з причин труднощів і непорозумінь, що виникають у вихованні дітей різної статі. При цьому варто відзначити, що статеве виховання і сексуальна просвіта з труднощами пробивають собі дорогу в українському суспільстві. А що стосується формування сексуальної культури, то тут взагалі справжня українська цілина.

Розглядаючи тему сексуальної активності підліткового та юнацького віку, ми констатували наступні явища:

- 1) інтенсивність статевого потягу в цьому віці надзвичайно велика;
- 2) сексуальна активність носить характер, передовсім, експериментування;
- 3) необмежені можливості еротичних уявлень і фантазій за обмежених можливостей їх реалізації створюють сильне емоційне поле, що часом підштовхує до екстремальних форм сексуальної поведінки;
- 4) вибух пубертатної сексуальності відбувається при вкрай непідготовленій свідомості, через відсутність належного статевого виховання на ранніх етапах розвитку;
- 5) більшість підлітків стають готовими до сексуальної активності швидше фізично, ніж емоційно;
- 6) підліткова сексуальність ще ізольована від інших складових кохання;
- 7) переживання сексуального потягу часто виявляється сильніше самого потягу;
- 8) сексуальність, переставши бути табуваною, вже не пов'язується з девіантною поведінкою.

Підсумовуючи європейський досвід сексуальної соціалізації, рекомендуємо для запровадження в Україні наступні її стратегії:

- міждисциплінарний підхід, коли сексуальна освіта розподілена по декільком шкільним предметам (біологія, географія, філософія, релігія) в різних класах;
  - біологічний підхід, коли сексуальна просвіта здійснюється здебільшого на уроках біології, хоч її елементи можуть вивчатися на інших предметах;
  - психосоціальний підхід, коли в назву предмета входить слово «взаємини».
- Школярі вітають такий підхід, однак він мало розповсюджений.

Список використаних джерел

1. Кравець В.П. Статева соціалізація дітей і підлітків: закономірності та гендерні особливості . – Тернопіль: ТНПУ, 2008. – 476 с.
2. Kluge, Norbert : Einführung in die Sexualpädagogik. – Darmstadt, 1978.
3. Люб'янець Є. Обійдемося без лелеки. – Львів: Свічадо, 2013. – 208 с.

Краснякова Алла Олексіївна
науковий співробітник лабораторії психології політичної поведінки молоді,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ

ВПЛИВ РОДИНИ НА СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ КІБЕРПОКОЛІННЯ

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), зокрема інтернет-технологій (ІТ-технологій), створює необмежені можливості для саморозвитку і самореалізації людини ХХІ століття, становлення і розгортання її суб'єктності, зокрема політичної. Нові соціальні контакти користувачів у віртуальному просторі, зумовлюють утворення нового соціального простору, спричинюють зміни системи соціальної взаємодії політичних і неполітичних суб'єктів на всіх рівнях соціалізувального впливу – мікро-, мезо- і макросередовища. І це вимагає пошуку нових підходів до вивчення впливу традиційних соціальних та нових інноваційних суб'єктів, зокрема інформаційно-комунікаційного середовища мережі Інтернет, на становлення і розвиток політичної суб'єктності молодих громадян країни.

Політичну суб'єктність (ПС) особистості визначаємо як здатність людини до усвідомлено-відповідальної і надситуативної політичної участі, мета якої – вплив на суспільно-політичні процеси. Передумовою становлення політичної суб'єктності вважаємо ефективну політичну соціалізацію, в ході якої молода людина не тільки адаптується до політичного життя (політична адаптація здійснюється через засвоєння політичного досвіду попередніх поколінь, цінностей, норм, настановлень), а й інтегрується в суспільство (політична інтеріоризація – через включення політичних норм і цінностей у внутрішній світ людини, формування на цій основі політичних переконань, поглядів). За умови ефективної політичної соціалізації, процес становлення політичної суб'єктності особистості відбувається як процес особистісного розвитку, прояву особою суб'єктних якостей, що дозволяють їй активно, відповідально і усвідомлено виконувати політичні функції громадянина

демократичного суспільства. Тож, *становлення політичної суб'єктності* особистості розглядаємо як процес її становлення, розвитку суб'єктних якостей у сфері політики. Рівень сформованості суб'єктності, на нашу думку, виявляється як: здатність суб'єкта усвідомлено і відповідально приймати рішення щодо власної політичної участі; готовність нести відповідальність за власну політичну поведінку; політична компетентність (певний рівень розвитку політичних компетенцій); наявність власної політичної позиції та вміння відстоювати власну думку; усвідомлення можливості впливу на політичні процеси; ініціативність у вирішенні значущих проблем суспільства.

На сьогодні процес становлення політичної суб'єктності молодих громадян країни знаходиться під впливом цілої низки чинників, зокрема: а) цілеспрямованих і стихійних впливів з боку навколишнього середовища; б) внутрішніх механізмів реагування на ці стимули; в) активності самої людини, її соціального досвіду та механізмів його передачі в інформаційному суспільстві. У зв'язку з цим, зазначимо, що розвиток ІКТ-технологій спричинив появу нових незнайомих попереднім поколінням механізмів передачі соціального досвіду, що призвело до зміни ролі традиційних суб'єктів соціалізувального впливу. Темпи оновлення знань, оволодіння молоддю новою інформацією настільки високі, що за короткий час кіберпокоління стає досвідченішим ніж люди похилого віку. Розрив між поколіннями у поглядах на економіку, політику, культуру збільшується і вже не вичерпується традиційними розбіжностями «батьків» і «дітей».

На зазначену тенденцію звернула увагу Маргарет Мід, досліджуючи взаємодію різних поколінь і механізми передачі соціального досвіду [1]. Згідно її концепції в рамках індустріального та постіндустріального суспільства традиційної *постфігуративної* культури передача життєвого досвіду відбувається від старших до молодших поколінь; в рамках *кофігуративної* культури – від ровесників до ровесників; в, у рамках *префігуративної* культури інформаційному суспільстві знання і соціальний досвід передаються від молодших до старших поколінь. З точки зору М. Мід, в процесі комунікації різних поколінь утворюється єдиний комунікативний простір, в якому соціальний досвід об'єднується.

Спираючись на концепцію М.Мід, Г. У. Солдатова і О. І. Расказова провели серію досліджень цифрової компетентності різних поколінь користувачів Інтернету і моделей їхньої взаємодії в Інтернеті [2] і встановили, що: префігуративна модель взаємодії поколінь (передача знань і досвіду від дітей до батьків) є такою ж розповсюдженою як і постфігуративна модель (передача досвіду від батьків до дітей); префігуративна модель взаємодії, багато в чому поступається кофігуративній моделі, тобто передачі знань від ровесників до ровесників і самостійному оволодінню знаннями.

З нашої точки зору, особливості інформаційно-комунікаційного середовища мережі Інтернет (відсутність соціального статусу користувача, обмежень у просторі і часі, незалежність і автономність, анонімність користувачів), створюють сприятливі умови для становлення та розгортання суб'єктності особистості у сфері політики. Тому цілком логічно розглядати інтернет-середовище і як соціальний простір, у якому взаємодіють політичні і неpolітичні суб'єкти, і як окремий суб'єкт, котрий разом із традиційними соціальними суб'єктами – родиною, системою освіти, ЗМІ, громадськими об'єднаннями, політичними партіями, державними інститутами, впливає на становлення і розвиток політичної суб'єктності молодого кіберпокоління. Ми вважаємо, що з появою інформаційно-комунікаційного середовища мережі Інтернет, роль традиційних соціальних суб'єктів у житті молодого людини змінюється.

З метою визначення суб'єктивної оцінки впливу традиційних суб'єктів впливу, зокрема родини, а також впливу інтернет-середовища на становлення політичної суб'єктності молодих громадян країни, ми провели емпіричне дослідження за допомогою методу репертуарних решіток. Респондентам було запропоновано оцінити, в якій мірі діяльність суб'єктів (родини, друзів, викладачів, ЗМІ, громадських організацій, політичних партій, державних інститутів) та інформаційно-комунікаційного середовища мережі Інтернет (контенту інтернет-сайтів та соціальних мереж) впливають на становлення і розвиток когнітивно-рефлексивної, мотиваційної та поведінкової складової політичної суб'єктності. Критерії ПС особистості визначено і описано нами раніше [3]. Критеріями політичної суб'єктності особистості ми вважаємо систематичний інтерес до політики, політичні знання, знання основ політичної взаємодії, бажання брати

участь у суспільно-політичному житті, відчуття відповідальності за свою країну, ініціативність у вирішенні суспільно-значущих проблем, усвідомлення можливості впливу на перебіг суспільно-політичних процесів, відповідальність за власну політичну поведінку та реальну участь у політичних подіях.

У дослідженні протягом 2014-2017 рр., взяли участь 492 особи, студенти столичних вишів, віком від 18 до 27 років. Отримані результати дають змогу виявити особливості впливу традиційних соціальних суб'єктів та інтернет-середовища на становлення складових політичної суб'єктності. У межах цієї статті проаналізуємо динаміку впливу родини на складові політичної суб'єктності респондентів і порівняємо з впливом інших суб'єктів та інтернет-середовища. Результати дослідження представлено у таблицях 1-3; динаміку впливу родини на складові політичної суб'єктності 2014-2017 рр. представлено рис. 1.

Результати емпіричного дослідження виявили наступне:

- Вплив родини на *когнітивно-рефлексивну* складову політичної суб'єктності молоді: за суб'єктивною оцінкою респондентів у 2014-15 рр. родина більше впливає на «оволодіння політичними знаннями», ніж у 2016-17 рр. У 2015 р. родина є найвпливовішим суб'єктом ніж інші соціальні суб'єкти та інтернет-середовище, у 2016р. – її вплив визначено на рівні інтернет-сайтів, а у 2017 р. - меншим за вплив ЗМІ. Вплив родини на знання основ політико-правової взаємодії є більшим у 2016-17 рр. ніж у 2014-15 рр. У порівнянні з іншими соціальними суб'єктами у 2014 р. родина є менш впливовою ніж викладачі та ЗМІ, у 2015 р. її вплив дорівнює впливу інтернет-сайтів. У в 2016 році – вплив родини визначено меншим ніж вплив інтернет-сайтів, ЗМІ, соціальних мереж, а у 2017 р. – він дорівнює впливу ЗМІ та інтернет-сайтів. Щодо впливу родини на «усвідомлення можливості впливу на суспільно-політичні процеси», слід зазначити, він має тенденцію до зниження, зокрема: у 2014 р. 0,9 бали; у 2015 р. – 0,7; 2016р. – 0,6, а у 2017 р. – 0,1 (менший ніж вплив ЗМІ, інтернет-сайтів, соціальних мереж, друзів, викладачів, громадських об'єднань і політичних партій). З нашої точки зору, це пов'язано із падінням в українському суспільстві рівня довіри до влади, політиків, погіршенням соціальної ситуації в країні [4] і є свідченням того, що в українських родинах батьки не вірять у можливість впливу на політичні процеси.

Таблиця 1.

Результати суб'єктивної оцінки молоддю впливу соціальних суб'єктів та інтернет-середовища на когнітивно-рефлексивну складову політичної суб'єктності (2014-2017 р., n = 492)

Соціальні суб'єкти	Родина	Педагоги, викладачі	Друзі, сокурсники	ЗМІ (т/б, радіо, друковані	Інтернет-середовище		Громадські організації	Політичні партії та лідери	Державні інститути	
					Інтернет-сайти,	Соціальні інтернет-мережі,				
										Критерії політичної суб'єктності (когнітивно-рефлексивна складова)
Політичні знання	2014	5,1	5,2	4,8	5,4	5	4,9	4,8	4,7	5
	2015	5,2	4,9	4,8	4,9	5,0	4,7	4,5	4,3	4,5
	2016	5	4,7	4,7	4,6	5	4,9	4,3	4,3	4,4
	2017	4,8	4,5	4,6	4,9	5	4,7	4,5	4	3,7
Знання основ політико-правової взаємодії	2014	4,7	4,9	4,4	4,8	4,6	4,5	4,5	4,4	5,3
	2015	4,7	4,6	4,4	4,6	4,7	4,6	4,4	4,2	4,2
	2016	4,6	4,6	4,8	4,7	5	4,8	4,5	4,6	4,6
	2017	4,8	4,6	4,4	4,8	4,8	4,6	4,5	4,3	4,2
Усвідомлення можливості впливу на перебіг суспільно-політичних процесів	2014	4,9	5,1	4,8	4,7	4,4	5	4,7	4,2	5,3
	2015	4,7	4,5	4,6	4,5	4,6	4,6	4,4	4,0	4,0
	2016	4,6	4,7	4,6	4,8	4,8	4,9	4,7	4,3	4,2
	2017	4,1	4,4	4,5	4,6	4,5	4,4	4,4	4,2	4

Таблиця 2.

Результати суб'єктивної оцінки молоддю впливу соціальних суб'єктів та інтернет-середовища на мотиваційну складову політичної суб'єктності (2014-2017 р., n= 492)

Соціальні суб'єкти		Родина	Педагоги, викладачі	Друзі, сокурсники	ЗМІ (т/б, радіо, друковані	Інтернет-середовище		Громадські організації	Політичні партії та лідери	Державні інститути	
						Інтернет-сайти,	Соціальні інтернет-мережі,				
Критерії політичної суб'єктності (мотиваційна складова)	Інтерес до політики	2014	4,9	5	4,8	4,7	4,7	4,8	4,5	4,4	5,7
		2015	5,1	4,5	4,8	4,8	4,9	4,7	4,3	4,2	4,3
		2016	5	4,6	4,6	4,7	5	4,9	4,4	4,4	4,3
		2017	4,7	4,3	4,4	4,7	5	4,6	4,6	4	3,7
Відчуття відповідальності за свою країну		2014	5,8	5,6	5,0	5,3	4,6	5	4,8	4,6	5,8
		2015	5,5	5,0	5,0	5,0	4,8	4,8	4,7	4,2	4,4
		2016	5,5	5,7	5,0	4,7	4,6	4,6	4,6	4,4	4,4
		2017	5,1	5	4,9	4,9	4,8	4,7	4,5	4,2	4,
Бажання брати участь у суспільно-політичному житті		2014	5,4	5,1	4,7	4,7	4,3	4,6	4,5	4,2	5,4
		2015	4,5	4,5	4,8	4,6	4,5	4,6	4,6	4,13	4,1
		2016	4,6	4,8	4,7	4,6	4,6	4,6	4,8	4,6	4,4
		2017	5,1	4,9	4,9	4,6	4,6	4,6	4,5	4,3	3,9

Таблиця 3.

Результати суб'єктивної оцінки молоддю впливу соціальних суб'єктів та інтернет-середовища на поведінкову складову політичної суб'єктності (2014-2017 р., n= 492)

Соціальні суб'єкти		Родина	Педагоги, викладачі	Друзі, сокурсники	ЗМІ (т/б, радіо, друковані)	Інтернет-середовище		Громадські організації	Політичні партії та лідери	Державні інститути
						Інтернет-сайти,	Соціальні інтернет-мережі,			
						Критерії політичної суб'єктності (поведінкова складова)				
Відповідальність за власну політичну поведінку	2014	4,5	4,7	4,6	4,6	4,1	4,5	4,5	4,2	4,6
	2015	5,3	4,7	4,7	4,6	4,3	4,5	4,5	4,2	4,3
	2016	5,1	5,	4,9	4,7	4,8	4,7	4,9	4,7	4,5
	2017	5,1	4,9	4,9	4,6	4,6	4,6	4,5	4,3	3,9
Ініціативність у вирішенні суспільно-значущих проблем	2014	4,9	4,9	5	4,8	4,4	4,8	4,8	4,3	5,1
	2015	4,9	4,6	4,7	4,6	4,6	4,6	4,7	4,2	4,2
	2016	4,8	4,62	4,8	4,4	4,7	4,7	4,5	4,2	4,2
	2017	4,6	4,6	4,6	4,7	4,8	4,7	4,6	4,2	4,
Реальну участь у політичних подіях	2014	4,7	4,7	4,8	4,7	4,5	4,7	5	4,2	5,1
	2015	4,3	4,3	4,5	4,1	4,2	4,4	4,4	3,9	3,9
	2016	4,6	4,5	4,6	4,8	4,5	4,6	4,5	4,3	4,0
	2017	4,2	4,3	4,5	4,6	4,5	4,5	4,5	3,9	3,8

**результати дослідження впливу родини
2014-17 рр. (n = 392 особи)**

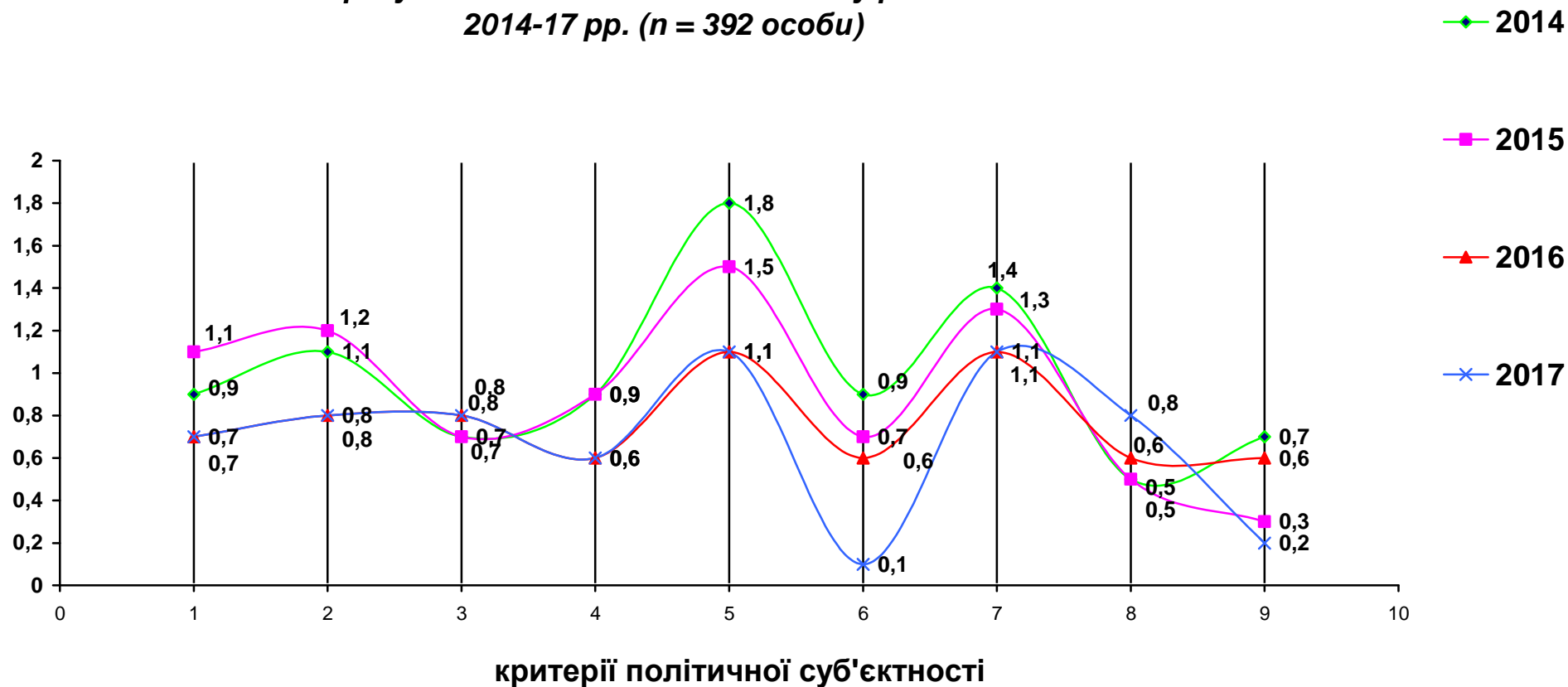

Рис. 1. Динаміка впливу родини на складові політичної суб'єктності особистості: 1 – інтерес до політики; 2 – політичні знання; 3 – знання основ політичної взаємодії; 4 – ініціативність у вирішенні значущих проблем суспільства; 5 – відчуття відповідальності за країну; 6 – усвідомлення можливості впливу на політичні процеси; 7 – відповідальність за власну політичну поведінку; 8 – бажання брати участь у суспільно-політичному житті країни; 9 – реальну участь у політичних подіях

- Вплив родини на *мотиваційну* складову: за оцінками молоді вплив родини зростає до у 2015 р. у порівнянні з 2014 р, і зменшується у 2016-17 рр. У 2015 р. родина найвпливовіший суб'єкт, у 2016 р. – її вплив визнано респондентами на рівні інтернет-сайтів, а у 2017 р. він дорівнює впливу ЗМІ, , але є меншим від впливу інтернет-сайтів. Родина є найвпливовішим суб'єктом на відчуття молоддю відповідальності за свою країну. Найбільш високими є показники 2014 р і 2015 рр. І хоча вони зменшуються у 2016 і 2017 рр., , проте вплив родини залишається найбільшим серед всіх інших соціальних суб'єктів та інтернет-середовища. Вплив родини на бажання брати участь у суспільно-політичному житті оцінено як найбільший у 2014 р., а вже у 2015 р. – респонденти визначили друзів, ЗМІ, соціальні мережі і громадські об'єднання більш впливовими за родину. У 2016 р. найвпливовішим суб'єктами за цим критерієм було визнано громадські об'єднання та викладачів закладів освіти, а вплив родини – на рівні ЗМІ, інтернет-сайтів, соціальних мереж та політичних партій. На нашу думку це пов'язано з тим, що навесні 2016 р. вперше було введено електронне декларування і найбільш активними суб'єктами у цей період були громадські об'єднання і неурядові організації. У 2017 році на бажання молоді приймати участь у суспільно-політичному житті більший вплив здійснює родина.

Вплив родини на *поведінкову* складову: Протягом чотирьох років родина визнається найвпливовішим суб'єктом на формування відповідальності за власну політичну поведінку. На готовність виявляти ініціативу у вирішенні значущих проблем суспільства родина впливає більше ніж інші суб'єкти та інтернет-середовище у 2015 р., у 2016 р.- на рівні друзів, а у 2017 р. – вплив родини виявився меншим за вплив інноваційних агентів, зокрема інтернет-сайтів, соціальних мереж і ЗМІ. Родина не є впливовим суб'єктом щодо реальної участі у політичних подіях. З 2014 р. спостерігається стійка тенденція до зменшення впливу родини на цей критерій. Так, якщо у 2014 р. респонденти вважають вплив родини нижче ніж вплив громадських об'єднань та друзів, то у 2017 році – меншим ніж вплив ЗМІ, друзів, інтернет-сайтів, соціальних мереж, громадських

об'єднань і викладачів. Отже, можна зробити висновок, що участь у політичних подіях не підтримується членами родини, не мотивується політичними суб'єктами, зокрема політичними партіями, державними інститутами. Нажаль, вплив політичних суб'єктів (політичних партій, державних інститутів) на всі складові політичної суб'єктності, молоді громадяни країни оцінюють нижче, ніж вплив неполітичних суб'єктів та інтернет-середовища.

Список використаних джерел

1. Мид М. Культура и приемственность: исследование конфликта между поколениями / Мид М. // Культура и мир детства. М. : Наука, 1988. – С. 322-361.
2. Солдатова Г. У. Цифровой разрыв и межпоколенческие отношения родителей и детей / Солдатова Г. У., Рассказова Е. И. // Психологический журнал, 2016. – Том 37. – № 6. – С. 83-93.
3. Краснякова А. О. Політична суб'єктність: умови становлення та ознаки розвитку / А. О. Краснякова / Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України ; [редакційна колегія: Л. А. Найдюнова, Л. Г. Чорна, І. Г. Батраченко та ін.]. – К. : Міленіум, 2014. – Вип. 1 (15). – 408 с. – С. 45–55.
4. Україна через три роки після революції гідності : стан суспільної свідомості. Квітень. 2017 : інформаційний бюлетень [Електронний ресурс]. – К., 2017. – 62 с. – Режим вільного доступу <http://ispp.org.ua/files/1492682532.pdf>

Кресан Ольга Дмитрівна
кандидат психологічних наук,
Ніжинський державний університет імені М. Гоголя,
м. Ніжин

СІМЕЙНИЙ НАРАТИВ ЯК ЗАСІБ ПЕРЕЖИВАННЯ ТА УСВІДОМЛЕННЯ ОСОБИСТІСТЮ ЖИТТЄВИХ ПОДІЙ

Підвищення інтересу сучасної науки до дискурсивних мовних практик пов'язано насамперед із тим, що, починаючи з другої половини ХХ століття набуває поширення постнекласична парадигма у психології. Вона полягає в дослідженні цілісності особистості та її соціокультурного контексту, вивчення її внутрішнього світу, духовних, а не біологічних чи поведінкових проявів. У зв'язку з цим важливого значення набувають дослідження текстів і наративів особистості, які є відображенням як соціокультурного досвіду людини, так і її внутрішнього світу. «Наративний поворот», що відбувся у 80-х рр. ХХ ст., стверджує знакову, мовну природу особистісного знання і людського життя загалом (Дж.Брунер, Д.Епстон, Т.Сарбін, М.Уайт та ін.). Наративне оформлення досвіду (Н.В.Чепелєва) дозволяє особистості структурувати його, усвідомити всі його аспекти і «привласнити», включивши до свого внутрішнього світу.

Одним зі змістових видів наративу відповідно до тематики і сфери його функціонування є сімейний наратив, який виникає у сфері сімейних відносин і відображає історію сім'ї, подружніх чи батьківсько-дитячих стосунків.

Метою нашого дослідження є аналіз та виявлення особливостей сімейного наративу як засобу переживання та усвідомлення особистістю життєвих подій.

У психології *сімейний наратив* вивчають як історію сім'ї, починаючи з кількох попередніх поколінь, що впливає на особистість (О.В.Литвинова, Є.Є.Бірюкова), у сфері подружніх взаємин (Ю.А.Любімова, Ю.А.Чаусова), як джерело сімейних міфів, що мають свою специфіку та особливості (А.Я.Варга), як соціокультурний чинник формування дитини у сім'ї (О.Є.Сапогова, Р.А.Мороз

та ін.). У нашому дослідженні розглядаємо сімейний наратив як сукупність досвіду всієї сім'ї, включаючи попередні покоління, сімейні історії, які впливають на її членів зараз, а також сімейні установки, міфи, казки, що є частиною мовної сімейної культури, тобто усвідомлюються, вербалізуються, переповідаються членами родини.

За словами Е. Stone, сімейні історії виконують три важливі функції: переконують членів сім'ї, що вони особливі; вчать їх методам опанування проблем та успіхів; допомагають людині пізнати власну ідентичність. Тобто, в сімейному наративі передається набута протягом багатьох поколінь інформація, яка допомагає особистості будувати життя як у сім'ї, так і за її межами [2, с. 31]. З огляду на це можемо припустити, що сімейний наратив здатний виступати засобом переживання та усвідомлення людиною життєвих подій, тобто тих, які відбувається з нею в даний момент на певному етапі її життєвого шляху. Переживання та усвідомлення життєвих подій є одним зі способів оволодіння життєвою подією та власним внутрішнім світом [1].

Процес *усвідомлення життєвої події* розуміємо як явище, пов'язане з діяльністю когнітивної сфери, мовою та мовленням а також із саморегуляцією, самоконтролем власної поведінки та вказаних процесів [1]. *Переживання* життєвих подій у межах нашого дослідження розуміємо як їх переведення «у своє-живе» (Ф. Т. Михайлов, М. В. Папуча), тобто у внутрішній світ і досвід особистості шляхом створення оповіді про них. У такому розумінні переживання є цілісним процесом, що охоплює всю особистість, її свідоме й несвідоме [1].

Переживання та усвідомлення життєвих подій ми вважаємо дискурсивними процесами, оскільки вони протікають у свідомості та внутрішньому світі людини і відбуваються за допомогою мови, а також відображаються у текстах і наративах особистості. Сімейний наратив, таким чином, також може виступати засобом переживання та усвідомлення життєвих подій насамперед з кількох причин.

По-перше, через те, що у сімейному наративі особистістю усвідомлюється, виражається, формується і структурується сімейний досвід, зокрема це досвід

власне сім'ї, що відбувається з її членами тут і зараз, та історії, пов'язані з досвідом попередніх поколінь, про які членам родини може бути відомо лише з оповідей. За словами О.Є.Сапогової, зміст родинного наративу включає в себе «ритуальні послання, родинні історії, і заповітні слова, і повчальні оповідання, і прямі вказівки на належне й засуджуване в поведінці, а також традиційний, роками відібраний усередині поколінь сім'ї, зміст великої наративної культури (казки, бувальщини, приказки тощо) [4].

По-друге, сімейний наратив є засобом переживання та усвідомлення життєвих подій, тому що за допомогою сімейного наративу продовжує формуватися і будується *майбутня історія сім'ї*, її цінності, оповідання і т.ін. Майбутня історія також потребує усвідомлення і переживання особистістю. У житті конкретної сім'ї це відбувається як створення вже сьогодні тієї історії, про яку знатимуть і згадуватимуть наступні покоління. На думку Т.М.Титаренко, наративні способи представлення прийдешнього здійснюють репетицію майбутньої реальності [5, с.14]. І «у нас немає іншого способу описання свого прийдешнього, ніж продовження історії, розпочатої сьогодні чи вчора» [2].

По-третьє, сімейний наратив є засобом переживання та усвідомлення особистістю життєвих подій через те, що дозволяє членам сім'ї впоратися зі складними ситуаціями та подіями, які трапляються з ними. Це насамперед спогади про успіхи чи невдачі попередніх поколінь або про те, як існуюча сім'я пережила нелегкі часи, сюди також можуть входити розповіді, бувальщини, спільне обговорення та індивідуальні переконання окремих членів у вигляді «витримок» із «культурної спадщини» родини чи всього роду. Наприклад, переконання «не з нашим щастям» або «щоб щось отримати, треба тяжко працювати» і т. ін.

Є.А.Петрова вважає, що саме особливості сімейних історій є важливим ресурсом у формуванні поведінки оволодіння, тобто здатності членів сім'ї долати труднощі. Такими ресурсами можуть виступати фотографії, спогади, розповіді очевидців про минуле сім'ї та життя предків. Ці історії розкривають конкретні

особистісні властивості і принципи поведінки предків, що надає підтримку у власній життєвій ситуації [3].

Отже, сімейний наратив та сімейні історії дозволяють особистості з одного боку, впорядковувати і структурувати свій наявний сімейний досвід, виражати й усвідомлювати його, а з іншого – відображають культурні цінності, історію пращурів, їх традиції, особистісні властивості предків, що є похідними їх соціокультурного досвіду. Для переживання та усвідомлення життєвих подій сімейний наратив виступає засобом та ресурсом, що сприяє цим процесам та уможлиблює їх успішний продуктивний перебіг.

Перспективами подальших досліджень у вказаному напрямку є вивчення особливостей та чинників сімейного наративу, які є джерелами його виникнення, процес створення і передачі через покоління сімейних наративів, а також характерні особливості сімейного наративу у порівнянні з іншими видами.

Список використаних джерел

1. Кресан О. Д. Психологічні особливості переживання та усвідомлення особистістю життєвих подій : Автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.01 / Інститут психології ім. Г.С.Костюка НАПН України / О. Д. Кресан. – К., 2017. – 22 с.
2. Любімова Ю. А. Сімейний наратив : мереживо особистих історій / Ю. А. Любімова. – К. : Інститут соціальної та політичної психології, 2015. – 265 с.
3. Петрова Е. А. История семьи как ресурс совладающего поведения / Е. А. Петрова // Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. – 2010. – №3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-semi-kak-resurs-sovladayuschego-povedeniya>.
4. Сапогова Е. Е. Микросоциум семьи и семейный нарратив как психологическая основа культурного социогенеза / Е. Е. Сапогова Индивидуальные и стилевые особенности личности / Отв. ред. Т. Ю. Синченко, В. Г. Ромек. – Ростов-на-Дону: ЮРГИ, 2002. – С. 177–190.
5. Титаренко Т. М. Наративні практики організації особистісного майбутнього / Т.М. Титаренко // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / Ін-т соціальної та політичної психології. – К., 2009. – Вип. 22 (25). – С. 3–19.

Лазаренко Валерія Олексіївна
аспірантка лабораторії психології мас і спільнот,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ

СІМЕЙНІ НАРАТИВИ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ДОСВІДУ ПЕРЕСЕЛЕННЯ

Поточний збройний конфлікт в Україні все ще залишається потужним тригером соціальних та політичних змін у суспільстві, створюючи нові виклики для спільнот та актуалізуючи вже наявні травми переселення. Незважаючи на те, що загальне осмислення подій і їх ролі у суспільстві значно ускладнюється самим фактом тривалості конфлікту і його динамікою, вироблення стратегій адаптації до його умов і наслідків стоїть на загалі сьогоденного дня.

Люди, які стали вимушеними переселенцями внаслідок воєнних дій, є саме тою спільнотою, що зазнає найбільшого впливу від поточного конфлікту. Однією зі стратегій адаптації вимушених переселенців до нових умов життя є створення специфічних наративів, які виступають засобом вписання себе у загальну картину світу. Такі історії, як правило, слугують для осмислення досвіду переселення, а з іншого боку – стають способом інтеграції сім'ї як єдино безпечного соціального простору, що об'єднує людей зі спільним травматичним досвідом. Творення сімейних наративів, за Ф. Беренскоттером, сприяє осмисленню членами сім'ї свого місця у часі і просторі [2].

Досвід переселення, окрім безпосереднього травматичного переживання залишання дому та розривання усталеного способу життя, включає також і проблеми адаптації до нових умов життя, як матеріальні (труднощі пошуку житла і джерел прибутку), так і соціально-психологічні. До останніх можна віднести, з одного боку, ігнорування переселенців приймаючою спільнотою, з другого боку – їх відокремлення, іншування, і нетолерування, які значною мірою впливають на відчуття психологічної напруги [5, с. 25-39]. За таких умов конструювання

сімейних історій виступає ледь не єдином можливим способом вписати себе у світ, об'єднати сім'ю та разом протистояти зовнішньому тиску.

З іншого боку, створення сімейних наративів для переселенців може виступати, в тому числі, і способом знайти виправдання тому, що сталося: адже ті, хто переїжджають, так чи інакше приймають ситуацію, що склалась, і роблять свідомий вибір щодо переїзду, зважуючи фактори «за» і «проти» переїзду та приймаючи рішення. Рішення, в свою чергу, приймаються по-різному представниками різних генерацій в межах однієї сім'ї: так, серед переселенців переважають люди більш молодого віку, тоді як залишаються здебільшого представники старших поколінь, які нерідко не можуть відірватись від свого минулого, яке глибоко локалізоване у просторі та створює додаткове символічне значення [4]. Такі розриви нерідко призводять до роз'єднання сімей та їх більшої травматизації.

Мета даного дослідження – виявити особливості створення сімейних наративів для переосмислення досвіду переселення, та окреслити потенціал активізації наративів для сприяння адаптації переселенців та їх інтеграції до приймаючих спільнот.

Створення наративів про себе, свою сім'ю та переселення, не є простою потребою розказати про себе і створити власну історію, а скоріш відповідає прагненню особистості вписати себе у ширший соціальний контекст: просторовий або часовий. Історії, розказані переселенцями, можуть як намагатись максимально чітко відтворити перебіг подій, так і включати елементи автофікції, та певним чином змінювати реальну біографію наратора, що цілком відповідає конструктивістському та мінливому характеру наративу [2].

Вписання себе у просторовий контекст є незмінним атрибутом переселення, адже навіть офіційний термін для позначення переселенців в Україні – «вимушено переміщені особи» – семантично пов'язаний із категорією «місце». Адаптація до нового місця проживання переселенців неодмінно включає й момент інтеграції до нової локальної спільноти – сусідів, колег, і навіть шкільного класу

чи групи у дошкільному навчальному закладі. При цьому вироблення історії про переселення є невід'ємною частиною інтеграції, адже нерідко така історія слугує способом розпочати знайомство і представити себе у новій спільноті. Тим не менш, на первинному етапі інтеграції діти-переселенці якнайчастіше стикаються з нерозумінням та іншуванням з боку вчителів через свою «відмінність», або ж із позитивною дискримінацією та іншими проявами нетолерантності [5, с. 49-59].

Часовий контекст створення сімейних наративів стосується передусім пошуку більш загальної сімейної історії у ширшій перспективі, яка включає декілька поколінь. Такі пошуки нерідко є важливим атрибутом для побудови нової ідентичності та переосмислення життєвих подій.

Такі пошуки нерідко супроводжуються у переселенців новим відкриттям історії Донбасу, який історично був символічним пограниччям, землею переселенців і переселених [1]. Починаючи від козацьких часів і втеч до Дикого поля, регіон заселявся людьми, які віддавали перевагу міграції та символічному початку нового життя на «землі свободи», яка, із розвитком добувної промисловості, постійно потребувала робочої сили. Тож спроби відшукати власну сімейну історію деякою мірою є пошуком підтверджень того факту, що переселення є звичною річчю для родини чи роду, задля зниження тиску і символічної «нормалізації» власної травми.

При цьому важливим моментом є те, що Донбас був і залишається своєрідною «територією мовчання», мешканці якої не звикли розказувати історії та розпитувати про своє минуле: «земля свободи» слугувала прихистком для людей, яким за радянських часів індустріалізації було що приховувати, як-то проукраїнські погляди чи зв'язки із «ворогами народу» [1]. Тож пошук і конструювання сімейних історій може бути інтегратором сімей, а ставати одним із способів знайти коріння, і далеких родичів, які, можливо, також переживають складні часи, і потребують підтримки й інтеграції у ширшу родинну спільноту.

Конструювання як просторових, так і часових наративів переселенців сприяє вписанню особистістю себе у контекст події, що відбуваються навколо.

Наративи стають особливою інтерпретаційною схемою, та є частиною загального процесу адаптації до нових умов життя. Окрім того, активізація творення таких наративів може виступати способом інтеграції сімей переселенців, а їх колективне створення має перспективи для більш широкої інтеграції локальних громад.

Список використаних джерел

1. Куромия Х. Понять Донбасс / Хироаки Куромия – К.: ДУХ І ЛІТЕРА. – 2015. – 152 с.
2. Титаренко Т. М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності: монографія / Т. М. Титаренко, О. М. Кочубейник, К. О. Черемних ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2014. – 206 с.
3. Berenskoetter, F. (2014). Parameters of a national biography. *European Journal of International Relations*, 20(1), 262-288. doi:10.1177/1354066112445290
4. Kuznetsova, I. (2017). *Three Years After Displacement: the Everyday Lives of Ukraine's IDPs*. Retrieved from Birmingham, UK. Режим доступу: <https://idpukraine.files.wordpress.com/2017/11/three-years-after-displacement-the-everyday-lives-of-ukraines-idps.pdf>
5. Migration and the Ukraine Crisis: A Two-Country Perspective / Edited by Agnieszka Pikulicka-Wilczewska. – Bristol, England: E-International Relations. Режим доступу: <http://www.e-ir.info/publication/migration-and-the-ukraine-crisis-a-two-country-perspective/>

Літвінова Ольга Володимирівна
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології, педагогіки та філософії,
Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського,
м. Кременчук

Стрельчук Анастасія Володимирівна
студентка IV курсу, спеціальність «Психологія»,
Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського,
м. Кременчук

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЛЯ В СІМ'Ї

Проблема дослідження психологічного насилля не є новою, але сьогодні вона набуває нового значення, адже 6 грудня 2017 року Верховна Рада України прийняла законопроект про запобігання насильства щодо жінок та домашнього насильства, а також боротьбу з цими явищами. Виділення насильства в самостійну соціально-психологічну проблему говорить як про її актуальність, так і про необхідність розробки системи профілактичних та корекційних заходів, спрямованих на її вирішення. На цьому шляху існує ряд перешкод: відсутність чіткої наукової термінології насилля, вичерпної інформації про чинники, види та ступінь розповсюдження насильства, а також недосконалість законодавчої бази, недостатньо активна позиція структур державної влади і компетентних органів по відношенню до цієї проблеми.

За даними МВС, 23% тяжких насильницьких злочинів відбуваються саме в родинях. Найчастіше жертвами домашнього насилля стають жінки та діти. В тих випадках, коли мати стає жертвою насильства в сім'ї, вона може бути «передавальною ланкою», прагнучи компенсувати своє принижене становище жертви пригніченням ще слабших – дітей. Дослідження показали, що діти віком від 5 до 12 років, які являються свідками насильства батька над матір'ю, часто страждають від різноманітних проблем з поведінкою [1]. Крім того, вони починають вважати насильство правильним способом вирішення конфліктів,

виправдовують жорстокість як засіб завоювання поваги у стосунках.

Значну увагу такі дослідники як К. Леві-Строс, К. Лоренс, Н. Максимова, К. Мілютіна, С. Палмер, Е. Фромм приділяли вивченню таких різновидів насильства у родині, як фізичне та сексуальне. Аналіз досліджень А. В. Мудрик, Л. С. Алексєєвої, І. Г. Новосельського, Р. В. Овчарової засвідчив, що наслідки насильства, порушуючи психічне здоров'я дітей, не мають чітко виражених симптомів та ознак, які б вказували на першопричину відхилень. Спостерігаються розлади емоційної сфери, а саме: необґрунтована зміна настрою, тривожність, депресія, які можуть супроводжуватися суїцидальними намірами, особливо в підлітковому віці.

Доведено, що діти, які відчували на собі жорстокість та насильство підсвідомо прагнуть відтворити свій життєвий досвід у дорослому житті, оскільки не знають іншої моделі поведінки. Віддаленими наслідками насильства є схильність до залежностей: алкоголізм, аддиктивна, девіантна, делінквентна та асоціальна поведінка (Т. Я. Сафонова, С. О. Беліченко, Н. Ю. Максимова, О. В. Пчелінцева) [2].

Домашнє насильство – це умисне систематичне фізичне, психологічне або економічне насильство по відношенню члена родини, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілого – таке визначення введено у законодавство.

Роль сім'ї у життєдіяльності суспільства визначається тим, що їй притаманні, з одного боку, риси соціального інституту, а з іншого – малої соціальної групи. Як соціальний інститут сім'я характеризується сукупністю соціальних норм, санкцій та зразків поведінки, які регламентують взаємовідносини між подружжям, батьками, дітьми, іншими родичами. Як первинна мала група вона заснована на шлюбі чи кровних зв'язках, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою. Особливо важливий вплив сім'ї на первинну соціалізацію

дитини. Саме тут дитина отримує основи уявлень про світ, людські відносини, громадянські права та обов'язки. Особистий приклад батьків на ранніх етапах соціалізації має домінуюче значення в формуванні особистості дитини. Тому протидія домашньому насильству повинна починатися роботою з молоддю, як з майбутніми батьками.

Існує декілька видів насилля – це фізичне, психологічне, сексуальне та економічне. Якщо наслідки фізичного насильства можна побачити одразу, проте, вихід з даної ситуації може виявитися набагато більше швидким, ніж при психологічному насильстві. Якщо щодня людина буде випробовувати на собі принизливі висловлення з боку навколишніх, ізоляцію, ігнорування (що дуже часто буває у стосунках діти – батьки), то наслідки цього будуть набагато більш масштабними й такими, що важко піддаються корекції. Такі феномени, як неадекватні батьківські установки, бажання «переломити», «удосконалити» дитину, емоційна деривація, психологічне маніпулювання, приниження та загрози, заставляють її жертвувати своїми нагальними потребами та почуттями в угоду очікуванням, страхам чи вихованим принципам батьків.

Таким чином, проблема дослідження феномену психологічного насильства, його чинників є дійсно актуальною та значущою в сучасних умовах розвитку суспільства і потребує знаходження як ефективних методів діагностики, так і ефективних практик профілактики та запобігання проявів насильства.

Список використаних джерел

1. Кочеткова С. В. Опыт анализа насилия в семье / С. В. Кочеткова // Социс, 1999. – №12. – С. 114-118.
2. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічні аспекти проблем насильства / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна. – К. : Либідь, 2003. – 337 с.

Медіна Тетяна Вячеславна
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та місцевого самоврядування,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ ШЛЮБУ В УКРАЇНІ

Сімейно-шлюбні відносини викликають особливий інтерес дослідників, оскільки сім'я є одним із фундаментальних інститутів суспільства, що надає йому стабільності та здатності відтворювати населення в кожному наступному поколінні. Стан сім'ї є одночасно як наслідком, так і причиною цілого ряду процесів, що відбуваються в сучасному суспільстві, тому їх аналіз завжди буде актуальною науковою проблемою.

Революційні події, що переживає інститут сім'ї сьогодні – це і зменшення кількості шлюбів (з одночасним зростанням кількості випадків співжиття), і пізніший вік створення сім'ї, і зменшення кількості дітей в сім'ях, і зростання кількості розлучень... Якщо згадати ще й наслідки сексуальної революції для сімейного життя, то стане зрозумілим, що це лише надводна частина айсбергу серед переліку тих проблем, з якими стикаються сучасні сім'ї. Разом з цим, ці тенденції функціонування сім'ї носять загальнопланетарний характер, хоча й існують деякі відмінності, пов'язані з культурними та історичними особливостями, а також відмінностями соціальної політики держави.

Розглянемо кілька проявів трансформації інституту шлюбу. Шлюбом вважається сексуальний союз двох дорослих осіб, санкціонований суспільством. Поряд із звичним для нас зареєстрованим шлюбом все частіше зустрічаються різні форми нешлюбних союзів. Внаслідок руйнації сімей все більше дітей виховується без участі одного з батьків. Шлюб втратив монополію на виправдання сексуальності й легітимацію партнерських і сімейних відносин, «парою» в багатьох суспільствах визнається будь-який союз, де двоє партнерів кажуть, що

вони утворюють єдине ціле, незалежно від сімейного статусу або статі, а «сім'єю» вважається будь-яка пара, що має дітей, незалежно від того, зареєстровані їх стосунки чи виховуються їх діти в одному або двох домогосподарствах. Отже, підґрунтям сучасного шлюбу є не економічні або статусні моменти, як раніше, а емоційні характеристики міжособистісних відносин.

Проявом поширення незареєстрованих шлюбів в нашій країні може слугувати той факт, що під час останнього перепису населення 2001 р. вперше було підраховано кількість осіб, які перебували у незареєстрованих органами РАГС шлюбах. У цілому по Україні, за даними Всеукраїнського перепису, серед всіх шлюбних пар 7,0% перебували у незареєстрованому шлюбі. Найбільш поширеною такою тенденцією була серед молоді, найвищий відсоток таких шлюбів у чоловіків і жінок у віці 15-19 років, що відповідно становить у чоловіків понад 25,3%, у жінок - 19,2%, у віковій групі 20-24 роки серед чоловіків понад 12,2%, серед жінок - 10,2% [1].

У старших вікових групах відсоток незареєстрованих шлюбів значно менший. Ймовірно, це пов'язано з тим, що „пробні шлюби” частіше зустрічаються в молодших вікових групах, які відчувають менший вплив стереотипів і набагато розкутіші. Можливо, таких шлюбів менше у старших вікових групах через те, що після народження дитини вони реєструють свої стосунки в органах РАГС. Крім того, на поведінці молоді відчувається вплив сексуальної революції. Можна припустити, що таких шлюбів менше серед молоді старше 20 років у зв'язку з тим, що вони вирішують народити дитину, і внаслідок цього реєструють стосунки в офіційних органах.

На жаль, внаслідок відтермінування проведення чергового перепису в Україні виявити масштаби зростання випадків співжиття неможливо. Разом з цим, можна припустити, що за час від проведення останнього перепису ситуація змінилась в бік зростання їхньої кількості.

Тенденція поширення незареєстрованих шлюбних відносин є довгостроковою, незворотною. Це не означає, що інституціоналізація цієї форми

сімейно-шлюбних відносин не викликає нових проблем. Не дивлячись на це, у таких стосунках є один великий плюс – в них партнери дбайливо і поважно ставляться одне до одного.

Серед проблем сімейно-шлюбної сфери, яка привертає увагу дослідників, варто згадати також зростання кількості дітей, народжених поза шлюбом. Ця тенденція поширюється в багатьох країнах світу. Так, за даними Євростату, в Ісландії, Естонії, Швеції, Словенії, Болгарії, Норвегії, Бельгії, Данії, Англії кількість народжень поза шлюбом перевищує 50 %. В інших країнах їх менше третини. Найвищі показники позашлюбної народжуваності у Колумбії – 84 %, Перу – 76 %, Нікарагуа – 72 % [3].

Чи всі матері, які народжують дітей поза шлюбом, є самотніми? Без відповідної інформації про стосунки між партнерами відповісти на це питання складно. Вже тільки фіксація спільного проживання батьків або наявності фактичних шлюбних відносин в момент реєстрації «позашлюбної» дитини могла би відкрити завісу цих процесів. Але таких даних не мають ані демографічна статистика, ані соціологія. Навіть якщо і з'являться ентузіасти, які б вивчали це питання, їх висновки не будуть репрезентативними.

Голова групи демографічних досліджень у Pew Research Center Гретхен Лівінгстон зауважує, що майже 60 % дітей, народжених поза шлюбом, живуть не з матір'ю-одиначкою, а в сім'ях, які не перебувають в офіційних стосунках [3].

В Україні кількість позашлюбних народжень з 2005 року коливалась в межах 21-22 %. Але привертають увагу в першу чергу області, де спостерігається помітне перевищення середніх значень (див. табл. 1).

Таблиця наведена за статистичним збірником «Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства» (дані таблиці відтворені частково) [2, с. 9]

Кількість позашлюбних народжень за регіонами
(у до загальної кількості живо народжених)

Регіон	У % до загальної кількості живонароджених			
	2010	2013	2014	2015
Україна	21,9	22,1	21,1	20,6
Дніпропетровська обл.	27,7	27,8	26,6	26,6
Донецька обл.	27,2	26,8	27	29
Запорізька обл.	29,3	30,0	28,4	28,4
Кіровоградська обл.	33,4	33,7	32,4	30,9
Луганська обл.	26,8	26,6	26,2	30,6
Миколаївська обл.	30,7	31,4	30,2	29,3
Одеська обл.	26,5	27,0	25,7	25,7

Як бачимо, до переліку областей з високим рівнем позашлюбної народжуваності потрапили високоурбанізовані, промислово розвинені східні, а також південні області. Високий рівень урбанізованості сприяє збільшенню анонімності життя і більшій сексуальній свободі, що позначається на зростанні кількості випадків позашлюбної народжуваності. Також варто зауважити, що згадані регіони демонструють нижчий рівень релігійності, яка безпосередньо впливає на сімейно-шлюбні орієнтації та репродуктивну поведінку.

Не варто відкидати й того факту, що народжувати дітей в незареєстрованому шлюбі набагато вигідніше, ніж в зареєстрованому. Велика кількість батьків в Західній Європі та Північній Америці живуть разом як чоловік та дружина, просто не реєструють шлюб для отримання більш високих соціальних допомог на дітей.

Отже, мова йде про суттєві зміни в організації сімейного життя людей. В Україні, як і в більшості країн світу, відбувається трансформація масової свідомості в ставленні до офіційно зареєстрованого шлюбу як єдино можливої форми спільного проживання сексуальних партнерів. Незапланована та випадкова

вагітність не є обов'язковою умовою реєстрації шлюбу. Співжиття до і поза шлюбом, народження позашлюбних дітей створили суттєву конкуренцію традиційним шлюбом не тільки в країнах Західної Європи, але й в Україні.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України: офіційний сайт [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 75 с.
3. Перассо В. Дети вне брака: как меняется тенденция [Електронний ресурс] / В. Перассо. – ВВС. – Русская служба. – 2015. - 29 сентября. – Режим доступу: http://www.bbc.com/russian/society/2015/09/150929_babies_unmarried_parents

Місенг Дар'я Вячеславівна
аспірантка лабораторії методології психосоціальних і
політикопсихологічних досліджень,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ СТИЛЮ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ

Сучасний світ характеризується процесами глобалізації та високим темпом зміни суспільних цінностей, норм та стандартів, що призводить до постійної модифікації життєдіяльності усіх груп населення. У вищезазначених умовах процес становлення стилю життя особистості також піддається змінам. Особливої уваги вимагає вивчення механізмів та факторів формування стилю життя. Одним із суттєвих факторів, що впливає на формування та модифікацію стилю життя є сім'я. Розуміння ролі сім'ї та особливостей її впливу на процес становлення стилю життя особистості дозволило б забезпечити ефективну організацію та кооперацію освітнього та виховного процесів; сприяти формуванню світогляду та спрямованості підростаючого покоління, тим самим, опосередковано чи напряму, впливаючи на формування якісно нового стилю життя як особистості, так і суспільства в цілому. Усе вищезазначене і висвітлює актуальність розгляду даної проблеми.

Питання впливу сім'ї на процес формування стильожиттєвих характеристик особистості розглядалося вітчизняними дослідниками, переважно, у контексті способу життя або з точки зору вікової психології (процеси соціалізації, виховання). Визначними роботами з вивчення ролі сім'ї як фактора формування стилю життя є роботи Л.В.Сохань, Є.І.Головахи, В.І.Толстих, Г.В.Святненко, Н.М.Кальки, О.В.Васілієвої, В.В.Олійник, О.М.Коберник, Т.І.Мельничук, Е.Гідденса, С.Майлза, Е.Глендіннінга, Л.Хендрі, ін.).

У результаті детального теоретичного дослідження напрацювань вітчизняних та зарубіжних науковців стиль життя особистості був визначений автором як свідомо або

несвідомо організований набір поведінкових паттернів, що характеризують життєві практики особистості з точки зору особливостей взаємовідносин «Я – соціум/навколишнє середовище», стратегій та засобів цієї взаємодії, певних культурних преференцій [3]. Оскільки мова йде про загальні паттерни поведінки, тобто такі, що характеризують життєві практики в цілому, то логічно, що виникає передбачення щодо впливу ціннісних орієнтацій на стиль життя. Ми припускаємо, що головним структурним компонентом, через який відбувається вплив ціннісних орієнтацій на стиль життя особистості є Я-концепція (І.С.Кон, В.В.Столін, А.Г.Спіркін, А.В.Петровський, С.Л.Рубінштейн, ін.). Як зазначає Р.Бернс, «Особистість сприймає себе на фоні об'єктивно існуючих стандартів та через призму культурних, загальнокультурних, групових та індивідуальних цінностей, засвоєних у плині життя» [1]. Відповідно до цього припущення визначається загальний механізм впливу ціннісних орієнтацій на стиль життя: Ціннісні орієнтації впливають на Я-концепцію особистості (а точніше, на певні її компоненти: Я-реальне, Я-ідеальне), що спонукає особистість до вироблення та прояву певних стратегій взаємодії з оточенням, визначення та реалізації життєвих практик, специфічним поведінковим виявом чого є стиль життя.

Сім'я відіграє важливу роль у вихованні та становленні особистості, її соціалізації, будучи провідником тих ідей та установок, цінностей та норм поведінки, котрі існують у суспільстві як цілісній системі. Будучи частиною сім'ї як малої групи, особистість під тиском групового контролю та санкцій змушена поділяти групові норми та стандарти, цінності, що справляє загальну спрямованість діяльності та поведінки особистості. Навіть виходячи із-під впливу малої групи, у особистості зберігаються певні елементи групових стандартів та цінностей, що свідчить про засвоєння групових впливів та зміну структур Я-концепції [2; 4]. Таким чином, можемо стверджувати, що сім'я справляє значний вплив на процес формування ціннісної системи особистості, а, дотично, і на процес формування стилю життя особистості. Проте, сім'я не є єдиним фактором, який впливає на формування ціннісної системи особистості. Як мінімум, слід зауважити на те, що особистість може належати до декількох малих та референтних груп і поділяти норми, правила та цінності кожної з них у певний проміжок часу.

Відповідно до цього, відбувається аналіз, співставлення та відбір ціннісних елементів груп, до яких належить особа, і, як наслідок, вироблення власного індивідуального стилю життя. Більш того, варто враховувати індивідуальний життєвий досвід особистості, її можливі прагнення до коригування уявлень про себе з метою приналежності до тієї чи іншої референтної групи або зміни власної системи цінностей з метою зменшення розриву між Я-реальним та Я-ідеальним.

Стиль життя особистості – сукупність поведінкових паттернів, що є вирізняльною характеристикою життєвих практик особистості, і можуть відображати індивідуальні стратегії та способи взаємодії особистості та світу. Стиль життя формується у взаємодії із соціальним середовищем та частково обумовлений ним. Сім'я, характеризуючись психологічною, поведінковою єдністю членів, спрямованістю, рольовою структурою, культурою та загальними правилами поведінки, справляє значний вплив на процес формування ціннісної системи особистості, а, відповідно, і загальних поведінкових паттернів особистості, що є специфічним проявом свідомо чи несвідомо організованих життєвих практик. Зрештою, не можна виключати можливість того, що особистість просто запозичує готові стилі у найбільш близького оточення, у даному випадку – в сім'ї, або отримує їх у результаті навчання, і тоді стиль життя скоріше детермінується соціальними умовами, як про це і писали багато соціологів, і найменшою мірою пов'язаний із факторами психологічної природи. Ці та інші питання становлять проблемне поле подальшого теоретичного дослідження.

Список використаних джерел

1. Бернс Р. Что такое Я-концепция [Электронный ресурс] / Р. Бернс. – 1986. – Режим доступа до ресурсу: <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/burns0.htm>.
2. Леонтьев Д. А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности личности / Д. А. Леонтьев. // Вестник Московского университета. Серия 14: Психология. – 1996. – С. 35–44.
3. Місенг Д. В. Стиль життя особистості: основні наукові підходи і концептуалізація поняття / Д. В. Місенг. // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2016. – №38. – С. 30–39.
4. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. –4-е изд. –М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. - Кн. 1: Общие основы психологии. –688 с.

Олійник Юрій Іванович
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики виховання,
КЗ Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ЗОР,
м. Запоріжжя

КОМПОНЕНТИ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ: СІМ'Я

Масштабні соціокультурні перетворення другої половини ХХ – початку ХХІ ст., детерміновані розвитком науки, масової культури та технологій, формують нові ціннісні орієнтири формування базових світоглядних векторів особистості. Глобальним змінам суспільства притаманна невизначеність способів соціалізації особистості, взаємодії державних та громадських інституцій.

Результати наукових досліджень, багаторічний педагогічний досвід доводить, що без засвоєння молодим поколінням цінностей родинних традицій, основ сімейної педагогіки не можливо виховати всебічно розвинену особистість, здатну до свідомого суспільного вибору, а відтак, і побудувати демократичне, гуманне суспільство, адже саме в родині формується модель майбутньої поведінки особистості, закладається фундамент моральності та вихованості.

Нагальна потреба реформування освітнього простору виявляється в Україні, оскільки зміни соціально-політичного вектору розвитку суспільства майже діаметральні. Фактором поглиблення кризового стану українського соціуму й досі є конфлікт поколінь: більшість дорослого населення виховувалися в умовах комуністичного режиму, вплив якого подекуди виявляється й досі. Українські діти зростають в іншому соціокультурному середовищі.

Освітня система держави створює умови формування та розвитку суспільства. Як зазначено в преамбулі Закону України «Про освіту» «Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави» [1].

Усвідомлення суттєвих відмінностей сучасного соціокультурних умов

зростання молодого покоління українців визначає потребу формування нового освітнього простору, побудованого на сучасних і ефективних підходах до навчання та виховання. Одним з актуальних завдань розбудови сучасного освітнього простору України є організації ефективної взаємодії сім'ї та школи, про що зазначається у базових нормативно-правових документах.

У змісті Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ ст.) організація родинного виховання розглядається як важлива ланка процесу освіти, що має реалізовуватися через «забезпечення психолого-педагогічної просвіти батьків». У Законі України «Про освіту» визначається «спосіб організації освітнього процесу дітей самостійно їхніми батькам» як сімейна (домашня) форма здобуття освіти, згідно ст.52 Розділу VI «батьки здобувачів освіти є учасниками освітнього процесу», права та обов'язки яких регламентують положення ст. 55.

Науковці визначають сучасну сім'ю як природне середовище первинної соціалізації дитини, складне багатовимірне утворення, в якому акумулюються та передаються культурні цінності, основним джерелом матеріальної та емоційної підтримки.

Серед усіх геніальних винаходів людства одне з провідних місць посідає сім'я, родина — група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом [2, с.29].

Значний внесок в дослідження проблем інтеграції сім'ї до освітнього простору зробив видатний український педагог Василь Олександрович Сухомлинський, який окреслив шляхи, методи і форми взаємодії школи і сім'ї. Варто відзначити, що дослідження проблеми партнерства школи і сім'ї в педагогічній спадщині В. Сухомлинського є принципово важливим, оскільки дозволяє розкривати специфічні особливості виховання дітей і використовувати їх у практиці сьогодення.

Проблеми сімейного виховання досліджують вітчизняні науковці В. В. Давидов, Л. С. Славіна, В. А. Семиченко, С. Т. Яценко, А. Б. Рацул, Т. В. Кравченко, В.П. Кравець, А.А. Фролова, Т.Д. Кочубей, В.Л. Федяєва, Н. Ю. Синягіна та інші.

Розуміння сім'ї як обов'язкового компонента сучасного освітнього простору надає змогу визначити основні форми та способи взаємодії з освітньою системою, серед яких зокрема:

- формування освітнього середовища навчальних закладів та системи в цілому;

- інтерактивна взаємодія між первинною суспільною інституцією та системами соціального виховання, а в решті-решт, державою в цілому;

- професійна педагогічна корекція сімейного виховання, компенсації його недоліків, підвищення педагогічної культури батьків, захисту дитини від несприятливого впливу сім'ї.

Сім'я – це суспільний інститут, де відбувається соціалізація дитини, формуються перші стійкі враження про навколишній світ. Освітньо-виховні можливості сім'ї зумовлюються багатьма чинниками, серед яких усвідомлена готовність батьків до виховання дитини є головною. Значною мірою означена готовність визначається рівнем загальної і педагогічної культури дорослих членів родини, тобто, характером взаємин і мірою узгодженості батьків у питаннях виховання, індивідуальними особливостями – темпераментом, морально-вольовими якостями, комунікативними здібностями, станом здоров'я, педагогічним досвідом, ціннісними орієнтаціями тощо. Серед дослідників сімейного феномену переважає твердження, що головною специфічною функцією родини є соціалізація дітей, а інші функції – репродуктивна, економічна, культурна, господарсько-побутова є другорядними. До того ж, сім'я не тільки закладає основи формування особистості, але і забезпечує найважливіші умови її розвитку.

Долучення сімейного середовища до освітнього простору надає низку переваг: розширення часових та просторових діапазонів навчально-виховного процесу, природне застосування особистісно орієнтованих методик педагогічного впливу, створення комунікативної суспільно-сімейної системи.

Сім'я, як первинний суспільний осередок характеризується багатосторонніми відносинами: соціально-біологічними, господарсько-економічними, моральними, психологічними. Кожен новий етап розвитку сім'ї

обумовлений, в першу чергу, зміною соціального статусу її членів, а відтак отриманням або втратою певних функціональних завдань.

Основними функціями сім'ї визначають: репродуктивну - біологічне відтворення й збереження потомства, продовження роду; соціокультурну – неперервна культуро-духовна традиція. Сімейне виховання визначається як система впливів на дитину поведінкових стереотипів батьків, що здійснюється через спілкування. Однак, результати наукових досліджень свідчать, що формування різнобічно розвиненої особистості потребує впливу різних соціальних інституцій. Ще за часів відсутності централізованих суспільних освітніх систем (XIII - початок XVI ст.), у період поширення станового сімейно-домашнього виховання сформувалась практика учнівства та лицарського виховання. Навчання та виховання відбувалось в сімейному середовищі, але іншої родини.

Науково-теоретичний аналіз надає можливість виділити три основні способи взаємодії сім'ї та школи: визначальний вплив школи на формування особистості дитини; навчання і виховання дітей у школі є логічним продовженням сімейного виховання; сім'я і школа мають паритетний вплив на розвиток дітей.

Ефективною взаємодією сім'ї та школи можливо визначити симфонію координованих дій означених соціокультурних інституцій, які складають сучасний освітній простір. До складу психолого-педагогічної системи обов'язково долучаються батьки, вчителі, учні, а також методи, форми, способи навчання та виховання.

Реформа сучасної української освітньої системи базується на усвідомленні беззаперечної необхідності забезпечення прав і інтересів дитини, а тому, «...спрямована на підтримку сім'ї та створення умов для виховання та розвитку дітей у сім'ї або середовищі, максимально наближеному до сімейного» [4].

Список використаних джерел

1. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1060-12>
2. Луцик Д. В. Українська сім'я, її виховні функції / Д.В. Луцик. – Дрогобич, 1988. – 132 с.
3. Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання : підручник / Л.М. Маценко. – К. : ЦП «Компринт», 2015. – 376 с.
4. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http%3A%2F%2Fzakon3.rada.gov.ua%2Flaws%2Ffile%2Ftext%2F56%2Ff468923n27.doc>

Огірко Олег Васильович
доктор філософії, кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри філософії та педагогіки,
Львівський національний університет ветеринарної медицини та
біотехнологій ім. С.З. Гжицького,
м. Львів

ПРОБЛЕМИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ В СІМ'Ї

Через акт створення чоловіка і жінки (Бут.1,27) Бог встановив людську сім'ю, яка стає початком і підставою людської спільноти. Сім'я, через завдання духовно-морального виховання молодого покоління, бере участь у справі Самого Творця, де “народження є продовженням створення”. Батьки, від імені Бога, допомагають дітям в досягненні мети, задуманої через Творця. Тому завдання виховання, яке в першій мірі лежить на батьках, є дуже важливим обов'язком, занедбання якого може дуже істотно вплинути на майбутнє людини. Про це дуже виразно наголошено в Декларації про християнське виховання: “Оскільки всі люди, незалежно від їх походження, становища і віку, володіють гідністю особи, у них є невід'ємне право на виховання, відповідне особливому призначенню кожного з них, здійснюване стосовно їх характеру і статі, культури і батьківських традицій, але в той же час відкрите братерському спілкуванню з іншими народами, щоб заохочувалася справжня єдність і мир на землі. Справжнє ж виховання прагне до формування людської особи, враховуючи її вищу мету і в той же час благо того суспільства, членом якого є людина і в якому вона, ставши дорослою, виконуватиме певні обов'язки. Тому, зважаючи на прогрес психології, педагогіки і дидактики, необхідно допомагати дітям і молодим людям гармонійно розвивати їх фізичні, етичні та інтелектуальні здібності та поступово набувати досконалішого відчуття відповідальності, постійно стараючись вірно вести своє життя і досягти справжньої свободи, відважно і наполегливо долаючи перешкоди. У міру дорослішання їм потрібно давати позитивне і мудре статеve виховання.

Крім того, їх слід так готувати до участі в суспільному житті, щоб вони могли, маючи в своєму розпорядженні необхідні і доречні засоби, діяльно включитися в різні сфери людського суспільства, бути відкритими до діалогу з іншими людьми і з готовністю сприяти загальному благу” [2, с.262].

Оскільки життя дітям дали батьки, на них покладається найважливіший обов’язок: виховати своє потомство; тому їх слід визнавати першими і головними вихователями. Цей обов’язок дати виховання настільки значний, що упущення в цій справі навряд чи можна чим-небудь заповнити. Адже завдання батьків – створювати в сім’ї атмосферу, що оживляється любов’ю і благоговінням перед Богом і людьми, сприяє цілісному особистому і соціальному вихованню дітей. Тому сім’я – перша школа соціальних чеснот, яких потребує будь-яке суспільство.

Великий гуманіст сучасності святий папа Іван Павло II (1920-2005 рр.) також наголошував: “Сім’я виконує єдину і незамінимую роль у переданні дару життя і створенню найкращих умов для виховання дітей”. Тому жодна інша спільнота не є в стані замінити у процесі виховання сімейного середовища, яке стається колицкою особистості для дитини, з огляду на специфічний вид зв’язку, який виникає між дитиною та її батьками. Таке виховання в цій царині має особливий характер, бо воно сприяє “улюдненню” людини.

Людина, будучи людиною від першої хвилини свого зачаття в лоні матері, поступово навчається бути людиною – і це основне знання поєднується з вихованням. Людина є майбутнім своєї сім’ї і цілої людськості – однак майбутнє людини нерозривно пов’язано з її вихованням”. На це вказує вся відповідальність духовно-морального виховання, в якому людина стається спадкоємцем майбутнього, щоб могли будувати його в повноті. Виховання в такому сенсі є важким процесом, який вимагає багатьох зречень, щоб навчати людину людськості, яка через прищеплення в життя Боже, прямує до своєї повноти, яка своє джерело має в Богові як кінцевій меті людини. “Виховання як обдарування людськістю є двостороннім даруванням. Батьки наділяють своєю дозрілою людськістю новонароджену людину, а вона в свою чергу наділяє їх ніжністю і

невинністю, яку із собою приносить у світ”. Тому виховання, що так розуміється, вимагає від батьків, щоб вони самі були добре виховані, якщо хочуть добре виховати своїх дітей. Ця рівновага мусить бути збережена, щоб сам процес виховання міг бути плідний. Тут існує певна взаємозалежність між батьками і дітьми. Ті батьки зуміють вивести своїх дітей на дорогу розвитку до людської повноти, що прямує до кінцевої мети, якщо самі стали наділені людськістю. Тому “батьки мають у цій царині перші та основні повноваження, бо вихователями перш за все є батьки”. У вихованні як обдаруванні людськістю, виявляється те, щоб “людина щораз більш ставала людиною, щоб більше “бути”, а не тільки більше “мати”, щоб через те, що “має”, що “посідає”, зміла більше і повніше бути людиною, тобто, щоб уміти більше “бути” не тільки “з іншими”, але також і “для інших”. Бо “кожний втілює себе в життя через безкорисливий дар себе самого. А це відноситься як до тих, які виховують, так і до тих, які є виховувані”.

Щоб духовно-моральне виховання могло правдиво здійснюватися, необхідним є створення відповідного сімейного клімату, як основного виховного середовища. У нинішній ситуації, коли багато сімей піддається розбиттю, при загальній кризі сім’ї, в якій часто бракує любові як конституційного елемента кожної спільноти, цей постулат, так дуже акцентований через святого Івана Павла II, стає тим більш актуальний. Обов’язком батьків є створення такої відповідної сімейної атмосфери, опертої на любові, яка має своє відношення до Бога, щоб в якнайкращий спосіб сприяти цілому процесу виховання дітей. Кожна дитина в природний спосіб потребує сім’ї і сімейного дому, в якому відчуває себе добре і безпечно та почувається потрібною і люблячою. Тільки сім’я оперта на любові та взаємній повазі, на довірі, допомозі і пробаченні може стати сприятливим ґрунтом для процесу виховання. Процес духовно-морального виховання був би неповний, якби у ньому забракло прикладу, свідчення самих батьків. Не можна тільки навчити дитину, як поступати на дорозі розвитку людської повноти, але самі батьки мусять стати для своїх дітей свідками належно прожитої людськості. “Батьки повинні так поступати, щоб діти віднаходили у них живий приклад

дозрілої людськості – і могли, спираючись на цей приклад, поступово будувати свою власну, людську і християнську зрілість”. Сама особиста релігійна зрілість батьків являє для дітей глибоке джерело, з якого вони черпатимуть приклад у подальшому самостійному житті. Тільки власним прикладом, набагато більше ніж словами, вони зможуть навчити своїх дітей праведного життя опертого на Євангелії.

Щоб сім'я змогла довести дитину до повноти людськості та щоб сімейний дім став насправді найкращим середовищем виховання, потрібно взаємної довіри і любові, бо тільки на такому фундаменті можна будувати сам процес виховання. А в цьому процесі “сім'я є основною і незамінною виховною спільнотою, є середовищем, яке створює найкращі умови до передання релігійних і культурних цінностей, які допомагають людині у формуванні власної ідентичності”. Це є незаперечний привілей і право сім'ї але одночасно й обов'язок, у якому жодна інша спільнота не є в стані її замінити.

Сім'я – це спільнота любові. Родина – найбільший скарб нашого народу. Як найменша клітина людського роду вона складається з осіб. Але тому, що людина це істота не лише розумна і свободна, а й суспільна та релігійна, то від самого початку свого існування вона вкладається в родину. Здавалося б, що нового можемо сказати про сім'ю; до певної міри, кожен з нас відчуває себе, як не фахівцем то принаймні не дилетантом, адже усі ми маємо єдині витoki – сім'ю, або навіть живемо в ній. І кожен з нас безумовно відчуває усю гостроту ситуації особливо сьогодні: разюча видозміна подружніх стереотипів, орієнтацій, зростання кількості розлучень, спад рівня шлюбності та народжуваності; збільшення числа так званих неповних сімей та багато інших сучасних негативів.

Людина стає людиною тільки в сім'ї. Мусить бачити біля себе людські обличчя: маму, тата. Все набирає змісту, коли є здорова сім'я. Тоді всі наші ділянки суспільного життя в нормалізуються. Ми ставимо питання, якою повинна бути родина в очах Бога, суспільства, в наших очах? Якщо ми добре собі усвідомимо, то цим допоможемо, вилікуємо, врятуємо, інших. Майбутнє світу,

Церкви йде через сім'ю. Хто хоч трохи знає історію, той знає, що доля цілих народів, їх розквіт і занепад залежить від стану і ваги сім'ї у суспільстві. У цілому світі нині іде особливий наступ злих сил на родину. Немає такого наступу навіть на Церкву. Вороги діють на сім'ї, щоб поділити їх. Тому нам необхідно охороняти нашу родину в нашій рідній українській державі. Наш обов'язок звернутись до Бога, бо подружжя, сім'я своїм корінням є у святій волі Творця, це Він сказав Своє перше слово, а Його слово вічне. Акцентуємо увагу на ролі чоловіка у світлі Божого закону, на необхідності відродження гідного та відповідального батьківства та особливого покликання жінки, підтримки і поваги до неї у сім'ї, суспільстві та Церкві.

Сучасне суспільство зацікавлено в міцній, духовно та морально здоровій сім'ї. Це обумовлюється тим, що сім'я відіграє важливу роль у зміцненні здоров'я та вихованні підростаючих поколінь, забезпеченні економічного та соціального розвитку суспільства, у поліпшенні демографічних процесів нашої держави. Саме в сім'ї формуються основи характеру людини, її відношення до близьких, до праці, моральних, соціальних, культурних цінностей.

Тому, зв'язок сім'ї із суспільством повинен бути глибокий та міцний. Перш за все, вона творить для суспільства людей, та від того, якими будуть ці люди, залежить доля суспільства. Разом з тим, від того, які люди будуть вступати у шлюб, створювати сім'ю, залежить те, якою буде ця сім'я, які стосунки в ній складуться, як вона буде виконувати свої соціальні функції тощо.

Звичайно, для стабілізації, укріплення сім'ї необхідні певні державні, суспільні заходи, фактори та умови економічного, соціально-політичного та побутового характеру. Але в значній мірі її міцність залежить від суб'єктивного фактора, від рівня зрілості подружжя в соціальному плані, їх психологічної сумісності, соціально-психологічної культури, від знання ними певних закономірностей функціонування та розвитку сім'ї, від їх вміння запобігати конфліктів, які виникають в сім'ї, та вирішувати їх.

З часу набуття Україною незалежності, відбулось багато як позитивних, так і

негативних явищ в житті суспільства, які вплинули на сім'ї громадян. Особливо важко сьогодні молодим сім'ям, які постійно стикаються не тільки з фінансово-економічними, а й з соціально-психологічними труднощами, що стає додатковим фактором підвищення конфліктності у сім'ях й причиною зростання кількості розлучень. Допомогти сім'ям у вирішенні їх проблем – завдання практичного психолога, священника. На сьогоднішній день в цьому напрямку робиться недостатньо, як результат – велика кількість розлучень та зниження народжуваності, що в свою чергу тягне за собою цілу низку не менш серйозних проблем державного масштабу. Сьогодні українська сім'я – це дуже нестабільний організм, який веде жорстку, а часом й непосильну для нього боротьбу за виживання.

В умовах кризи і нестабільності нашого суспільства виникла гостра потреба в соціально-психологічному вивченні шлюбу й сім'ї, у пошуках шляхів, що стабілізують і ту сім'ю, яка вже існує, і ту, яка тільки створюється. Роками запущені протиріччя у розвитку сім'ї тепер вирости в гострі соціальні проблеми. Особливо хвилюючою є проблема молоді сім'ї; саме вона виявляє сьогодні нездатність адаптуватись до умов життя, тенденцію до дисфункційного розвитку взаємин. Високий рівень розлучень, проблема кризи сучасної сім'ї, що широко обговорюється науковцями, актуалізують вивчення саме психологічних питань формування готовності молоді до шлюбу і подружнього життя. До критеріїв готовності автори зараховують самосвідомість або рівень сформованості ціннісних орієнтацій.

Дослідження ціннісних орієнтацій у студентів вищих навчальних закладів показало, що більшість студентів (76%) віддають перевагу сімейному статусу. Однак, відзначаються орієнтації і на позашлюбну (24%) та одностаттєву (66%) сім'ю. Узагальнення даних показало, що у більшості студентів сформовані позитивні орієнтації на сім'ю як життєву цінність, але ціннісні орієнтації на шлюбно-сімейні стосунки сформовані недостатньо.

Сімейна педагогіка ґрунтується винятково на особистому прикладі батьків,

на їхньому індивідуальному підході до своєї дитини, на взаємодії педагогів і батьків. Сімейне виховання є безперервним процесом, що починається ще з моменту зачаття. Ніжність та уважність до матері, її радість і очікування люблячої дитини – це перші кроки виховання. Виховання як процес вироблення переконань і мотивів поведінки, формування характеру є необхідним для дитини в сім'ї і школі. Сімейне виховання має на меті плекання добрих громадян, вірних Богові, рідному краю і народові. В родині є найкраща нагода практикувати релігійне життя [3, с.72].

Особистий приклад батьків як головний метод сімейного виховання має найбільший вплив як в позитивному, так і в негативному плані. Батькам слід дотримуватися однакової позиції щодо виховання своїх дітей. Батьки не тільки навчають дітей як боротися з життєвими труднощами, але й дають їм моральний закон: “чини добро, остерігайся зла”. Діти повинні зрозуміти, що вимога морального закону не примхи родичів. Коли діти будуть бачити, що батьки його виконують, то й самі будуть це наслідувати. Тепло, гаряча любов батьків до дітей і відкриття батьків перед дітьми – це запорука успішного виховання. Також і діти повинні відкриватися перед своїми батьками, щоб разом з ними вирішувати важливі проблеми життя. Наслідуючи батьків, дитина засвоює сімейні традиції, цінності, стосунки, оцінки. У вихованні батькам не слід моралізувати навколо політики, релігії, висловлювати своє невдоволення навколишнім, бо дитина чуйно вловлює їхню справжню позицію, поділяє характерні ознаки сімейного побуту [3, с.73].

Запобігання негативним впливам підліткового мікросередовища є також випробуванням для багатьох сімей. Виховання дівочої цнотливості, порядності у хлопців позначаються у проблемах статевої. Слід остерігатися того, що може образити невинність дітей через безсоромні розмови, оглядання неморальних телепередач, показування, поширювання непристойних зображень (порнографії). Кожен повинен плекати чистоту душі і тіла, виховувати в собі скромність, порядність, самоповагу, стриманість, відчуття міри. Аморальними в сім'ї є:

подружня зрада, дошлюбні зносини молодих, позашлюбне співжиття, вживання контрацептивів. Особливо важливою є роль матері, яка має розкрити велику мудрість поводження жінки і дівчини та роль батька, який дає приклад своїм синам.

Діти для батьків є “найдорожчими гостями”, яких батьки не тільки мають для себе, але й дарують їх для світу. Народна мудрість повчає: “Перша дитина – для Бога, друга – для Церкви, третя – для народу, а четверта – для себе”.

Сім'я (родина) є перша Церква. З родин повстають наступні Церкви: парафія, єпархія, національна Церква і вселенська Церква. Церква розглядає сім'ю як надприродний і первинний інститут суспільства, який базується на добровільно укладеному благословенному Богом союзі чоловіка та жінки. Сім'я відіграє виняткову роль у справі виховання людини і становлення здорового і повноцінного суспільства.

Сучасна сім'я є найважливішим соціальним середовищем формування особистості та основним інститутом психологічної підтримки і виховання, що відповідає за відтворення не тільки населення, але й нормального способу життя, напрямку думок та відносин між людьми. Ось, чому суспільство повинно бути зацікавлене у міцній, духовно і морально здоровій сім'ї, бо родина – найбільший скарб нашого народу. Родина – це єдине наше поле, де треба сіяти рясно, бо в іншому випадку нічого не зійде, а тоді або іти батрачити в рабство, або гинути з голоду.

Як найменша клітина людського роду сім'я складається з осіб. За всю історію розвитку нашої держави сім'я не пережила таких кардинальних змін, як за останні десятиріччя. Найбільш зловідомими небезпеками, які загрожують існуванню подружжя, сьогодні є проблеми безробіття, масовий виїзд жінок та дівчат на заробітки до інших країн, збільшення кількості розлучень, аборти, сімейне насильство, алкоголізм та наркоманія.

Необхідно усвідомити, що ані держава, ані політичні або громадські об'єднання, ані інші соціальні інститути навіть за наявності великого бажання не

зможуть самотужки подолати проблеми знецінення життя людини. Це під силу тільки всім нам разом. Тому християнські Церкви України, будучи невід'ємною частиною суспільства, не зважаючи на існуючі між нами розбіжності, повинні спільно працювати в питаннях захисту життя людини і відродження сім'ї.

Сім'я – це шлях до Бога двох – чоловіка та дружини. Сім'я освячується таїнством подружжя і творить нерозривну єдність. Християнське подружжя є нерозривним і має призначення жити в любові, продовжувати людський рід і виховувати дітей. Кожне подружжя повинне бути благословенне Богом, що відбувається під час обряду вінчання. Біла фата, віночок нареченої – це символ невинності, дошлюбної чистоти. Прикметами християнського подружжя є святість, єдність, нерозривність і гідність. Символічною формулою християнського подружжя є: $1+1=1$.

Сімейна педагогіка має в нашому народі глибокі християнські коріння. Перша молитва як розмова дитини з небесним Отцем, знак святого хреста як вітання дитини з Богом, пошана ікони як символу всюдиприсутності Бога – це перші кроки духовно-морального виховання в сім'ї. Через молитву дитина отримує перші поняття про Бога, про Божу Матір, про святих.

Родинний дім – це перша елементарна виховна школа, яка дає дитині азбуку життя. Виховання в родині закладає основи моралі і характеру майбутнього життя дитини. Воно спрямовує дитину, облагороджує безсмертну душу і її сили – розум і волю. Спільна молитва у сім'ї, її участь у Богослуженні, приступання до святих Тайн (Сповіді і Причастя) є конкретним виявом такого виховання. В сім'ї плекається рідна мова, пошана до старших, милосердя, любов до порядку, доброта, правдомовність, точність, ощадність, щирість і патріотизм.

Чинниками сімейного виховання є: любов, яка повинна бути діяльною і вимогливою, а також розважливою, справедливою і шляхетною; дисципліна, основою якої є пильність та послух разом з довірою; покарання, які мають бути справедливими, педагогічними, моральними, що застосовуються у разі необхідності (ніколи не слід карати дітей в моменті гніву, а слід спочатку добре

розібратися у даній ситуації); нагороди як вираз задоволення, що мають бути справедливими і не викликати в дітей почуття заздрості, ненависті до інших, а, навпаки, радість за інших [3, с.72].

Сім'я – перша школа, в якій здобувають освіту справедливості та миру. У християнській педагогіці, як зазначав відомий галицький педагог і священник Юліан Дзерович (1871-1943), є три чинники виховання: сім'я, Церква й держава. Сім'я здійснює індивідуальне виховання, Церква – моральне і релігійне виховання, а держава, зокрема, навчальний заклад – національне й громадське виховання. Сім'я реалізує таке виховання за природним правом, Церква – за Божим правом, а держава – за історичним правом [1, с.125].

Таким чином, в проблемах духовно-морального виховання молодого покоління в сім'ях важливу роль має відіграти Церква і держава.

Список використаних джерел

1. Дзерович Ю. Педагогіка. / о. Юліан Дзерович. – Львів : накладом Львівської Богословської Академії, 1937.
2. Документи Другого Ватиканського Собору: конституції, декрети, декларації. – Львів: Свічадо, 1996.
3. Огірко О.В. Християнська педагогіка. – Навчальний посібник. / Огірко О.В. – Львів: Львівський інститут МАУП, 2003.

Олексюк Наталія Степанівна
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ

Окупація Криму та збройний конфлікт на сході України створили безпрецедентні виклики перед українським суспільством. До постраждалих груп населення, окрім інших, відносяться військовослужбовці, які брали участь у бойових діях, були демобілізовані через поранення або через закінчення терміну служби та повертаються в місця свого постійного проживання, а також члени їхніх сімей.

На основі аналізу наукової літератури (технології соціальної роботи з військовослужбовцями і членами їх сімей та проблеми їх соціального захисту розглянуто у працях О. Антоненка, С. Артеменка, В. Горлинського, І. Качана, С. Корольова, І. Пешої, Є. Потапчук, Т. Семикіної, В. Форсова, О. Шамари) з'ясовано, що стан наукової розробки сучасних проблем організації життєдіяльності сімей військовослужбовців, які приймали участь у бойових діях, та соціальної роботи з ними не можна вважати задовільним. Відтак, метою нашого дослідження є обґрунтування теоретичних і практичних аспектів налагодження життєдіяльності означеної категорії населення.

Військова служба у Збройних Силах України – це вид діяльності військовослужбовців, які виконують конституційний обов'язок із захисту Вітчизни, покликаний гарантувати її національну безпеку. За своєю суттю ця діяльність має певні характерні особливості, а саме: наявність ризику для життя; чітка регламентація професійної діяльності, поведінки та побуту; можливість застосування насильства (іноді – з використанням зброї) при виконанні закріплених законом функцій; певні обмеження у особистих, громадянських,

політичних та соціально-економічних правах; відсутність звичних умов життя; звуження кола людей, з якими спілкується військовослужбовець і його сім'я [3, с. 17]. Специфіка праці військовослужбовця формує у нього такі соціально-типові якості, характерні для військової професії, як: законслухняність, відповідальність, мужність, дисциплінованість, виконавчість тощо. Означені якості набувають характеру духовно-моральних зразків, цінностей, норм, що формують так звану військову субкультуру [5, с. 21]. Особливості професійної діяльності військовослужбовців, наявність тих чи інших особистісних якостей накладають відбиток і на життєдіяльність їхніх сімей.

Участь військовослужбовців у бойових діях, її наслідки (психологічні, фізичні) та постійне емоційне напруження призводять до перетворення цієї категорії населення у одну із соціально найвразливіших. До найбільш значущих соціальних проблем сучасних сімей військовослужбовців відносимо: малозабезпеченість, зумовлену економічними проблемами, наслідком чого є низька оплата праці, відсутність можливості знайти додаткові заробітки, необхідність високої плати за оренду житла (за умови відсутності постійного власного житла), труднощі з працевлаштуванням членів сім'ї; проблеми з власним житлом, викликані дефіцитом житлового фонду та низьким рівнем матеріального достатку кадрових військовослужбовців, що не дозволяє їм самостійно будувати або купувати житло; проблеми зі здоров'ям як самого військовослужбовця, так і членів його сім'ї, які пояснюються труднощами, пов'язаними зі специфікою сучасної військової праці (зростанням напруженості, підвищенням фізичних і психологічних навантажень, необхідністю постійної соціально-психологічної адаптації до нових умов); проблеми з освітою і вихованням дітей; проблеми з працевлаштуванням дружин (чоловіків) військовослужбовців, які пояснюються обмеженістю робочих місць за фахом в місцях проходження служби; напруженість і соціально-психологічний дискомфорт в сім'ї, які зумовлюються, окрім спільних сімейних проблем, проявами соціальної напруженості, втому від важкої роботи, впливом гомогенного чоловічого колективу, недоліками

спілкування в сім'ї, відчуттям нереалізованості своїх можливостей, прогалинами у вихованні дітей, невпевненістю у майбутньому тощо; проблема неадекватної взаємодії сім'ї військовослужбовця з оточенням і соціумом [3, с. 19].

Під час участі в бойових діях військовослужбовці зазнають впливу різних стресогенних чинників. При поверненні додому вони, як правило, впевнені, що члени їх родини та друзі не розуміють, через що їм довелося пройти. У зв'язку з цим, вони можуть ізолювати себе від близьких людей та шукати підтримку у бойових товаришів. Для того, щоб члени сім'ї могли надати моральну підтримку демобілізованому військовослужбовцю, їм необхідно намагатися ставитися з розумінням до його почуттів та реакцій (як негативних, так і позитивних) та не нехтувати ними. Окрім того, у членів сім'ї може з'явитися відчуття відчуженості військовослужбовця від родини. Але слід пам'ятати, що військовослужбовець стикався зі складними обставинами під час проведення бойових дій, тому членам сім'ї для відновлення колишньої близькості й підтримки необхідно навчитися знову довіряти одне одному і покладатися один на одного. Може з'явитися необхідність перегляду та переоцінки сімейних ролей [2, с. 78].

Слід зазначити, що в Україні за останні роки набуто певного досвіду організації соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей, що однозначно засвідчує її доцільність та ефективність. В умовах, які склалися в нашій державі сьогодні, одним із основних її видів є соціальна реабілітація. Соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їхніх сімей – це комплекс державних й суспільних заходів, спрямованих на створення та забезпечення умов для соціальної інтеграції військовослужбовців і членів їх сімей у суспільство, відновлення їх здатності до самостійної суспільної та родинно-побутової діяльності, організація позитивно спрямованої життєдіяльності, шляхом орієнтації у соціальному середовищі, соціально-побутової адаптації, різноманітних видів патронажу та соціального обслуговування [2; 4]. Проте спеціалісти, на яких покладається виконання даного виду роботи, часто недостатньо обізнані зі специфікою процесу взаємодії з такою категорією населення, що, у свою чергу, не

дозволяє забезпечити належний рівень допомоги конкретним особам.

Об'єктами соціальної реабілітації є різні категорії військовослужбовців та члени їхніх сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, а також особи, які можуть впливати на ці обставини. Суб'єктами соціальної реабілітації означеної категорії осіб є соціальне середовище, вагомими складовими якого є соціальне військове середовище, середовище проживання та функціонування, соціального обслуговування, відпочинку, навчання, заняття творчістю, отримання інформації, а також фахівці соціальної сфери – соціальні працівники, соціальні педагоги, реабілітологи, психологи, які володіють відповідними технологіями та мають навички практичної роботи [4, с. 39].

На основі аналізу наукової літератури [1; 2; 5] визначено наступні рівні соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їхніх сімей: державний, регіональний, місцевий (забезпечує: створення законодавчої бази, що становить правове поле реабілітаційної діяльності; визначення напрямів підготовки фахівців соціальної реабілітації; створення економічних умов для підприємницької та комерційної діяльності у сфері реабілітаційної діяльності; розробку положень про порядок надання реабілітаційних послуг різним категоріям військовослужбовців та членам їхніх сімей; координацію діяльності системи закладів соціальної реабілітації різної відомчої підпорядкованості та різних форм власності; надання приміщень для закладів соціальної реабілітації тощо); груповий та індивідуальний (забезпечує: відновлення втрачених або формування раніше не набутих навичок і умінь формування необхідних сім'ї соціальних відносин та взаємодії, виконання в її межах соціальних функцій та ролей).

Визначено, що найбільш розповсюдженими й ефективними на сьогоднішній день технологіями, які використовуються в соціальній реабілітації військовослужбовців та членів їхніх сімей є: психолого-орієнтовані, соціально-орієнтовані та комплексні технології. Результатом застосування цих технологій є налагодження позитивно спрямованої життєдіяльності сімей військовослужбовців та забезпечення їх гармонійної взаємодії з цивільним і військовим соціальним

середовищем за рахунок адаптації до нього, реалізації та розвитку у ньому. Оскільки кожна технологія соціальної реабілітації передбачає відновлення втрачених або не сформованих у процесі соціалізації навичок виконання соціальних відносин і ролей, то об'єктивно вона пов'язана з технологіями соціальних: діагностики, адаптації, корекції, профілактики, обслуговування, експертизи [3, с. 29]. На основі аналізу наукової літератури й досвіду роботи працівників центрів соціальної реабілітації з'ясовано, що основним критерієм ефективності соціальної реабілітації сімей військовослужбовців є їхня соціальна інтегрованість (досягнення оптимального рівня життєдіяльності та реалізація потенційних можливостей сім'ї у результаті міжособистісної взаємодії) [2, с. 85].

Таким чином, сім'ї військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, є особливою категорією населення, що потребує невідкладної кваліфікованої соціальної допомоги. Соціальна підтримка та захист означеної категорії людей, створення сприятливих умов їхньої життєдіяльності, зміцнення та активізація їхнього адаптаційного потенціалу є одними з найважливіших завдань, що постали перед нашою державою. Проведене дослідження засвідчує необхідність його продовження за такими перспективними напрямками, як: ґрунтовний аналіз зарубіжного досвіду соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців, дослідження прогресивних технологій соціальної реабілітації означеної категорії населення, вивчення можливостей розширення спектру ресурсного забезпечення даного напрямку соціальної роботи.

Список використаних джерел

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Ольга Володимирівна Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
2. Мосійчук Т. Є. Поняття соціальної реабілітації та його соціологічне обґрунтування. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики / Тетяна Євгенівна Мосійчук / Міжвузівський збірник. – Випуск 6-7. – Одеса : Астропринт, 2000. – С. 77–86.
3. Олексюк Н. С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями військовослужбовців в умовах реформування Збройних Сил України [монографія] / Н. С. Олексюк – Київ : Видавничий дім «Слово», 2011. – 304 с.
4. Самойленко В. Б. Медична і соціальна реабілітація : підручник / В. Б. Самойленко, Н. П. Яковенко, І. О. Петряшев [та ін.]. – К. : Медицина, 2013. – 463 с.
5. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська. – Тернопіль : Астон, 2010. – 304 с.

Піддубний Сергій Анатолійович
асистент кафедри соціальних комунікацій,
Маріупольський державний університет,
м. Маріуполь

СІМЕЙНА ПОЛІТИКА ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Трансформація форм, стандартів і механізмів здійснення соціального захисту сім'ї в Україні є важливим фактором відновлення в суспільстві соціальної безпеки в умовах глибокої суспільно-політичної кризи 2013 – 2017 рр. Дослідження складових соціальної безпеки надає можливість державі чітко окреслити шлях модернізації інституцій, стандартів, порядків здійснення соціального супроводу сім'ї і сприяти подоланню внутрішніх і зовнішніх ризиків.

До проблема соціальної безпеки зверталися Л. Ільчук, Н. Коленда, С. Кочерук, О. Линдюк, В. Онищенко, О. Снігова, В. Скуратівський, О. Чепурний, А. Халецька. Більшість авторів зупиняються на аспектах теоретичного осмислення змісту понять і категорій соціальної безпеки з наведеннями прикладів української соціальної реальності. На сьогодні не має досліджень впливу соціальної безпеки на сім'ї та навпаки, впливу стану сім'ї на фактори забезпечення соціальної безпеки.

Метою наукової розвідки є аналіз основних компонентів соціальної безпеки та їх вплив на якість життя української сім'ї в умовах суспільно-політичної кризи. Завданням постає висвітлення можливих дій держави у сімейній політиці для підвищення рівня соціальної безпеки суспільства.

Державна сімейна політика залишається важливим компонентом у сучасній програмі оновлення української держави, яка має відповідати поняттям соціальної безпеки. Важливим фактором стабільності і позитивного руху суспільства є досягнення соціальної безпеки. Основними компонентами якої постають:

- безпека для здоров'я;

- економічна;
- продовольча;
- екологічна;
- особиста;
- демографічна безпека

Для сім'ї та її гармонійного розвитку всі ці компоненти важливі. Найголовніше те, що як сама сім'я та її стан впливають на соціальну безпеку, так і навпаки. Соціально-економічна складова безпеки проєцирується на такі важливі категорії сімейно-шлюбних відносин: планування дітей та матеріальне забезпечення. Індикатором соціально-економічної безпеки є реальний гарантований мінімальний дохід, який обраховується на кожного члена сім'ї в межах домогосподарства не залежно від виду джерел доходів (офіційний чи неофіційний) [1, с.19-20]. Великі податки, непропорційний ринок праці та невідповідність державних стандартів оцінки результатів праці сучасним інфляційним процесам призводить до негативних наслідків:

- відсутність засобів формування в сім'ї грошових збережень;
- неможливість переорієнтуватися і змінити напрямок роботи, а як наслідок продовження праці на низько оплачуваних або шкідливих виробництвах;
- сумісництво і перевантаження роботою членів сім'ї;
- трудова та освітня міграція і створення полілокальних родин;
- звуження купівельної спроможності і збільшення акценту у витратах на забезпечення продовольчими товарами;
- дефіцит внутрішньосімейного бюджету.

Таким чином, в Україні залишається високий рівень соціально-економічної небезпеки, яка безпосередньо деформує інститут сім'ї, звужуючи можливості її членів до спільного і особистісного розвитку.

Продовольчий компонент (рівень доступності продуктів харчування для населення) в Україні не стоїть так гостро як в країнах третього світу, але його

негативна тенденція полягає у тому, що все більше сімей вибирають кількісні показники під час формування продовольчого кошика, нехтуючи якістю, що прямо загрожує здоров'ю всієї нації. У 2017 році більшість сімей в Україні витрачають до 48% власних доходів на купівлю продуктів харчування, що зумовлено як діями уряду по відмові від регулювання цін на товари «соціального» сектору, так і інфляція, яка нівелює всі підвищення [2]. Держава може змінити цей процес лише підвищенням рівня доходів, що автоматично надає доступ членам сім'ї до вибору і купівлі більш якісних продуктів.

Важливим для сім'ї і суспільства в цілому є екологічний фактор соціальної безпеки (свобода і захист від загроз екологічного забруднення). Основна загроза для членів сім'ї є проживання в місцевості з високою концентрацією промислових виробництв. В Україні в наслідок урбаністських процесів ХХ сторіччя більшість населення живе в індустріальних або моновиробничих містах і поселеннях (шахтарські містечка, міста-супутники електростанцій, гірничозбагачувальних комбінатів, хімічних підприємств). Завданням держави є забезпечення підтримки законодавчо закріпленого рівня екологічної безпеки на об'єктах та забезпечення високого рівня функціонування медично-рекреаційної системи для подолання наслідків негативного впливу і профзахворювань.

Особиста компонента соціальної безпеки є невід'ємною від благополуччя сім'ї, бо сім'я це, перш за все, добровільне об'єднання двох людей за для побудови спільного щасливого майбутнього у якому не повинно бути місце насиллю, дискримінації, утискам і приниженню. На сьогодні українське суспільство потрохи виходить на шлях поваги та толерантності.

Концепція Державної сімейної політики (прийнята у 1999 році) встановлює норму за якою держава має сприяти дотриманню паритетної рівноваги та партнерства між жінками і чоловіками в усіх сферах життя – надання жінкам і чоловікам рівних можливостей для повної реалізації, вихованні дітей і вільний та справедливий розподіл сімейних обов'язків [3]. На основі цієї тези вибудована ціла система законодавчих актів, які регламентують діяльність державних органів

виконавчої влади, внутрішніх справ, прокуратури, соціальних служб у сфері соціального захисту сім'ї.

Соціально-особиста безпека є важливим фактором гармонії і рівноваги сімейно-шлюбних стосунків. Для підтримки нових форм усиновлення та опіки законодавець розробив Порядок соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Цей регламентаційний акт для соціальних робітників і служб є дороговказом у супроводі дитини, яка отримала статус всиновленої або під опікою. Щоб запобігти насиллю, знущанню або просто використанню дитини або інших членів сім'ї у корисливих і незаконних цілях, соціальні працівники здійснюють заходи, спрямовані на забезпечення належних умов функціонування прийомної сім'ї через комплекс соціальних послуг.

Подолання загроз особистості є ефективними засобом пом'якшення соціального напруження та наслідків кризових явищ у сімейно-шлюбних стосунках. Але ще багато питань залишається відкритими у площині суспільних відносин, які держава своїм політичним рішенням швидко виправити не може.

Останнім компонентом соціальної безпеки є демографічна безпека, а саме рівень народжуваності і смертності. В Україні ця проблема гостро стоїть і основою є і соціальні, і гуманітарні чинники. До соціальних відносимо і захворювання репродуктивної системи, менша кількість чоловіків, а до гуманітарної - шкідливі звички, свідоме небажання мати дітей, і планувати сімейне життя, соціальне сирітство, аборти. Відкритим є фактор підліткового материнства, що створює цілу низку проблем для розвитку особистості, сім'ї і суспільства в цілому. На думку дослідниці С. Аксьонової підліткова народжуваність як фактор демографічної нестабільності може бути «стимульованою» нерівністю у країні, але водночас вона стає фактором подальшого поглиблення такої нерівності [4, с. 265-266]. Комплекс соціально-психологічних і медичних проблем переслідують занадто молоду сім'ю у подальшому дорослому житті. Держава намагається пом'якшити цей негативний процес знижуючи в сімейному законодавстві нижню межу одруження і вік згоди

на статеві стосунки, засуджуючи дискримінацію юних батьків при влаштуванні на роботу, надаючи соціальні пільги. Але коріння проблеми залишається живучим через недостатню відповідальність сім'ї у вихованні власних дітей, застарілу систему освіти взаємовідносин і низький моральний рівень [5, с. 54]. Підлітки у зв'язку із постійною зайнятістю батьків залишаються сам на сам з власними переживаннями, інформаційним тиском і невпинним процесом дорослішання. Державні заходи треба скерувати на більш дієвий механізм – створення умов для гармонійної сімейної комунікації засобами підвищення доходів, широким колом освітніх і психологічних програм, зменшення дії агресивної розбещувальної медіа культури повсякденності.

Держава намагається подолати наслідки демографічного спаду, але ані соціальні пільги, ані просвітницька робота не можуть змінити сучасної тенденції до депопуляції викликані об'єктивними чинниками трансформації сімейно-шлюбних відносин, старіння нації, відсунення межі першого шлюбу і народження дитини, острах перед злиденністю і проблемами сімейного життя в українському суспільстві.

Отже, проаналізувавши компоненти соціальної безпеки, ми можемо дійти висновку, що рівень означеної безпеки не є критичним, але більшість показників є пограничними, тобто невідповідними рівню цивілізаційному розвитку нашого суспільства та сімейно-шлюбних відносин. Це свідчить про політику стагнації, яка може за об'єктивних умов перейти у стадію кризи. Тому, щоб попередити майбутні загрози політичні інститути нашої держави повинні продовжити роботу над запобіганням і подоланням загроз для суспільного розвитку.

Список використаних джерел

1. Соціальна безпека: сутність та вимір: наукова доповідь / О.Коваль. К.: НІСД, 2016. – 34 с.
2. Чому українці проїдають зарплату? BBC Україна. 15.08.2017 / А. Зануда. URL: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-40928354>
3. Про Концепцію державної сімейної політики: Постанова Верховної Ради України № 1063-14 від 17.09.1999. (зі змінами). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1063-14>
4. Підліткове материнство: демографічний аспект проблеми/ Аксьонова С. Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. К., 2016. 184 с. Неблагополучна сім'я: своєрідність проблеми, педагогічна підтримка / Жаровцев Т. Одеса: СПД М.П. Черкасов, 2004. 220 с.

Пруцакова Ольга Леонідівна
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ

ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ВИМОГ

Необхідність свідомого регулювання взаємодії людей з природою, в першу чергу – у споживанні її ресурсів відображено у розробці й запровадженні освіти в інтересах сталого розвитку суспільства. Суть цієї освіти тісно переплітається як з зовнішніми виявами екологічної культури і компетентності (екологічно доцільною поведінкою і діяльністю), сумісними зі сталим розвитком, а й з питаннями етики, формування цінностей і забезпеченням ефективної участі громадян у процесі прийняття рішень стосовно найближчого довкілля – їх зоні відповідальності. Зміст освіти сталого розвитку хоч повільно, але невпинно імплементується у шкільні навчальні програми, програми вищої та післядипломної освіти, презентується у соціальних мережах та щодалі компетентніше - у ЗМІ. Останніми роками у варіативну шкільну освіту активно впроваджуються як авторські українські («Дім, в якому ти живеш», «Місто, в якому ти живеш», «Енергозбереження», «Натисни на сміття» тощо), так і міжнародні екологічні проекти («Зелений пакет»[1], «Чорноморська скринька», «Крок за кроком»), що демонструють сучасні тенденції світової освіти і взаємодії з природою, кліматичної освіти, наголошують на формуванні ціннісного ставлення до довкілля і самообмеження у споживанні її ресурсів, застосуванні надбань етнічної культури у екологічній освіті тощо.

Зазначимо, однак, що вибір таких курсів обумовлюється рівнем усвідомлення вчителем чи адміністрацією школи важливості і актуальності саме екологічних проблем. Але. Навіть якщо вчитель та адміністрація навчального закладу обирають такі курси, переймаються екологічним вихованням і

збалансованістю у суспільному розвитку, вони, однак, завжди стикаються з принаймні однією проблемою – рівнем екологічної освіченості і компетентності родин. Саме цей показник є суттєвим чинником недовіри батьків до обговорюваних у школі екологічних проблем; відмови у участі в спільній екологічній діяльності, конфліктів у родині і, відповідно, зростання навчального і життєвого стресу у школярів.

Відзначимо, що екологічна освіта і обговорення бодай якихось екологічних проблем у житті сучасної родини не виступає пріоритетною. Як і екологічні цінності й потреби родини теж не знаходяться серед топів у ціннісній ієрархії. Однак, це саме ті аспекти, недотримання котрих членами суспільства дратує абсолютну більшість інших громадян. Практично всі бувають у природному середовищі (безпосередньо взаємодіють з природою) і абсолютно всі споживають природні ресурси (опосередковано взаємодіють). Однак дотримання правил і принципів цієї взаємодії досі лежить у площині традицій і звичок, без урахування швидких цивілізаційно спричинених змін у сталості (sustainability) світу. Зазвичай у життєдіяльності родини не враховують основні коеволюційні тенденції, характерні для сучасного етапу. Батьки загалом не усвідомлюють, що збалансований розвиток суспільства є єдиним механізмом виживання. І – що найголовніше – за невеликими винятками ніяк не трансформують його вимоги і запити у повсякденне життя і діяльність родини, адже практично не знайомі з сучасними екологоосвітніми тенденціями. Так, переважна більшість батьків (98%) розглядають охорону природи як життєво необхідну справу, проте лише невелика кількість - вважає це “справою всіх і кожного” у повсякденному житті. В цьому контексті роль школярів як трансляторів новітньої екологічної інформації, тенденцій та пріоритетів була б непересічною, якби не наштовхувалась на батьківський спротив і байдужість, що, зазвичай, виникають через несприйняття батьками необхідності змін стилю і способу життя, що пропонується через школярів. Адже це вимагає іншого використання простору помешкання, ресурсів та поведінки у природному оточенні.

Однією з причин труднощів, виниклих у екологічному вихованні школярів, вважаємо відсутність чи нестачу у родинному «екологічному житті» позитивних прикладів для наслідування. Нагадаємо, що саме наслідування є первинним механізмом формування людської поведінки - дитина насамперед наслідує моделі і приклади дій батьків, їх ставлення до об'єктів взаємодії. І, окреслюючи межі дозволеного, усвідомлює реакцію дорослих або її відсутність щодо власних дій. Дитяче «добре і погано», «допустимо і неприйнятно» на початку життя корелюється, насамперед, батьківськими чи родинними реакціями. І нестача відповідної батьківської оцінки природонебезпечних дій дітей навіть і дорослішому віці є стимулом до поширення таких дій. Так, наприклад, 94,6% учнів зазначають, що хоча б кілька разів порушували правила природобезпечної поведінки. Майже половина опитаних ламала гілки (45,7%) і руйнувала мурашники (28,4%). А 8,9% школярів хоча б один раз в житті замучили жабу (оскільки таку реакцію викликає тільки цей вид тварин, припустимо, що такі прояви небезпечної поведінки пов'язані зі слабкою біологічною просвітою та забобонами, що все ж, на жаль, існують щодо жаб та інших амфібій). За оцінками тих же дітей батьки поставились до таких природонебезпечних дій неоднозначно. Оцінили негативно менше половини (41,6 %) батьків, при чому лише 2,6% вжили різкіших заходів, ніж усне осудження. Нейтральне ставлення проявили 22,1% батьків; 16,9% - не знали про дитячі вчинки, а 1,3% оцінили їх позитивно. Ці дані свідчать не тільки про недостатній контроль поведінки дітей, але і про байдужість більшості батьків до питань екологічного виховання. Однак, 25 % дорослих в присутності дітей теж хоча б кілька разів шкодили природі (при цьому 11% дітей підтримували таку діяльність, 9% - проявили байдужість до поведінки дорослих і лише 5% її негативно оцінили) .

Окрім конкретних батьківських дій щодо довкілля в цілому чи його об'єктів діти усвідомлюють і ставлення батьків до природи. Особливо критичним в цьому контексті є транслювання батьками споживацького, прагматичного, агресивного ставлення чи фобій. Слід враховувати, що у дитини серед ставлень до природних

об'єктів найпершим формується ставлення до тварин. Воно носить суб'єктивний характер, неспівставний зі страхом, лише з інтересом і цікавістю. А активні вияви батьківської агресії щодо тварин чи зоофобій є активним чинником формування аналогічного ставлення у дітей. В результаті - практично-прагматичне ставлення яскраво виявляється насамперед щодо домашніх та одомашнених тварин навіть у тому дитячому віці, для якого воно взагалі не характерне, а фобії щодо жаб, ропух, кажанів, змій, павуків тощо є регуляторами поведінки дітей впродовж доволі тривалого періоду і зазвичай виявляються у агресії і вбивствах цих тварин.

Звички і традиції є основними чинниками побутової екологічної поведінки батьків у опосередкованій взаємодії з природою. Загалом розуміння соціальної ролі себе (громадянина), як споживача природних ресурсів та їх похідних (тепла, енергії, води, продуктів харчування, предметів вжитку тощо) є новітнім для батьків і родичів старшого покоління. Адже вони починали жити за концепції «порожнього світу» з надлишком місця і ресурсів, що принципово відрізняється від сучасної глобальної концепції «повного світу», сформульованої у Ювілейній доповіді Римського клубу «Come on!...»[2]. Саме тому батьки виявляють певне «екологічне невігластво» навіть у найпростіших аспектах побутової діяльності, пов'язаної з впливом на довкілля. Так, хоча значна частка батьків знає, що не всі відходи розкладаються в природі (72%), проте навести приклади можуть далеко не всі. І понад третини батьків вважають, що в лісі сміття після пікніку слід закопувати. А ще – палити. Зазначимо, що проблема спалювання різного за складом сміття, часто з пластиковими складовими – одна з основних екологічних проблем на приватних ділянках та масивах, а первинне не-сортування сміття – повсюдно.

Навіть за умови розуміння необхідності збереження природи і здійснення активних дій задля цього, значна частина батьків прагне радше брати участь у одноразових толоках, «суботниках», прибиранні територій і висаджуванні дерев, аніж змінити власний спосіб життя, що часто ініціюють діти після отриманої у школі інформації. Наприклад, замінити пральні засоби на безфосфатні, вилучити з

використання поліетиленові пакети, первинно сортувати сміття, здавати ХДС і люмінесцентні лампи, іншу вторинну сировину, обмежити споживання речей тощо).

Однак, попри загальний невисокий і середній рівень сформованості екологічної культури і компетентності батьків, останнім часом у цьому полі спостерігаються позитивні тенденції. Так, вирішення саме екологічних проблем часто громадянами розглядається, як спосіб структурування суспільного хаосу, упорядкування власного життя і реалізація прагнення до змін на краще. Тож, потягом останніх років маємо громадські екологічні ініціативи, що сприяють оздоровленню довкілля. Окрім активної участі у вищеперерахованих екологічних акціях, громадянами розгорнуто кампанії про заборону закритих дельфінаріїв, цирків з тваринами, фотографій з дикими тваринами, знущань над тваринами взагалі. Деякі з цих аспектів законодавчо оформлено. Підтримку суспільства також отримала тенденція заборони пластикових і поліетиленових пакетів, зменшення виробництва одноразового посуду та споживання виробів з хутра, поширення екоторб, врахування біодеградабельності і екологічного маркування товарів, роздільного збору сміття і деяких видів небезпечних відходів. За умови грамотної організації шкільної екологічної освіти, застосування можливостей спілкування з родиною через дітей та соціальні мережі інформація і аргументація вищеназваних та інших екологічно сприятливих тенденцій поширюватиметься і охоплюватиме ширші верстви суспільства. Що, в кінцевому варіанті, призводитиме до загального оздоровлення довкілля і покращення індексу якості життя.

Список використаних джерел

1. Пустовіт Н.А., Пруцакова О.Л. Навчально-методичний комплект „Зелений пакет” для 8 (9) класів загальноосвітніх навчальних закладів /Н.А.Пустовіт, О.Л.Пруцакова. – К.: ВАІТЕ, 2012. – 112 с.
2. Von Weizsaecker, E., Wijkman, A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. — Springer, 2018. — 220 p. Режим доступу: <http://malakhov.link/come-on-report>

Роговець Олена Володимирівна
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу,
Інститут проблем виховання НАПН України, м. Київ

ВЗАЄМОДІЯ РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ І ВИХОВАННІ ЮНОГО ГРОМАДЯНИНА

Виховання людини – складний процес, який здійснюється як унаслідок цілеспрямованих впливів, так і під дією стихійних факторів. Визначальну роль у становленні особистості відіграє виховна діяльність такого суспільного інституту, як школа, оскільки саме в шкільні роки складаються всі базові ціннісні орієнтації, відбувається засвоєння основних суспільних норм, правил міжособистісних відносин, формується мотивація соціальної поведінки. Однак школа – не єдине місце, де формується й набуває соціального досвіду зростаюча особистість. У вихованні й соціалізації беруть участь сім'я, різноманітні дитячі об'єднання, громадські організації. З огляду на це, школа повинна враховувати особливості впливу на дитину навколишнього середовища, сприяти встановленню її оптимальних відносин із соціумом, а також створенню цілісного виховного простору. Найбільш „ефективною моделлю взаємовідносин між школою й соціальним середовищем, зокрема сім'єю, є їхня взаємодія” [4, с. 2].

Будь-яка особистість у процесі своєї життєдіяльності залучена до різних систем. Ці системи взаємовпливу поділяються на соціум – макросистему, школу – екосистему, сім'ю – мезосистему, дитину – мікросистему. Неконгруентність систем проявляється у тому, що дитина водночас є і живою системою, і частиною декількох соціальних систем. Нас цікавили насамперед дві з них – сім'я і школа, оскільки на формування і розвиток особистості (в тому числі й щодо виховання в неї громадянськості), яка одночасно залучена до обох цих систем, вагомий вплив справляють особливості відносин між ними. Адже учень повсякчас опиняється в ситуації подвійних вимог та оцінок (з боку школи і з боку сім'ї), ці оцінки й

вимоги можуть бути як узгодженими, так і неузгодженими, або навіть суперечливими. Зниженню й подоланню цієї неузгодженості й суперечливості сприяє запровадження взаємодії сім'ї і школи.

Отже, громадянське виховання потребує інтеграції виховних зусиль школи і сім'ї. Сім'я як фактор виховання – перша культурна спільнота, з якої беруть початок духовно-моральна, предметно-просторова, соціально-поведінкова, дієва, інформаційна складові кожної дитини. Тобто в сім'ї закладається підґрунтя й відбувається подальше оволодіння дитиною знань, ставлень, моделей поведінки майбутнього громадянина. Школа, реалізуючи загальний зміст освіти, володіє водночас можливостями щодо приведення цілей, завдань, форм і засобів громадянського виховання у відповідність до потреб, інтересів та особливостей сучасної сім'ї.

Отже, будучи започатковане в сім'ї, громадянське виховання зростаючої особистості набуває свого логічного продовження в школі.

Важливість взаємодії цих соціальних інститутів у громадянському вихованні молодших школярів зумовлюється також тим, що з руйнуванням традиційних засад життєдіяльності суспільства відбулася глибока деформація відносин сім'ї і школи; вони почали виконувати різні, а часом і суперечливі ролі. Педагогічно-виховна функція сім'ї витіснилася соціально-економічними, зі створювача культурних зразків сім'я перетворилася на виробничий і сповивальний осередок суспільства. Школа ж, замість прийняття „виховної естафети, основну увагу почала приділяти не формуванню й розвитку, а освіті, тобто навчанню особистості”. Тому не можемо не погодитися зі словами І. Хоменко, яка стверджує, що нині дитина перебуває в ситуації аксіологічного (ціннісного) дисбалансу, адже одночасно змушена виховуватися в різних педагогічних системах, які вибудовують (кожна по своєму) школа і сім'я. Причому й та, й інша сторона може робити це свідомо, але найчастіше – неусвідомлено [5, с. 125].

Найбільш ефективною моделлю взаємовідносин між школою і сім'єю, спроможною забезпечити узгодження, взаємодоповнення виховних систем

кожного з цих соціальних інститутів, є їхня взаємодія.

За своєю сутністю взаємодія сім'ї і школи – це інтеракція, аспект спілкування, що виявляється в організації людьми (соціальними інститутами) взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності, досягнення певної спільної мети, регулювання внутрішньої організації, узгодження видів діяльності окремих її учасників. Це „інтегративний чинник, за допомогою якого здійснюється поєднання частин (індивідів) у певний тип цілісності (соціальну групу)”. Будучи аспектом спілкування, „взаємодія завжди має суб'єктивний характер, тобто реалізується як система відносин людини з навколишнім світом” [3, с. 75].

Взаємодія людей у виховній системі школи, вважають М. Осипова, Г. Бутрим, І. Мельничук, „вибудовується на різних рівнях, причому сім'я від цієї системи невіддільна. Саме від сімейного середовища залежить, чи створені сприятливі умови для розвитку дитини, яку турботу проявляють про неї близькі, чи щаслива вона. У створенні такого середовища велику роль відіграє єдність школи і сім'ї, яка може бути визначена як шкільно-сімейне виховання” .

Сьогодні для забезпечення продуктивності взаємодії школи і сім'ї в основу цього процесу пропонується покладати такі принципи, як:

1. Системність і цілісність, що передбачає створення системи у відносинах названого рівня та орієнтація на школу як ціле.

2. Наступність, що передбачає збереження і розвиток за висхідною досвіду взаємодії, починаючи з 1-го класу і до закінчення дітьми базової школи.

3. Професійна педагогічна активність, тобто утвердження активної ролі педагога в системі „сім'я – школа”.

4. Педагогічне взаємозбагачення, сутність якого полягає у зацікавленому підвищенні учасниками педагогічної культури один одного, активному обміні знаннями, вміннями, досвідом виховання в цілому.

5. Діалогізація – забезпечення особистісної рівності учасників взаємодії – батьків і педагогів [1, с. 31].

На нашу думку, взаємодія сім'ї і школи виконує функцію координатора спільної діяльності батьків і педагогів з громадянського виховання дітей, завдяки чому відбувається взаємне стимулювання, здійснюється взаємний контроль та взаємодопомога, спрямовані на розв'язання спільного завдання, що забезпечує більшу ефективність у досягненні запланованої мети, порівняно з простою сумою індивідуальних дій кожного з цих соціальних інститутів.

Необхідність оптимізації взаємодії сім'ї і школи зумовлювалася ще й тим, що:

1) доволі помітна кількість сімей у силу різних обставин не може справляти позитивний вплив на розвиток дитини (низький виховний потенціал батьків, дефіцит виховних ресурсів, несприятливий емоційно-моральний клімат у сім'ї та ін.);

2) саме сім'я і школа покликані формувати у дитини уявлення щодо життєвих цілей і цінностей, а отже, спроможні вплинути на вибір середовища спілкування, на те, які книжки читати, які телепередачі дивитися;

3) сучасна школа має реальні можливості з надання педагогічної підтримки сім'ї у духовно-моральному становленні особистості й, отже, впливати на розвиток внутрішньосімейних взаємин і вибір життєвих цінностей як дитини, так і батьків [2, с. 52].

Вочевидь, ідеальними для дитини є свідомі консолідовані виховні запити сім'ї. Однак впливати на адекватність цих виховних запитів можливо лише через підвищення освітньо-виховного потенціалу сім'ї, під яким розуміється „сукупність усіх видів ресурсів сім'ї, спрямованих на розвиток дитини”. У такому контексті школа виконує щодо сім'ї дві ролі – як ресурсний центр, який прагне організувати педагогічний процес у сім'ї, та як партнер, орієнтований на досягнення спільних (узгоджених) цілей. Однією з таких цілей може бути громадянське виховання молодших школярів.

Оптимізація взаємодії школи і сім'ї з громадянського виховання школярів передбачає підвищення якості цього процесу завдяки вибудові його на засадах соціального партнерства.

Під соціальним партнерством мається на увазі процес обміну діяльностями

між індивідами, соціальними групами, інститутами. Воно має всеохоплюючий характер і може стати пріоритетною формою взаємодії у галузі виховання.

Отже, основними рисами соціального партнерства є наявність у взаємодіючих сторін „груп інтересів”, які переслідують не лише протилежні, а й тотожні цілі; орієнтування відносин взаємодіючих сторін на досягнення взаємовигідного „балансу інтересів” шляхом домовленостей (консенсусу); цивілізоване вирішення спірних питань (конфліктів); обов’язковість й однакова відповідальність сторін за виконання добровільно ухвалених рішень (домовленостей, договорів тощо); повноправність представників; контроль за виконанням прийнятих домовленостей, обов’язків

Список використаних джерел

1. Богословская В. С. Взаимодействие семьи и школы- систематичность, управляемость и продуктивность / В. С. Богословская // Проблемы воспитания. – 1997. – № 8. – С.30–35.
2. Коренистова Н. Г. Семья и школа: принципы, методы и формы творческого взаимодействия / Н. Г. Коренистова // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2008. – № 6. – С.52–55.
3. Корнев М. Н. Соціальна психологія: підручник / М. Н. Корнев, А. Б. Коваленко. – К. : АТ „Київська книжкова фабрика”, 1995. – 304 с.
4. Назаренко Л. М. Сутність та особливості моделі родинно-шкільного виховного простору / Л. М. Назаренко // Виховна робота в школі. – 2005. – № 3 (4). – С.2–13.
5. Хоменко И. Семья как педагогическая система и партнер школы / Ирина Хоменко // Народное образование. – 2009. – № 8. – С.123–127.

Романенко Ольга Анатоліївна
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансового аналізу та аудиту,
Київський національний торговельно-економічний університет
член Ради молодих вчених при МОН, м. Київ
Несходовський Ілля Сергійович
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансового аналізу та аудиту,
Київський національний торговельно-економічний університет
директор Інституту соціально-економічної трансформації, м. Київ

Скорочення чисельності працездатного населення призводить до зниження соціально-економічного розвитку країни та є загрозою економічної безпеки держави. Економічні та демографічні фактори є взаємозалежні, вони суттєво залежать від психологічних реакцій людей, їх цінностей та поведінкових установок. У розвинутих країнах наразі в результаті змін правил і норм сімейної поведінки спостерігається ріст кількості розлучень, пізніх шлюбів, незареєстрованих шлюбних союзів, позашлюбних дітей, що свідчить про руйнування інституту шлюбу і як наслідок посилення соціально-економічних проблем суспільства.

В Україні для вирішення такого роду проблем була затверджена у 2013 році «Державна цільова соціальна програма підтримки сім'ї до 2016 року», метою якої було збереження традиційних сімейних цінностей, посилення мотивації до реєстрації шлюбів, свідомого народження і виховання дітей, а також підвищення соціального захисту сімей, які опинились у складних життєвих обставинах.

Варіантів розв'язання проблеми підтримки сім'ї в Україні є декілька. Один варіант передбачає здійснення заходів щодо матеріальної підтримки соціально незахищених верств населення та надання соціальних послуг сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах, з приводу насильства в сім'ї. Перевагою зазначеного варіанта є те, що в умовах нестабільності соціально-економічного розвитку, кризових та інфляційних процесів сім'ям, у тому числі сім'ям з дітьми, державою гарантовано матеріальну підтримку. Також у зв'язку з

виникненням складних життєвих обставин у сім'ях державою створено систему соціальних закладів, які надають соціальні послуги з метою відтворення життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя. Недоліком такого підходу є подальший розвиток системи державної допомоги, яка не мотивує людину до самостійного розв'язання проблем у власній сім'ї.

Результати аналізу виконання такої програми підтверджують необхідність проведення превентивної роботи з сім'ями, коли проблемі, що може виникнути в сім'ї та спричинити складні наслідки, можна запобігти або нейтралізувати таку проблему на початкових етапах. Вказаний варіант є недостатньо ефективним, оскільки неактивно впливає на проведення профілактичної роботи на ранній стадії виявлення сімей, які можуть опинитися в складних життєвих обставинах, а також потребує постійного зростання обсягу бюджетних коштів, необхідних для виплати соціальної допомоги.

Другий варіант передбачає перенесення акцентів сімейної політики на засади стимулювання саморозвитку та самозабезпечення сім'ї. Такий підхід передбачає створення умов для батьків самим забезпечувати сім'ї, сприяти утворенню сімейного бізнесу, надання адресної соціальної допомоги у разі потреби. Перевагою зазначеного варіанта є те, що згадані заходи сприятимуть ціннісній трансформації ставлення українців до створення та функціонування сім'ї, посиленню відповідальності кожного з батьків за виховання дітей, запровадженню ефективного механізму взаємодії та соціального партнерства сім'ї, громадськості та держави. Другий варіант є більш оптимальним, оскільки він спрямований на популяризацію сімейних цінностей з формування сім'ї, орієнтованої на народження та виховання двох і більше дітей, здатної самостійно розв'язувати проблеми, забезпечувати власний розвиток, брати активну участь у житті громади, виховувати відповідальних громадян; здійснення підготовки молоді до подружнього життя; формування свідомого та відповідального ставлення до батьківства, повноцінного виховання та розвитку дітей; здійснення

соціальної підтримки сімей шляхом створення ефективної системи захисту населення через запровадження механізму комплексного надання сім'ям адресної допомоги та соціальних послуг; соціальний захист та підтримку сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, запобігання асоціальним проявам у сім'ї, передусім насильству; забезпечення всебічної підтримки сімей, особливо з дітьми.

Одним із ефективних інструментів переходу від дефіцитарності до самодостатності української родини може стати політика сприяння сімейному бізнесу.

Сімейний бізнес вже давно є невід'ємною частиною світової економіки. Зокрема, близько 30% всіх компаній, які мають обсяг реалізації понад 1 млрд доларів є сімейним бізнесом. В США 5,5 млн сімейних компаній генерують 57% ВВП, використовують дві третини робочої сили країни і створюють майже 80% нових робочих місць. У Великобританії сімейний бізнес надає роботу більше 9 млн. громадян, виробляє більше 25% ВВП країни, а дохід цих компаній складає 1,1 трильйон фунтів стерлінгів на рік. В Європі 85% компаній належать сім'ям, які виробляють 70% ВВП Європи та забезпечують робочими місцями 60% її населення. Основними видами діяльності є: виробництво промислової продукції, споживчих товарів та в роздрібній та оптовій торгівлі. Найдавніші сімейні компанії, відомі в усьому світі, беруть свій початок у Європі і багато з них, мають вже більш ніж тисячолітню історію, зокрема, це сім'я Goulaine (1000 р.) у Франції, сім'ї Pontificia Marinelli (1000 р.), Ricasoli (1141 р.), Toso (1295 р.) в Італії, сім'я Pryn (1530 р.) в Німеччині.

В Україні, сімейний бізнес як явище тільки починає розвиватись. Тривалий період історії, що не передбачав можливості створення приватних підприємств, викоринив всі сімейні підприємства, що існували в XIX сторіччі, проте зі здобуттям незалежності в Україні почали створюватися перші приватні підприємства, а це означає момент першої передачі бізнесу в Україні у друге покоління стає актуальним питанням на сьогодні. І навіть зараз в Україні є

компанії, які знаходяться у власності сім'ї. Це стосується як великих так і середніх і малих підприємств.

У 2015 році Forbes склав рейтинг «Найуспішніші сім'ї України». На першому місці у цьому рейтингу зайняла сім'я Вадатурських, у власності якої компанія «Нібулон», один із найбільших агрохолдингів країни, заснований в 1991 році, з загальним оборотом 22,76 млрд.грн. На другому – подружжя Герг – власники будівельних гіпермаркетів, компанії яка була заснована в 2003 році і має оборот 22,1 млрд.грн. . На третьому – батько і син Березкіни, співвласники групи «Креатив», що була заснована в 1991 році і в 2014 році мали оборот 7,28 млрд.грн. В загальний рейтинг, в який ввійшли 20 сімей представлені чотири сім'ї, які ведуть бізнес в агросекторі, чотири виробляють різні продукти харчування, і сім сімей задіяні в ритейлі.

Сімейний бізнес має свої переваги: сімейні цінності, традиції, передбачуваність, можливість швидкого прийняття рішення, розуміння локальних особливостей тощо.

Сімейний бізнес - це також можливість з самого дитинства навчати свою дитину управляти справами, приймати необхідні управлінські рішення, нести відповідальність тощо.

Партнер «Ернст енд Янг» (Швейцарія) Хайнріх Крістен вважає, що до сімейних компаній є завжди велика довіра як зі сторони працівників, так і зі сторони партнерів, адже це компанії, які працюють на довгу перспективу розвитку, а не на миттєвий прибуток. «Як правило, у сімейному бізнесі переважає добре ставлення до персоналу, тут високі зарплати та хороші можливості для зростання». Згідно з нещодавно проведеним у Великобританії опитуванням, 70% респондентів саме довіру обрали як головну складову успішного сімейного бізнесу.

Одна з особливостей сімейного бізнесу полягає у тому, що ці компанії не прагнуть швидко отримати прибуток, вони націлені на довгострокову перспективу, адже ти маєш, що залишити свої дитині. І перефразувавши відомий вислів, якщо

ти залишиш спадкоємцю рибу (капітал), то він з'їсть її і залишиться з нічим, але якщо ти залишиш вудочку (бізнес), то він ще багато років буде годувати тебе.

Таким чином, головна ціль власників сімейного бізнесу - це передати своїм дітям у спадок прибутковий бізнес, при цьому вони не хочуть брати на себе великі ризики, що може поставити під загрозу все те, що було досягнуто попередніми поколіннями.

Разом з тим, створення сімейного бізнесу передбачає високий рівень довіри у сім'ї, коли всі члени родини мають єдині цінності, взаємоповагу і прагнуть підтримувати один одного. Тому для перед тим, як залучити родичів до управління і роботи в сімейному бізнесі треба відповісти на деякі дуже важливі запитання:

Яка основна місія сімейного бізнесу? Що сім'я може дати бізнесу? Чим члени родини готові пожертвувати, що вони готові вкласти у свій бізнес? Що бізнес в свою чергу може дати сім'ї? Як буде розподілена власність і як буде розподілятися прибуток, або виплачуватися винагорода тим, хто приймає в його розвитку участь: Сімейна рада та сімейні зустрічі? Який механізм прийняття рішення?

Відповіді на ці та інші питання дозволить уникнути багато непорозумінь і створити міцний фундамент довіри, як в бізнесі, так і в родині.

Романюк Людмила Василівна,
доктор психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології
Львівського державного університету внутрішніх справ,
м. Львів

ПСИХОЛОГІЯ ЦІННОСТЕЙ: МЕХАНІЗМИ СТАНОВЛЕННЯ В СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Сучасне українське суспільство характеризується суперечливими політичними, моральними, громадянськими та соціально-економічними змінами у суспільній свідомості, заміною пріоритетів минулого, теперішнього і майбутнього. Для особистості такі зміни у суспільстві виступають як ряд непередбачуваних ситуацій, що створюють для неї умови свободи вибору, однак вимагають поновлення життєвих перспектив. У цьому соціальному просторі значущою є психологія становлення цінностей особистості в контексті загальнолюдських цінностей. У такому разі для розвитку суспільної свідомості пріоритетною стає проблема ціннісного впливу на особистість, оскільки цінності є фактором, який визначає ефективність її включення всуспільні відносини, а прийняття нею оновленої цілісної системи цінностей може служити базисом повноцінної соціалізації в сучасних умовах.

З психологією цінностей пов'язана головна мета освітньої діяльності у вищих навчальних закладах. Усвідомлення майбутніми фахівцями пріоритету загальнолюдських цінностей породжує нове мислення, що вимагає створення нової аксіологічної парадигми в освіті. При цьому наукова думка багатьох представників гуманітарних наук спрямована на відновлення та засвоєння нового ціннісного простору суспільства. У психології, в зв'язку з реалізацією програми входження в європейський простір, підтримується ідея засвоєння сучасною студентською молоддю цінностей нового формату. Оскільки на сьогодні зросла мобільність студентів між європейськими державами та Україною, важливо виокремити

особливості, які існують у ціннісній сфері зарубіжних та вітчизняних студентів. Соціально-культурний простір тих країн, де навчаються українські студенти, має певні відмінності, що потребує його усвідомлення, прийняття, а відтак і проведення кроскультурного дослідження [2; 3].

У центрі цього простору динамічні спонукання особистості, відносини і почуття, почуття власної гідності і самоактуалізація, феноменальна залежність і практична свобода. Цей динамічний простір визначає особистісні цінності та смисли, організовує групи (університети, родини, держави). Нарешті, цей простір змішується з навколишнім середовищем, конструюючи простір життя – людство у його багатокомпонентній структурі та прихованих функціях. І все ж залишається можливість перераховувати просто компоненти цього простору. Рухаючись від внутрішнього світу особистості до зовнішнього, виявляються компоненти, що визначають наші спонукання, характер, здібності, смисли і цінності, що творять філософію, релігію, науку, мову, закон, етику і мистецтво. Далі виявляємо ціннісні компоненти статусу, багатства, влади і престижу з одного боку, і благополуччя інших та доброзичливості з іншого, або цінності відкритості до змін чи консерватизму [1].

На рис. 1 більш детально і схематично зображені компоненти моделі становлення цінностей особистості в сучасній молоді, яка соціалізується в університетському просторі.

У попередніх працях [1; 2] ми так чи інакше торкалися питання механізмів становлення цінностей.

Рис. 1. Компоненти моделі становлення цінностей особистості в сучасній молоді

В якості провідного механізму становлення особистісних цінностей ми розглядаємо інтеріоризацію. Становлення цінностей – це діалектичний процес, який здійснюється в межах опозиції «привласнення-відчуження». Особистість, обираючи з об’єктів світу та їх суб’єктивних репрезентацій відповідні власній структурі та оминаючи невідповідні, «привласнює» те, що першопочатково було чужим та зовнішнім по відношенню до її внутрішнього світу, інтеріоризує їх. Цей процес триває постійно, протягом

усього життя людини. Становлення цінностей неможливе без «живильного середовища», яким у даному разі виступає соціально-культурне середовище з виробленими у ньому цінностями, що між собою не завжди узгоджені та часто суперечать одна одній. В процесі інтеріоризації особистість не просто привласнює усі цінності соціального середовища: вона здійснює «узгоджене привласнення». Йдеться про відповідність прийнятих цінностей загальній ідеї особистості, її внутрішньому ядру. Тільки в такому разі цінності середовища стають внутрішніми особистісними цінностями.

Процес становлення цінностей може проходити через різні етапи. Наприклад, людина може прийняти «чужі», невідповідні її особистісній специфіці цінності, але відторгнути їх, коли виникне ситуація, що актуалізовує конфлікт цих чужих цінностей з уже прийнятими своїми. У результаті відбувається або відторгнення чужих цінностей, або їх узгодження через перебудову усєї ціннісної системи.

Наступний механізм становлення цінностей – це *інтраакція*. Вона є механізмом нижчого порядку у порівнянні зі вже описаним механізмом інтеріоризації, оскільки є конкретизацією останнього у практично-психологічному аспекті. Для того, щоб у ціннісній сфері почали відбуватися певні зрушення, необхідно, щоб людина вступила у взаємодію з іншою людиною або групою. При цьому інтраакція може відбуватися на різних рівнях включеності особи у цей процес, при різних рівнях активності суб'єктів взаємодії. При низькому рівні включеності у взаємодію людина може просто спостерігати за діями інших людей, звіряючи реалізовані ними цінності з власними. І у такому разі «чужі» цінності так чи інакше впливають на ціннісну систему спостерігача.

При високому рівні включеності у взаємодію особа вступає у відкритий діалог з іншими, дискутуючи, узгоджуючи свої цінності з «чужими» або ж, у радикальних випадках – нав'язуючи власні цінності іншим людям.

Ситуація взаємодії актуалізує ціннісні аспекти особистості, оскільки ставить людину обличчям до обличчя *іншого* ціннісного світу, дає можливість ідентифікувати його. Для успішної взаємодії ціннісні світи людей мають хоча б локально збігатися, інакше взаємодія буде непродуктивною.

Ще один механізм становлення цінностей – *креативність*. Це термін, яким окреслюються творчі здібності індивіда, що характеризуються здатністю до продукування принципово нових ідей і що входять в структуру обдарованості в якості незалежного фактора. Для того, щоб уможливити процес становлення цінностей, необхідно задіяти здатність людини до продукування нового. Очевидно, є вікові періоди, сенситивні щодо становлення цінностей. До таких періодів належить і юнацький вік. Саме цей віковий період характеризується значною перебудовою та розбудовою ціннісної системи людини. Від того, наскільки людина відкрита для перетворень та здатна експериментувати з наявним «культурним матеріалом», залежить динамічність та результативність процесу становлення цінностей.

Нарешті, ще один важливий для становлення цінностей психологічний механізм – це *рефлексія*. Цей механізм забезпечує зосередження свідомості людини на змісті та функціях власної свідомості, до складу яких входять такі особистісні структури як цінності, інтереси, мотиви. Іншими словами, для становлення цінностей необхідне усвідомлення змісту власної свідомості загалом та цінностей зокрема, а також усвідомлення наявності інших цінностей. Результатом такого усвідомлення може бути як вдовolenість, так і незадоволеність наявним змістом. У другому випадку відбувається власне процес становлення.

Таким чином, у запропонованій нами структурно-функціональній моделі становлення цінностей ключовими є компоненти: університетський простір соціалізації, загальнолюдські цінності та особистісні цінності;

механізми: інтеріоризація як метамеханізм та механізми інтеракції, креативності та рефлексії як механізми другого порядку; функції: оціночна, селективна, мотиваційно-смілова, системотвірна та ідеологічна.

Список використаних джерел:

1. Романюк Л.В. Психологія становлення цінностей особистості : дис. д-ра психол. наук : 19.00.07 / Л.В.Романюк. – Київ, 2014. – С. 103-180.
2. Романюк Л.В. Кроскультурний аналіз становлення цінностей особистості: закономірності та механізми / Л.В. Романюк // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. Том 11: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості Вип. 12. – К. Фенікс, 2015 – С. 436-449.
3. Romanuyuk L. Axio-factor of openness to change values in Ukrainian, Polish and Romanian young adults / L. Romanuyuk // Правничий вісник університету “КРОК”. – Вип. 28. – 2017. – С.196-202.

Савчин Мирослав Васильович
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
м. Дрогобич

СОЦІАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я БАТЬКІВ ЯК УМОВА ПОЗИТИВНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ

Фундаментальним завданням сім'ї є підготовка дитини до самостійного життя у суспільстві. Процес соціалізації дитини опосередковується фундаментальними механізмами ідентифікації, наслідування, психічного зараження та ін.. Здорові у соціальному плані батьки є важливою для наслідування моделлю поведінки у суспільстві.

Узагальнено соціальне здоров'я особистості стосується рівня конструктивності соціальних стосунків, її ставлення до інших, виборів в особистій, професійній та соціальній сферах життя. Соціально здорова особистість здатна робити життєві вибори, приймати адекватні особисті рішення, брати на себе відповідальність за своє життя, за свої вибори. Така особистість ставиться до інших людей як індивідуальностей, сприймає інших людей та ситуації об'єктивно, а не так, якими вона б хотіла чи очікувала бачити, володіє навичками відкритої комунікації, передачі та сприймання соціально-перцептивної інформації, з'ясовує різночитання соціальних проблем нею самою та оточуючими, критична і вимоглива до себе та інших.

Дослідники [1; 2] виділяють критерії соціального здоров'я, зокрема:

1) високі соціальні показники життя людини, навчально-професійна продуктивність, адаптованість, адекватна соціалізація, активність соціальної діяльності, що проявляється в ініціативній участі у суспільно значущій діяльності, в самовираженні, в пізнанні, діяльності, стосунках і спілкуванні;

2) компетентність у дотриманні вимог навколишнього соціального світу, адаптованість у мікросоціальних відносинах; життєстійкість, резистентність,

врівноваженість у стосунках з іншими людьми; 3) відповідальності як здатності співвідносити свої індивідуальні можливості, результати своїх дій з поставленими цілями та необхідними нормативами та вимогами, вбачає проблеми власного життя насамперед в собі, а не тільки в оточенні, чіткій диференціації причин проблем, що зумовлені особистісними чинниками і чинниками оточення;

4) здатності людини до самоствердження, самовираження, самореалізації, домагання певного соціального статусу, авторитету, умов для реалізації різних соціальних ролей, реагування на іншу людину як рівного собі (інший такий ж, як і Я суб'єкт життєдіяльності);

5) адекватність реакції на факт існування певних норм у відносинах з іншими, прагнення дотримуватися їх; переживання людиною своєї відносної залежності від інших людей;

б) конструктивність міжособистісних стосунків, благодетельність впливу на оточуючих, володіння розвинутими прогностичними здібностями, конструктивність взаємодії з оточенням як уміння відчувати межі свого Я та ін.

Наш теоретико-методологічний аналіз та емпіричні дані [3; 4; 5] показують, що соціальне здоров'я слід розглядати у контексті цілісного підходу до здоров'я людини, у його співвідношенні з іншими складовими здоров'я. Аналізуючи проблему здоров'я людини, ми виходимо з таких методологічних тверджень: 1) людина – це єдність духу, душі та тіла; 2) в ідеалі, повноцінно людина живе у двох вимірах: а) горизонтальному (соціумі – світ людей та матеріальному світі – світі речей та б) вертикальному – стосунки з Богом (духовна сфера). Конкретна людина може жити переважно тільки в горизонтальному вимірі (світі цьому) і менше в духовному світі (світі тому). Духовно розвинута людина живе переважно у вертикальному вимірі – світі тому; 3) у здоров'ї людини виділяються такі складові: соматична, психічна, психологічна, соціальна, моральна та духовна; 4) виділені складові синергетично взаємопов'язані; 5) у проблемі здоров'я людини слід диференціювати стратегії зміцнення, збереження та відновлення; 6) здоров'я людини зумовлено дією сукупності чинників, зокрема: а) об'єктивних

(матеріальних чинників, об'єктивні умови життя людини та генетична спадковість); б) духовні, моральні та соціально-психологічні умови (особливості сім'ї, професійних груп, стосунки в групах, спілкування, цінності та норми, які культивуються в групах, суспільні умови); в) дії суб'єктивних чинників (психіка та особистість людини); г) особливості життєдіяльності людини (життєві цілі, смисл життя, життєві технології, результати життя тощо); д) активність особистості із зміцнення, збереження та відновлення здоров'я.

Теоретико-методологічний аналіз та одержані емпіричні дані дозволяють стверджувати, що в основі соціального здоров'я є духовне, моральне, психологічне, психічне та соматичне здоров'я. Воно зумовлене не тільки фізичним, психічним і психологічним благополуччям людини, але й станом духовного, морального і психологічного благополуччя самого соціального оточення. Гармонійно розвинена здорова особистість здатна не лише протистояти впливам хворого суспільства, але й активно сприяти його оздоровленню.

Можна стверджувати, що соціальне здоров'я проявляється на двох рівнях: адаптивному та активно-конструктивному. На адаптивному рівні воно проявляється у: 1) дотриманні дорослою людиною соціальних норм, адекватних своєму віку; 2) оволодінні різними соціальними ролями (дорослий, статеві роль, керівник, підлеглий, працівник, керівник, громадський діяч, неформальний лідер та ін.); 3) здатності підтримувати соціальні стосунки з іншими людьми (ділові, партнерські, бізнесові, владні, статусні тощо); 4) володінні соціальною ідентичністю (національна, патріотизм, громадянин, професіонал); 5) здатності конструктивно та ефективно вирішувати матеріальні, професійні та статусні проблеми власного життя; 6) здатності попереджувати і конструктивно вирішувати соціальні та особистісні конфлікти, суперечності життя, долати деструктивні тенденції; 7) умінні «поводитися» у соцмережах, не бути залежними від інтернету, комп'ютерних ігор.

Конкретно на активному рівні воно проявляється у: 1) моральному самоствердженні, самовираженні та самореалізації в міжособистісній взаємодії та

спілкуванні; 2) розвиненості соціальної рефлексії як відстеженні реалізації особистісних цілей, процесу та результатів життєдіяльності, усвідомлення зовнішніх і внутрішніх змін, усвідомлення себе як суб'єкта життя загалом; 3) високій мотивації до соціальної самоактуалізації та одночасно відсутності мотивації до маніпулювання іншими людьми, відсутності конформізму, нонконформізму та пасивного толерування до деструктивних явищ; 4) здатність забезпечувати собі безперервний соціальний розвиток (освіта, професійне та кар'єрне зростання); 5) здатності завойовувати та підтримувати соціальний статус завдяки здоровим особистісним здатностям та конструктивній активності спрямованій на його забезпечення досягнень у різних сферах життєдіяльності, володінні соціальним авторитетом активного громадянина, патріота, українця та ін.

Отже, соціальне здоров'я батьків – це їх здатність адекватно та гармонійно взаємодіяти із соціальним оточенням, ґрунтуючись на взаємоповазі, взаємодопомозі і взаєморозумінні у стосунках у сім'ї та з іншими людьми у суспільстві. Показником соціального здоров'я є ефективність активності батьків в соціальному оточенні, задоволеністю особистістю соціальним життям, прийняттям на себе відповідальності та результати власного життя, життя дітей, рідних та інших людей та суспільства загалом. Завдяки соціальному здоров'ю батьків завдяки дії соціально-психологічних механізмів ідентифікації та наслідування відбувається ефективна підготовка дитини до життя в суспільстві.

Перспективою дослідження проблеми соціального здоров'я батьків – є з'ясування його зумовленості станом духовного, морального, психологічного, психічного та соматичного здоров'я та конкретних соціально-психологічних механізмів його впливу на соціалізацію дитини.

Список використаних джерел

1. Бобро А. А. Сутність поняття «соціальне здоров'я» у науковій літературі / А. А. Бобро // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – 2014. – Вип. 122. – С. 22–29.
2. Войтенко В. П. Здоровье здоровых: Введение в санологию / В. П. Войтенко. – К.: Здоров'я, 1991. – С. 103–104.
3. Савчин М.В. Духовна парадигма психології : монографія / Мирослав Савчин. – К. : Академвидав, 2013. — 224 с.
4. Савчин М.В. Здатності особистості: монографія /Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2016. – 288с.
5. Савчин М.В. Методологеми психології / Монографія // Наукове видання Серія «Монограф», спільний проект із ВЦ «Академвидав». – Київ. – 221 с.

Сватенкова Тетяна Іванівна
кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри загальної та практичної психології,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК МЕТОД ОПТИМІЗАЦІЇ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ ОСОБИСТОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Соціально-політична, економічна та психологічна ситуація сьогодення, утворення нових систем відносин між верствами населення спричинили нову соціальну ситуацію розвитку особистості, утруднили процес засвоєння соціального досвіду, моральних цінностей та норм поведінки. Юнацтво з властивою йому моральною нестійкістю, імпульсивністю, високою навіюваністю опинилося в складних умовах у ситуації незадоволення значущих соціальних потреб. У сучасному суспільстві критерії оцінювання молоді людини та вимоги до неї за останнє десятиліття піднялися надзвичайно високо, що призводить до частого потрапляння її у ситуації сильних і глибоких внутрішніх переживань. Це найчастіше відбувається під час таких важливих процесів, як самоствердження та професійна самореалізація особистості в юнацькому віці.

У працях психологів Г.О.Балла, Л.І.Божович, Л.С.Виготського, І.В.Дубровіної, Д.Б.Ельконіна, І.С.Кона, С.Д.Максименка, М.В.Папучі та інших юність визначається як період самовизначення, розвитку часової перспективи, теоретичного мислення, рефлексії. Зокрема, науковці приходять до згоди у тому, що період юності вимагає детального вивчення, особливо через специфічні особливості формування цінностей, внутрішнього світу, взаємовідносин як статевих так і дружніх, самореалізації та самоідентифікації, становлення дорослої особистості, набуття професійної ідентичності і здобуття сенсу існування [1; 2; 3; 4; 5; 7; 8; 11].

Екзистенційні тривоги, з якими особистість опосередковано познайомилася у

дитинстві, гостро актуалізуються у юнацькому віці, а протягом всього життя і розвитку слугують певним психологічним фоном, який пронизує усі життєві ситуації людини[11, с.28]. У своєму дослідженні ми обмежилися цим проміжком часу життя особистості, оскільки, у юнацькому віці досить часто можна зустріти такі негативні тенденції, як девіантна поведінка, нівелювання життєвих і моральних цінностей, неповагу до старших, небажання визначитися з життєвим шляхом.

Узагальнивши матеріали досліджень І.Ялома, Р.Мея, Г.А.Вайзера, та інших, ми прийшли до висновку, що за специфікою переживання екзистенційних тривог можна розподілити на три різновиди[6; 9]:

- Перший тип буде характеризуватися прийняттям їх як не зворотних, знання про них, усвідомлення їх необхідної присутності у житті кожного, але без загострення уваги на них.
- Другий тип характеризується сильною дією захисних механізмів на рівні витіснення таким чином, що особистість відкидає будь-яке нагадування чи думки про екзистенційні тривоги у власному житті.
- Третій тип нагадує відомий нам невротичний тип особистості саме тим, що у даному випадку екзистенційні тривоги завжди перебувають у центрі переживань, вони складають найбільш заряджену частину особистості і крізь них вона дивиться на світ і будує власне життя (щось дуже близьке до юнгіанського поняття комплексу).

Попередньо нами було проведено невелике пілотажне дослідження, де були апробовані заплановані методики. Дослідження показало, що найбільш тотально проявляється страх смислу/безсмысленості (75% учасників групи). Інші ж 25% розділили між собою страхи самотності (у чистому вигляді) та смерті і свободи. Використавши тест, розроблений і апробований І.Яломом, про інтенсивність і специфіку екзистенційних переживань, ми протестували 75 досліджуваних [9, с.325]. Для того, щоб найбільш точно інтерпретувати показники, пропонувалося подати отримані бали у процентах. Зрозуміло, що охарактеризовані форми

переживання лежали у проміжку між 0 та 100%, а саме поняття норми (за І.Яломом) розташовано у проміжку 45-55%.

Діставши первинний «психологічний зріз» серед студентів-першокурсників факультету психології та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (75 осіб), очевидно було, що специфічні форми переживання розподілилися за 4 типами:

- переживання певних тривог лежить у межах норми, а деякі мають сильні механізми захисту;
- другий тип має специфічне поєднання нейротизму і захистів;
- третій є більш-менш м'яким: норма, нейротизм і захист;
- і останній лежить у межах норми.

Можна помітити, що такі поєднання засновані на механізмах психологічної компенсації. Для більшої зручності у проведенні нашого експерименту, нам таки потрібно було розподілити групу досліджуваних на три групи за вище охарактеризованими ознаками переживання екзистенційних тривог. Очевидно, що найбільш актуалізованим екзистенційним переживанням у першокурсників є переживання смислу або «безсмысленності» буття. Можливо така закономірність пов'язана з невизначеністю життєвого вибору саме у даному віці, можливо це можна пояснити ситуацією у суспільстві, можливо цьому є інше пояснення, але у будь-якому разі, дане питання є найбільш актуальним для групи досліджуваних.

Після діагностичної частини нами було розроблено корекційну частину експерименту, що складалася із тренінгів загальною кількістю 36 годин (9 занять по 4 години). Основною метою була корекція переживання екзистенційних тривог по типу «прийняття», «опанування» їх, усвідомлення тривог для конструктивного використання власного потенціалу у житті. Звідси випливають дві основні задачі: перебороти особистісні психологічні захисти та опанувати невротичні переживання. Використана була екзистенційно-гуманістична модель психокорекції [10]. Як відомо, згідно з нею стан людини розглядається з точки зору мети, вибору, свободи і відповідальності. Представники цієї моделі

вважають, що люди визначають себе, відчувають свою гідність у залежності від наявності можливостей вибору і його реалізації у діях. Саме цими положеннями ми користувалися, реалізуючи психокорекційну програму.

Корекційна програма складалася з трьох якісно різних етапів:

1. Ознайомчо-організаційний, присвячений організації групової роботи, відпрацюванню регламентаційних процедур, усвідомленню мети роботи групи. На цьому етапі були застосовані такі методи і форми: спостереження, бесіда, переконання, заохочення.
2. Змістовний, який був спрямований на корекцію існуючих механізмів і особливостей переживань екзистенційних тривог. Основні методи: рольові ігри, дискусія, творчі завдання тощо.
3. Підсумковий. На цьому етапі досягалася рефлексивність досвіду, що набувався під час занять групи і забезпечувалося закріплення механізмів оптимального переживання екзистенційних тривог.

Емпіричне дослідження прояву екзистенційних тривог у юнацькому віці показало: у більшості досліджуваних дані тривоги є яскраво вираженими. Результати, як було зазначено раніше, підтвердили нашу першу гіпотезу. Так, серед способів переживання екзистенційних тривог у більшості учасників експерименту виявлено неадекватні способи захисту від тривог. Це занадто «сильна» дія механізмів захисту, що не дозволяють особистості зробити власний вибір і віднімає велику кількість психологічної енергії у житті та діяльності особистості. У найбільшій кількості досліджуваних було виявлено високий рівень незахищеності від тривог, що теж спрямовує особистість на невротичний шлях.

Дійсно, способи переживання екзистенційних тривог особистістю підлягають певній корекції, що позитивно впливає на подальше життя особистості. Більшість учасників експерименту (53 чоловіки) відмітили, що стали більш відкритими у спілкуванні з іншими, поглибили порозуміння з батьками та рідними, почали краще вчитися. Спостереження показало, що наукова та творча активність досліджуваних збільшилася.

Отже, можна стверджувати, що ми досягли позитивного результату і зуміли показати, що екзистенційні тривоги у житті особистості грають важливу роль і активно впливають на сторони її життєдіяльності і особистісного зростання. Їх можливо і потрібно коректувати, особливо у період юності, коли корекція ще є можливою, коли особистість є досить вразливою, але в той же час гнучкою і сприятливою до змін, коли вона готова до ситуації самопізнання і самовдосконалення.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми глибинних переживань особистості у ранньому юнацькому віці вважаємо вивчення впливу екзистенційних цінностей на формування життєвих планів і перспектив з метою корекції уявлень молоді про власні життєві перспективи. На нашу думку, це дало б змогу оптимізувати навчальний процес у ВНЗ, покращити успішність молоді і допомогти їй у професійному самовизначенні.

Список використаних джерел

1. Балл Г.О. До аналізу сутнісного змісту внутрішньої свободи // Актуальні проблеми сучасної української психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. академ. С. Д. Максименка. – К.: Нора-Друк, 2003. – Вип. 23. – С. 35–47.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности / Л.И.Божович – Академия педагогических и социальных наук. Московский психолого-социальный институт [Издание 2-е, стереотипное] – Издательство «Институт практической психологии» - 1995. – 76 с.
3. Вовк М.В. Особливості переживання фрустраційних ситуацій юнацького віку // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки, №19. – Київ: 2013. – С. 118 -124.
4. Выготский Л. С. Педология подростка: [Собр. соч.-й в 6 т.] / Л.С.Выготский – М.: Педагогика, 1984. - Т. 4. - С. 5 – 242.
5. Гаркавенко Н.В. Тривога в юнацькому віці // Современные научные исследования и инновации. - №5. – 2011 – С. 27-30.
6. Мэй Р. Новый взгляд на свободу и ответственность / Перевод А.Лызлова под ред. Д.Леонтьева [In: May R. Psychology and the Human Dilemma. Princeton: Van Nostrand, 1967. P. 168-181] — Экзистенциальная традиция. (Терминологическая правка В.Данченко), 2005. №2, с.52-65.
7. Папуча М.В. Внутрішній світ людини та його становлення: [Наукова монографія] / М.В.Папуча. – Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2011. – 656с.
8. Шейко А. Психологічна стійкість юнацтва у критичній ситуації // Освіта регіону. Український науковий журнал. №3. – К.:2013. – С. 173 – 177.
9. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / Пер. с англ. Т.С.Драбкиной. – М.: Независимая фирма «Класс», 2004. – 576 с. – (Библиотека психологии и психотерапии).
10. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання [Навч. посіб.] / Т.С.Яценко — К.: Вища шк., 2004. — 679 с.
11. Burnham J. J. Contemporary Fears of Children and Adolescents : Coping and Resiliency in the 21st Century // Journal of Counseling & Development. – American Counseling Association, 2009. – P. 28–35.

Смольська Людмила Миколаївна
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, психології та колекційної освіти,
Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
м. Рівне

ВИХОВАННЯ ЩАСЛИВО УСПІШНИХ: ПОШУКИ ІДЕАЛІВ

Попри очевидну **актуальність** проблематики щастя та успіху в науковій літературі не зустрічається єдиного бачення *ідеалу щасливо успішної людини*. Це питання не просто філософське – воно прагматичне, бо відповідь на нього є дороговказом щодо змісту і методів виховання та самовиховання.

Метою даної роботи є пошук складових ідеалу щастя та методів відповідних методів виховання щасливих успішних дітей. Для цього - **задачі**: 1) концептуально визначитись, в чому слід активно змінюватись; 2) сконцентруватись на кількох повчальних зразках видатних успішних особистостях, зокрема українського походження; 3) ознайомитись з деякими науково-практичними підходами щодо умов, сприятливих для щасливої успішності дитини.

Досконалість дитячої природи відмічали Л.Толстой і Ж.-Жак Руссо: з народження людина являє собою втіленням гармонії, краси і щирості [4].

Своєрідно визначає структуру особистості як ідеал щастя Євген Глива, видатний науковець і практик, представник української діаспори в Австралії. Він вказує, що повноцінна особистість повинна мати *здатність насолоджуватися усіма життєвими* благами, «але також вона має вжитися в свій культурний простір та вільно і з вдовolenням спілкуватись зі своїм середовищем». [2, с.181]. Євген Глива пропонує *критерії здорової розвиненої особистості*, які можна використовувати як орієнтири освітніх та самоосвітніх умов щастя та успіху. Отже, їй властиво: трактувати значення та функції суспільних інституцій; брати на себе відповідальність за долю групи, родини, громади; витримувати тиск від різних детермінант, що спричиняють тривогу, дискомфорт та усілякі невігоди без

того, щоб вдаватись до захисних моделей інфантильної поведінки; мати самопошану та належну пошану до оточення; відрізнити минуле від теперішнього і майбутнього; бачити обмеження своїх можливостей, що не перешкоджає, проте, її самовпевненості стосовно досягнення реалістичних цілей; мати відчуття свободи; мати простір для спонтанності в самопрояві; бути толерантною до самопроявів інших [2, с.181].

Психологічним ідеалом є гармонійна особистість, в якій комбінується *захопленість* та *стратегічність*. На цьому наполягають апологети успішного життя, такі, як: Лі Якокка, Євген Глива, Богдан Гаврилишин. Вчитись стратегіям щасливого успішного життя у видатних практиків, знайомлячись з їхніми здобутками, автобіографічними спогадами, інтерв'ю, текстовими та відеодокументами - орієнтир змісту та форм навчання та виховання не лише дітей, а тих дорослих, які є їхнім конструктивним оточенням.

Важливо також практикувати прості дієві підходи, вивірені досвідом успішних дорослих-професіоналів, які виховали успішних щасливих дітей. В цьому сенсі цінними є ідеї Ненсі Фішер, вчительки початкових класів зі стажем в кілька десятків років, матері двох щасливо успішних доньок, яка розробила програму для малюків та дорослих по виробленню вмій та навичок бути ефективним і щасливим. Принципи та алгоритми цієї програми відображені в спільній праці Ненсі Фішер та Джона Кехо під назвою «Сила розуму дітей» [3]. Щоб бути успішно щасливим, треба бути натхненним. Щоб бути натхненним, потрібно вибирати позитивні настанови, користуватись ними та уявляти бажане. За таких обставин практичні дії приносять результати. Правила, прийоми, вправи та послідовні кроки, пропоновані Ненсі Фішер та Джоном Кехо, - простий універсальний путівник по щасливо успішному життю для педагогів та батьків.

Розглянемо результати дослідників Лондонського університету, які вивчали особистісні риси дітей в перспективі їх успішності в дорослому житті [5]. Всупереч очікуванням дослідників, діти, які відрізнялись підвищеною тривожністю та вразливістю, вони часто проводили час на самоті через простудні

хвороби, - розвинулись як успішні дорослі, тому, що багато читали, грались та займались мистецтвом в умовах психологічної підтримки. Різкі, метушливі діти, які при цьому часто псували речі, чинили опір дорослим та дражнили інших, виявилися в дорослому віці без високопрофесійного, фінансового статусу; сімейне життя їх не складалося. Діти, що мали стійку звичку красти, зчиняти бійки та обманювати, значно частіше, ніж їхні морально адаптовані однолітки почувалися в дорослому віці нещасливими. Серед них було багато безробітних та схильних до асоціальної поведінки, в тому числі залежностей. Не диво, що в згаданих дослідженнях діти, в яких була помітна *самоповага*, які мали хороші дружні стосунки з іншими дітьми та дорослими, стали успішними й задоволеними громадянами, не схильними до депресій та залежностей. Такі діти виховувались в сім'ях, де їм приділяли увагу, їх завжди *вислуховували* й поважали їхні ідеї. Вони, зазвичай, добре вчилися, без гальмування бралися за складні та нові справи. Тут помітно зв'язок успішності дитини з її почуттям власної гідності та довіри до оточення. Показовим є те, що хлопці, які схильні були звинувачувати інших у власних проблемах, в дорослому житті мали низьку кваліфікацію та незначні доходи. Також хлопці зі слабкими читацькими вміннями, ставши дорослими, демонстрували расові та національні упередження; їх частіше залишали жінки. Розвинуті *математичні здібності в дівчат* та *виражені читацькі інтереси в хлопців* виявились у прямому зв'язку з успіхом та почуттям *щастя в дорослому віці*.

Залучені до образотворчого мистецтва та музики, а також ті, які любили читати поезії, писати вірші, оповідання, вести письмові нотатки, - всі вони мали значно більший шанс потім вчитися в університеті та постійно отримувати зростаючу зарплатню. Це ж стосувалось і любителів театру. В цілому діти, що полюбляли творчі види дозвілля, мали в майбутньому високий рівень задоволення життям, схильність до волонтерської роботи [5].

Таким чином, ці та інші зарубіжні дослідження дозволяють виділити спільні риси, які впливають на успіх людини, тобто є умовами розвитку її особистості:

висока чутливість та емпатійність; концентрація на захопленні; внутрішня свобода та індивідуальність; сформовані загальноінтелектуальні вміння. Не слід забувати, що чутливі люди за своєю природою турботливі, а не тільки залежні від схвалення оточуючих. Насичена турботливими завданнями, зокрема в ігровій формі, діяльність приводить до успіху, розвиваючи одночасно здатність витримувати обмеження й навантаження.

Отже, конкретне завдання освіти полягає в тому, щоб розробити і впроваджувати систему партнерської взаємодії між навчальним закладом та батьками для того, щоб реалізовувати ідеал особистісного росту за критеріями щастя та успіху. В цьому діапазоні може бути величезна кількість авторських варіацій, оскільки і концептуальних, і вже розроблених ресурсів достатньо. Важливо пристрасно бажати локальних та глобальних покращень та бути суб'єктами цих змін.

Список використаних джерел

1. Балл Г. О. Сучасний гуманізм і освіта: Соціально-філософський та психолого-педагогічний аспекти. - Рівне: «Ліста - М», 2003. - 128 с.
2. Глива С. Принципи психотерапії і гіпнотерапії. – Сідней: «Лев», 1998. – 344 с.
3. Кехо, Д., Фишер, Н. Сила разума для детей/Д.Кехо, Н.Фишер; пер.с англ. П.А. Самсонов. – 5-е изд. – Минск: «Поппури», 2009. - 176с.
4. Каптерев П.О природе детей. <https://www.litres.ru/petr-kapterev/o-prirode-detey-izbrannoe-11790244/chitat-onlayn/>
Bynner John, Ferri Elsa. Twenty-Something in the 1990s: Getting On, Get.

Стрільчук Оксана Володимирівна

аспірант,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

м. Київ

ІНТЕРНЕТ-ЗАХОПЛЕНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ СІМ'Ї

За останні десятиліття з'явилися численні дослідження проблеми прихильності до інтернету, де вона розглядається в контексті індивідуально-психологічних особливостей або в широкій соціально-психологічній перспективі. Небагато досліджень присвячено тому як вказана проблема розвивається в межах малої соціальної групи – окремої сім'ї. Під прихильністю до інтернету ми розуміємо потяг до мережі, який реалізовується у формі захопленості або переростає у залежність.

Аналіз матеріалів з проблеми використання інтернету дозволяє виділити кілька особливостей, що характеризують дослідження даного феномену.

До першої ми віднесемо специфіку користування мережею в межах певної цільової аудиторії розмежованої за віковими та гендерними критеріями: дитяча та підліткова інтернет-залежність (захопленість), залежність (захопленість) від інтернету дорослих користувачів, де акцентується увага на особливостях чоловічої та жіночої інтернет-активності (Л.Н.Юр'єва, В.Л. Малигін, Н.С. Хомерікі, А.Є. Жичкіна, Є.П. Белінська, В.А. Лоскутова). Разом з цим існує невелика кількість наукових праць спрямованих на дослідження одночасної взаємодії інтернет-захоплених представників різної цільової аудиторії в межах соціальної мікрогрупи, в даному випадку однієї родини.

Наступна особливість стосується актуальності вказаної проблеми. Соціально-культурна парадигма сучасного суспільства зазнала значних змін під впливом інформаційно-технологічного прогресу в бік глобалізації, уніфікації, руйнування фізичних та віртуальних (культурних, ціннісних, національних) бар'єрів взаємодії між людьми (М. Маклюен, Дж. Сулер, Дж. Грінфілд, Дж. Грохол). Форми комунікації перемістились у віртуальну площину, що в свою

чергу призвело до «нормалізації» явища захопленості інтернетом. Та якщо в умовах безперервного розвитку суспільства важливо визнавати незворотність мережевої комунікації в професійній, навчальній діяльності та інших формах міжособистісної взаємодії, то в умовах окремої сім'ї така необхідність може бути викликана лише територіальною віддаленістю. Сім'я – це єдине суспільне утворення, де активне застосування сучасних інформаційних досягнень приносить значно більше шкоди, ніж користі.

Важко переоцінити роль сім'ї у становленні особистості. Це перший виховний осередок, де засвоюються моделі майбутньої поведінки, формуються ціннісно-мотиваційні орієнтири. Сім'я відіграє ключову роль у розвитку майбутньої культури особистості. Важливого значення набуває роль сім'ї в забезпеченні морального та психологічного захисту своїх членів. Комунікативна функція сім'ї задовольняє потребу у спілкуванні та взаєморозумінні. Психолого-педагогічні дослідження підтверджують, що процес формування різних соціальних орієнтацій та установок, емоційної культури, морального та психічного здоров'я людини знаходиться у прямій залежності від характеру внутрісімейного спілкування, психологічної атмосфери сім'ї [2].

Важливо зауважити, що проблема дослідження сімейної інтернет-захопленості на сьогодні характеризується більшою публіцистичністю, ніж науковістю. Зокрема, в мережі розміщується багато інформації стосовно особистих переживань користувачів через сімейну залежність від інтернету та зменшення кількості живого спілкування.

Серед науковців, які безпосередньо або дотично звертались до проблеми впливу медіа на формування цінностей сучасної сім'ї можна відзначити таких дослідників як Л.А. Найдьонова та О.В. Петрунько. Зокрема, Л.А. Найдьонова вказує на зростання тенденції в сучасних сім'ях до зменшення тактильно-вербальної взаємодії між батьками та дитиною. Замість колискових та живих ігор дітям пропонується споглядання візуального контенту в інтернеті, що нерідко має форму самостійного перегляду через мобільні пристрої: телефони та планшети.

Крім того Л.А. Найдьонова зазначає, що раніше центром сім'ї виступав стіл, який об'єднував родину під час спільного прийому їжі, тепер таким центром став телевізор [3, с.192]. Варто зауважити, що на противагу телевізору, мережі інтернет властиво не об'єднувати, а навпаки, фрагментувати сім'ю за різними інтересами відповідно до вікових особливостей.

О.В. Петрунко вказує на значну роль медіа в процесі соціалізації особистості, коли засвоєння дітьми належних соціальних знань і досвіду фактично відбувається без участі дорослих. Дослідниця вводить такі терміни як медіасоціалізація, та мідіадепривація – вторинна депривація, спричинена браком емоційних, сенсорних, соціальних контактів з навколишнім світом через перевантаження контактами з медіа [4, с. 449]. Виникає логічне запитання, чому ж діти настільки багато контактують з медіа і чому послаблений контроль дорослих за цією проблемою. Зокрема, О.В. Петрунко однією з причин вбачає прагнення дорослих надати дітям необхідну їм індивідуальну свободу розвитку[там же].

Недостатню реалізацію виховного потенціалу сім'ї дослідники пояснюють такими причинами як зниження її стабільності, малодітність, послабленням традиційної ролі батька, трудовою зайнятістю жінки та ін [1]. До перелічених причин викликаних об'єктивними обставинами ми можемо додати просте небажання батьків займатися вихованням дітей, надання переваги власному дозвіллю у формі проведення часу в інтернеті або за комп'ютерними іграми.

Попри наукову недостовірність такого методу, найбільш повний емпіричний матеріал з проблеми сімейної інтернет-захопленості можна отримати звернувшись до великої кількості сімейних «реалеті» на телебаченні за останні декілька років. Оминаючи стереотипність соціально-психологічної позиції характерної для таких шоу, на сьогодні вони є найбільшим «збірником» наглядної демонстрації внутрішньо сімейних стосунків в українській родині. Проаналізувавши загальну картину таких взаємостосунків, можливо зробити висновок, що проблема сімейної інтернет-захопленості нерідко фігурує в середньостатистичній українській сім'ї .

Опираючись на вказаний емпіричний матеріал можна припустити, що

приблизна модель сімейної взаємодії з інтернетом виглядає наступним чином: батько грає в комп'ютерні ігри, мати перебуває в соціальних мережах, а діти проводять час з мобільними гаджетами. Попри умовність запропонованого бачення, варто визнати, що сучасні батьки стали набагато більше часу проводити в контакті з мережею інтернет.

Важливо звернути увагу на той факт, що нинішнє покоління батьків дослідники відносять до «дітей» інформаційної ери, які також виховувались в середовищі медіасоціалізації. Багато наукових праць було присвячено змінні ціннісної парадигми сучасного суспільства в бік матеріальності та прагнення до задоволення. Змінилась також традиційна роль жінки та необхідність самопожертви заради дітей. Перелічені трансформації відобразились на культурі поведінки сучасної сім'ї. Багато батьків керуються власними пріоритетами на противагу родинним. Виховання дітей потребує зусиль, часу та енергії, які часто не хочеться витратити в результаті чого кожен член сім'ї воліє більше зайнятись своїми справами, а «надокучливих» нащадків в свою чергу відволікти гаджетами.

Окремою темою для обговорення є форуми для батьків, які стали невід'ємною частиною новітнього виховання. Важко уявити скільки часу молода мама може провести в інтернеті «зачепившись» за такі віртуальні розмови.

Аналізуючи проблему виникнення сімейної інтернет-захопленості виокремимо низку передумов, які сприяють перетворенню інтернету на основний вид сімейного дозвілля:

- важкі соціально-економічні та політичні умови в країні, що провокують загальну апатію, втомленість та відчуття стресу. Як наслідок все більше виникає бажання відволіктися від проблем у віртуальному світі;
- територіальні особливості проживання: міському населенню більш характерно проводити час вдома порівняно із жителями сіл;
- рівень культури сім'ї: загальна інфантилізація молодих батьків під впливом медіа, що призводить до низького ступеню усвідомлення власної

відповідальності за виховання дітей;

- індивідуальне небажання приділяти час вихованню дітей через егоїстичні пріоритети.

Попри те, що на сьогодні спостерігається зростання кількості матеріалів присвячених способам відволікання дітей від гаджетів та варіантам проведення часу родиною за межами дому, вирішення проблеми подолання сімейної інтернет-захопленості можливе лише за умови застосування комплексних заходів: організації освітнього та фізичного простору для розвитку та реалізації сім'ї в Україні. Культурна стратегія сімейного виховання має базуватись на активній участі батьків у дитячому вихованні як альтернативі колективному перебуванню в мережі інтернет. Основними її принципами виступають живе спілкування, енергійне проведення часу всією родиною, демонстрація та підтримка прикладів позитивної реалізації різноманітних сімейних ініціатив. Впровадження стратегії для дітей та молоді можливе на освітньому рівні в школах та університетах. Для дорослих таку функцію мають взяти на себе ЗМІ, але не як фрагментарне відображення пріоритетів окремих телеканалів у вигляді численних шоу про проблеми в сім'ї, а як втілення узгодженої державної стратегії сімейного медіа виховання.

Не менш важливу роль відіграє організація фізичного простору. Розвиток безкоштовної розважальної та рекреаційної інфраструктури має стати невід'ємною частиною муніципальної політики. Розширення можливостей для активного та приємного сімейного відпочинку сприятливо відобразатиметься на зростанні інтересу та мотивації до проведення часу за межами власної оселі.

Список використаної літератури:

1. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій / Бондарчук О. І. – К.: МАУП, 2001. – 96 с.
2. Маценко Л.М. Педагогіка сімейного виховання / Л.М. Маценко // Електронний ресурс: http://pidruchniki.com/81714/pedagogika/pedagogika_simeynogo_vihovannya
3. Найдьонова Л.А. Соціально-психологічні виміри взаємодії з медіа-віртуальністю // Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід: Навчальний посібник / За ред. Л.А. Найдьонової, О.Т. Баришпольця. – К.: Міленіум, 2009. – 440 с.
4. Петрунько О.В. Діти і медіа: соціалізація в агресивному медіа середовищі: Монографія / О.В. Петрунько. – Полтава : ТОВ НВП «Укрпромторгсервіс», 2010. – 480 с.

Танасієнко Олексій Володимирович
голова правління
БО "Фонд сприяння авторам гуманітарних та соціальних ініціатив
"Мрії здійснюються",
м. Київ

АУТИЗМ, СІМ'Я, СУСПІЛЬСТВО:

РОЗДУМИ НАПЕРЕДОДНІ ОДНОГО БЛАГОДІЙНОГО ПРОЕКТУ

Проблема дитячого аутизму в світі починає набувати все більшої гостроти. Це не просто якась психічна аномалія, а багатофункціональне системне порушення, в основі якого – проблеми різного походження: імунологічні, неврологічні, біохімічні, соціальні, культурні тощо. Як домінуюча субкультура нейротипиків, так і поки що міноритарна субкультура аутистів демонструють чисельні прояви стигматизації – упередженого ставлення до наявності діагнозу або проявів аутизму – з боку спільноти нейротипиків, або навпаки стигматизація і само-стигматизація нейротипиків, які мають тісні стосунки з аутистами (насамперед членів сімей аутистів).

Стигматизовані спільноти аутистів і нейротипиків мають тенденцію до розвитку конфронтаційних стосунків між собою, і така дотепер «спляча конфронтація» має поступову повільну динаміку переростання в активне антагоністичне протистояння, в масштабах загальнолюдської цивілізації, що є системним цивілізаційним викликом для людства у майбутньому. «Паростки» майбутньої трагедії – передвісники найгірших футурологічних сценаріїв розгортання потенційних соціальних катаклізмів майбутнього, закладається в сучасному світі вже тепер – в сім'ях, де є діти аутисти. Близькі родинні стосунки між дітьми і батьками пом'якшують екстремальність проявів антагонізму «аутист-нейротипик» у внутрішньо-сімейному просторі та захищають дітей від навколишнього недружнього оточення, але ж це пом'якшення для дітей аутистів, яких захищає сімейне коло, «компенсується» погіршенням соціального пресингу на батьків з боку суспільного середовища, яке не є дружнім не тільки до аутистів

як таких, але й до людей-нейротипиків, які входять в близьке сімейне коло аутистів та виконують роль щита, що приймає на себе перший удар суспільного пресингу.

Таким чином, важливим завданням постає побудова соціальної взаємодії, взаєморозуміння та взаємо-прийняття між батьками й іншими членами сім'ї аутистів та їх соціальним оточенням, а також психологічна підтримка та психокорекційна допомога членам таких сімей, що потерпають від чисельних психологічних проблем та психічних розладів, пов'язаних з їх вимушеною роллю "заручника ситуації" та соціального буфера між аутичною дитиною і пресингом соціального середовища. Така робота може бути побудована в форматі групи психологічної підтримки сімей, що виховують дітей з аутизмом. Робота групи має бути зосереджена на 4-х проблемних зонах (напрямах): навчання батьків індивідуальним навичкам психологічної саморегуляції і само-коучинга (само-підтримки); прийняття батьками своєї дитини, збагачення та поглиблення досвіду виховання дитини; гармонізація сімейних стосунків; оптимізація соціальних контактів сім'ї, яка виховує дитину з відхиленням у розвитку.

Список використаних джерел

1. Танасиенко А. В. Использование нейролингвистической психотерапии в психокоррекции раннего детского аутизма / А. В. Танасиенко // «Інтегративна психологія: теорія і практика»: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Запоріжжя, 12-13 квітня 2017 р., Запорізький національний університет, Кафедра психології. — Запоріжжя: 2017. — С. 78-82.
2. Jaarsma P. Autism as a natural human variation: reflections on the claims of the neurodiversity movement. / by: Pier Jaarsma, Stellan Welin // Health Care Analysis, Vol. 20, No. 1., 1 March 2012. —20-30 pp.
3. Смирнова Ю.С. Проблема предубеждений и стигматизации инвалидов / Ю.С. Смирнова // Ананьевские чтения – 2005. Развитие специальной (коррекционной) психологии в изменяющейся России: материалы научно-практической конференции / С.-Петербургский гос. ун-т. – СПб: 2005. – С. 258 – 260.

Чибісова Наталія Григорівна
кандидат філософських наук, доцент,
проректор Харківського гуманітарного
університету «Народна українська
академія», м. Харків

РОЛЬ РОДИНИ В МОРАЛЬНОМУ СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ

Сім'я в соціумі завжди виступала і виступає його основою. У родині зберігаються традиції і звичаї того чи іншого етносу, його риси. У зв'язку з цим, сім'я завжди відіграла важливу роль в становленні і розвитку держави. У сім'ї як в найстарішому соціальному інституті відбивалися і відбиваються усі досягнення, труднощі, протиріччя суспільства. У ХХІ столітті сім'я зазнала серйозних змін, вона придбала ряд відмінностей від сім'ї ХХ століття: іншими стали її функції і пріоритети.

Роль сім'ї у розвитку особистості завжди цікавила вчених. Вивченню ролі сім'ї як соціального інституту присвятили свої праці класики соціології: Е. Дюркгейм, О. Конт, П. Сорокін, Г. Спенсер, Т. Парсонс та ін. Питаннями розвитку сучасної родини займаються Е. Бьорджесс, Дж. Боссард, У. Дж. Гуд, К. Кіркпатрік, Г. Локк, М. Німкофф, У. Огборн, Р. Уинч, Р. Хілл, К. Циммерман, М. Елмер і ін.

На сучасному етапі у вивченні інституту сім'ї склалося два підходи: один – фамілістичний, який сприймає сучасну сім'ю як таку, що знаходиться в стані кризи, тому, що розпалися традиційні її форми і зв'язки, ціннісні засади стали іншими, а другий - постмодерний, який акцентує увагу на нових, різноманітних формах сім'ї [1]. Дослідники вважають, що зміни в сучасній сім'ї відбуваються в результаті трансформацій, які охоплюють суспільство. Серед представників першого підходу: Б. Бергер, Д. Бланк-Хорн, Дж. Девіс, А. Карлсон, П. Морган, Д. Попеное, Р. Вайтфілд; на пострадянському просторі - А. Антонов, В. Медков. До другого підходу можна віднести таких дослідників, як А. Вишневський, А. Волков, С. Голод тощо.

Окремі аспекти формування і становлення сучасної сім'ї вивчають і українські дослідники: С. Аксьонова, В. Андрющенко, О. Балакірева, В. Бялковська, О. Васильєва, С. Глазунов, Д. Касьянова, О. Коломієць, О. Крикун, Б. Крімера, І. Курило, А. Лантух, Н. Лавриненко, Е. Лібанова, Т. Медіна, Л. Мельничук, А. Ноур, В. Пилипенко, А. Реух, Л. Слюсар, В. Стешенко, Л. Чуйко, Ю. Якубова та ін.

Мета даної роботи розглянути роль сучасної сім'ї в становленні морального світу дитини.

Сім'я є складним соціальним інститутом, який пов'язаний з усіма сферами життя суспільства; вона охоплює усі рівні соціальної практики: від особистісно-індивідуального до державного, від матеріального до духовного [2, с. 8].

Протягом багатьох століть саме сім'я виступала транслятором традицій, звичаїв, моральних норм та цінностей суспільства, вона виконувала і продовжує виконувати властиві їй функції народження, утримання та виховання підростаючого покоління. Сім'я вводить дитину в навколишній світ, звертаючи увагу на різні сторони її становлення: моральну, політичну, фізичну, естетичну, релігійну тощо.

Саме в сім'ї дитина підключається до громадського життя, сприймає його норми та цінності, мову, способи мислення. Сім'я виступає найважливішим фактором соціалізації особистості. Виходячи із цього положення, можна зазначити, що майбутнє буде притаманне тільки тому суспільству, яке приділяє увагу підтримці і розвитку інституту сім'ї, яке розглядає родину як найвищу цінність людства.

Сім'я на сучасному етапі стала рухливою і менш стабільною, змінилися її ціннісні орієнтири. Сьогодні в суспільстві складається ситуація, яка свідчить про те, що сім'я часто позбавляється своїх головних функцій, і саме тих, що пов'язані з вихованням дітей.

У суспільстві з'являються неповні родини, незареєстровані шлюбні союзи, транснаціональні сім'ї, в яких батьки виступають у ролі «видобувачів», а не

вихователів, часто виїжджають на заробітки за кордон, а діти залишаються під опікою найближчих родичів (бабусь, дідусів, тіток та дядьків або взагалі знайомих). У зв'язку з цим, увага до духовних, моральних цінностей стає слабшою або взагалі йде з поля зору батьків, на перший план виходять матеріальні цінності; висувуються вперед індивідуально-особистісні цінності. Роль сім'ї як структурної одиниці суспільства починає ігноруватися, виникає проблема відтворення майбутнього покоління, р сім'я перестає піклуватися про духовний розвиток дітей, тому й не вирішуються моральні, громадянські проблеми, що існують в суспільстві. Адже моральне виховання починається саме у родині; в цьому середовищі у дітей складаються моральні норми поведінки, формуються ідеали, ставлення до рідних, інших людей, держави. Дитина набуває перший громадянський досвід. У сім'ї дитина відкриває для себе роль влади в особі батьків. Так, Ю. Резник вважає, що взаємини, які складаються між дітьми та батьками, грають найважливішу роль в створенні раціональної «Я-концепції». Саме поведінка батьків, за думкою вченого, відіграє певну роль у розвитку самооцінки дитини, в її моральному вихованні [4, с. 74].

Сім'ю можна уявити в якості інституту морального виховання майбутніх поколінь, в якому діти не лише спираються на досвід, знання членів родини, а й відтворюють їх поведінку, звичаї, ціннісні орієнтації, ідеали, політичні погляди, ставлення до громадянського обов'язку та відповідальності. Сім'я досягає результативності у виховній діяльності тільки тоді, коли нею створені умови для різнобічного розвитку особистості дитини; коли сім'я сама по собі є благополучною. Якщо сім'я не займається вихованням, не дбає про створення необхідних умов для становлення особистості дитини, то на дитину починають впливати інші агенти, які входять до його найближчого оточення, а вони не завжди є носіями високоморальних якостей та ідеалів.

За останній час авторитет сім'ї дещо знизився. Але він залишився достатньо значущим для дітей. Згідно з дослідженнями інституту соціології НАН України, родині довіряють повністю - 61, 44% молодих людей, в загальному довіряють -

31,36%, не довіряють зовсім - 2, 87%, в загалі не довіряють - 2,83% [3].

У підлітковому віці авторитет сім'ї дещо знижується, у формуванні ціннісних орієнтацій, ідеалів зростає роль друзів, однокласників [5]. І чим дорослішою стає людина, тим ширшою, різноманітнішою стає сфера її взаємодії з соціумом. І на її становлення впливає вже не тільки найближче оточення, а й вторинні і третинні агенти: ЗМІ, Інтернет, політики, викладачі ВНЗ, діячі шоу бізнесу, спорту тощо. Але сім'я для багатьох молодих людей і в студентські роки залишається важливим чинником у формуванні духовних цінностей, громадянської позиції.

В умовах сучасної України сім'я переживає великі труднощі соціально-економічного характеру, але вона як і раніше продовжує залишатися визначальною ланкою в процесі становлення морального здоров'я дитини. І іншого інституту, який зміг би її замінити, немає. У зв'язку з цим, допомогу сім'ї покликані надавати такі громадські інститути, як держава, ЗМІ, медичні установи, навчальні заклади.

Сфера освіти за своєю суттю є локомотивом соціального, економічного розвитку, оскільки саме в цій сфері можна впливати на всіх суб'єктів освітнього процесу. У зв'язку з цим, освіта має базуватися на системі високоморальних цінностей. Вона має спиратися на принцип гуманізації, який дозволяє формувати творчо активних, інтелектуально вільних, громадянсько відповідальних особистостей.

Навчальний заклад здатний досягнути позитивного результату тільки в разі плідного контакту з сім'єю: моральне виховання дитини - справа спільна. І сім'я входить до числа безпосередніх учасників цього процесу.

У Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія» велике місце відводиться вивченню і реалізації на практиці родинних цінностей. Однією з пріоритетних форм морального виховання в академії є конкурс «Історія моєї родини», який існує вже понад двадцять років. За цей час конкурс переступив стіни академії і став міським, обласним, а з 2011 року - і

телевізійним (з 2011 року на протязі декількох років конкурс проводився харківським телеканалом АТВК). У конкурсі беруть участь учні, студенти, викладачі, батьки. Конкурс проводиться за такими номінаціями, як «Генеалогічне дерево», «Забута фотографія», «Реліквія в історії моєї родини», «Традиції моєї родини», «Місто (Харків) в історії моєї сім'ї», «Служіння вітчизні та обов'язку», «Я пам'ятаю, я пишаюся» і ін.

У процесі морального виховання важливо спиратися на родинні традиції, на історичну пам'ять роду. Процес залучення до цінностей, ідеалів родини починається ще в ранньому віці: з пісень, казок, з розповідей про історичні події, в яких брали участь члени сім'ї, з екскурсій, подорожей рідним краєм. Так, у дитини починають складатися уявлення про героїв, людей-праці, про рідну землю. За даними досліджень, молоді люди, які ще в дитинстві почули розповідь про Батьківщину, про її минуле, в більшій мірі відчують з нею емоційну і духовну близькість, відчують себе її громадянами, прагнуть проявляти громадську активність, служити в армії.

Таким чином, моральне виховання, що базується на традиціях, родинних реліквіях, історичної пам'яті, здатне впливати на становлення особистості молодої людини. Важливо з ранніх років залучати дитину до цінностей сім'ї, знайомити її з історією, традиціями, звичаями. А форми виховання можуть бути різними: розповіді, складання генеалогічного дерева, спільна участь у конкурсах та фестивалях, Днях родини, майстер-класах, вечорах тощо.

Список використаних джерел

1. Буковський А. Й. Сім'я як соціальний феномен в Україні /<http://mydisser.com/ru/catalog/view/315/324/14796.html>
2. Буяк Б. Б. Роль сім'ї у формуванні світоглядної складової політичного виховання молоді / вісник СевНТУ : зб. Наук. Пр.. ВИП. 126/2012. Серія : Філософія. – Севастополь, 2012. – С.7-13.
3. Інститут соціології НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute/public.php>
4. Резник Ю. М. Структура личности. Статусы-роли-диспозиции / Ю. М. Резник // Личность. Культура. Общество. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2000. – Вып. 4(6). – Т.2. – С.197 - 236.
5. Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/uisr.org.ua>

Яцишин Анна Володимирівна
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
в.о. заступника директора з наукової роботи,
Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, м. Київ,
Коваленко Валентина Володимирівна
молодший науковий співробітник,
Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України,
м. Київ

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ СІМ'Ї З ВИКОРИСТАННЯМ WEB-ОРІЄНТОВАНИХ І МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У молодшому шкільному віці закладається фундамент моральної поведінки, починає формуватися характер дитини. Саме з власної сім'ї дитина виносить у доросле життя перші уявлення про морально-людські цінності, норми поведінки, характер взаємовідносин між людьми. У сім'ї діти наслідують близьких, орієнтуються на їхні соціальні та моральні установки. Психологічна зрілість батьків, їхні ідеали, досвід соціального спілкування найчастіше мають вирішальне значення у розвитку дитини [5].

Зімакова Л.В. під «моделлю соціальної дії» описує зразок, варіант соціальної взаємодії, що може мати як позитивний, так і негативний характер, оскільки суспільне життя має багато прикладів (негативних) вчинків людей, їх наслідків, з якими ми знайомимося і з якими вчимося жити [2]. Тому, важливо показати дітям (уривки з мультфільмів, чи фільмів) різні моделі соціальної дії, і зробити обговорення їх наслідків для дитини чи суспільства, це сприятиме формуванню соціальної компетентності дитини.

Розглянемо соціальну компетентність як одну із ключових компетентностей молодших школярів. Калініна Н.В. зазначає, що дитина на кожному кроці зтикається з проблемами і долає їх по-різному. Хтось отримує душевні каліцтва і стає дезадаптованим, хтось – конструктивно їх долає і отримує стимул подальшого розвитку. Саме оволодіння практичними навичками конструктивної

поведінки у важких ситуаціях робить особистість невразливою і з високим рівнем адаптації до певних умов. Тому, важливо, щоб діти вміли адекватно ставитися до труднощів та навчалися без шкоди для свого здоров'я справлятися з цими ситуаціями [3]. Проценко О.В. наголошує, що процес формування й розвитку особистості учня в молодшому шкільному віці характеризується інтенсивним розвитком соціальних відносин, змінами соціальних ролей і функцій з подальшим розширенням соціально-моральних взаємодій дітей з навколишнім соціумом, динамічністю соціальних уявлень, особливим ставленням до світу. Саме ці зміни є основними засадами організації процесу формування їх соціальної компетентності [8]. Також, формування соціальної компетентності молодших школярів відбувається під впливом різних чинників: політичних, релігійних, громадських, сімейних, побутових та ін. Наразі, в умовах сучасного інформаційного простору соціальна компетентність молодших школярів формується у процесі навчання, у родині, колі друзів, під впливом засобів масового інформування і комунікації та ін. Також, на формування соціальної компетентності молодших школярів впливають мобільні телефони, телебачення, Інтернет простір (web-ресурси: web-сайти, web-канали, соціальні мережі тощо) та все, що в ньому розміщено [4].

У дослідженні Тадаєвої А.В. виділено чинники, що впливають на медіасоціалізацію молодших школярів у сучасному інформаційному просторі: сім'я, територіальна громада і заклад освіти. Саме сім'я має беззаперечний вплив на соціалізацію учня початкової школи, адже у сім'ї створюється специфічне її соціокультурному рівню інформаційне середовище і відбувається первинне долучення до соціуму. Якщо учень має особистий мобільний телефон чи планшет, відповідно він уміє ними користуватися та має навички взаємодії з іншими в інформаційному просторі. Якщо батьки є активними користувачами медіа, то учні з таких сімей більш медіасоціалізовані, ніж у родинях з негативним ставленням до ІКТ [9, с. 67].

Нині, значний вплив на формування соціальної компетентності молодших школярів мають засоби масового інформування і комунікації. Велику

популярність сьогодні мають телевізійні та Інтернет канали, що постійно транслюють мультиплікаційні фільми. Батькам зручно, увімкнути один мультиплікаційний канал, зайнявши дитину на певний проміжок часу для вирішення своїх справ, не замислюючись над тим, який вплив вони здійснюють на дитину [4]. Результати численних досліджень доводять, що не всі батьки відповідально ставляться до відбору медіа-продукції, яку переглядають їхні діти, розуміючи, що, на жаль, далеко не кожний мультфільм у сучасному медіа-просторі може позитивно впливати на культурну соціалізованість та моральну свідомість дитини [1]. Також, вважаємо, що проблема формування соціальної компетентності молодших школярів взаємопов'язана із завданнями розвитку медіа-компетентності учнів.

У сучасних умовах дитина з наймолодшого віку зазнає різних впливів через найближчих осіб, а також усе частіше через мультимедіа, що заповнюють її життєвий простір. Медіа стали органічним елементом життя родини, підпорядкувавши своїм закономірностям її побут, організацію й функціонування. Сімейне середовище змінюється через участь у ньому нових електронних медіа, мультимедіа. Контакт із ними в родині розпочинається рано і триває впродовж усього життя людини. Електронні медіа, телебачення, Інтернет, мобільний телефон створюють нереальну картину світу, що конкурує з реальним світом [6].

Розглянемо особливості застосування web-орієнтованих і мультимедійних технологій у формуванні соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку в умовах сім'ї. Одним з авторів (Коваленко В.В.) даної публікації, було розроблено і проведено опитування серед батьків (родичів) молодших школярів. Для реалізації цього завдання, розробили анкету, що складалася з 7 запитань. У опитуванні взяло участь 50 осіб з різних міст України. Наведемо кілька запитань і отримані відповіді на них. На запитання «Чи використовуєте Ви мультимедійні технології у вихованні своєї дитини (молодшого школяра)?» 50% опитаних, зазначили, що використовують мультимедійні технології у вихованні своєї дитини. На запитання «Чи критично Ви добираєте мультимедійні технології для Вашої

дитини (молодшого школяра) ігри, соціальні мережі, мультфільми, фільми, серіали, електронні енциклопедії, відео уроки, новини, розважальні шоу та ін.?» 60% відповіло, що критично добирають мультимедійні технології (ігри, соціальні мережі, мультфільми, фільми, серіали, електронні енциклопедії, відео уроки, новини, розважальні шоу та ін.) для своєї дитини. На запитання «З якою метою Ви використовуєте мультимедійні технології?» 60% опитаних використовують мультимедійні технології як винагороду за виконану роботу (за успіхи у навчанні, виконане домашнє завдання, виконання побутових обов'язків); 30% опитаних застосовують мультимедійні технології для підготовки шкільних завдань, проектів і 5% зазначили, що застосовують мультимедійні технології для розвитку творчих здібностей дитини (відео урок, розважальні шоу). Зроблено висновок про те, що більшість батьків/опікунів, на кілька питань, «прикрасили» свої відповіді, оскільки вважають що їх дитина «ідеальна», і не хочуть помічати явних проблем дитини з її поведінкою та налагодженням соціальних контактів. У ході бесід було зрозуміло, що значна частина опитаних не виконує критичний добір ігор, мультфільмів, фільмів, серіалів, відео уроків, розважальних шоу та не задумуються, який вплив вони здійснюється на їх дитину, та не дозують час проведений їх дитиною переглядаючи телебачення та в мережі Інтернет. І лише незначна кількість батьків цілеспрямовано здійснює формування соціальної компетентності своїх дітей, також, батьки виявили бажання отримувати спеціальну інформацію та матеріали щодо різних аспектів використання web-орієнтованих та мультимедійних технології у формуванні соціальної компетентності своїх дітей [7]. Тому, нами рекомендовано для формування соціальної компетентності молодших школярів в умовах сім'ї використовувати матеріали, що розміщені на авторському електронному ресурсі «Сайт для педагогічних працівників і батьків молодших школярів» (режим доступу: <http://www.teach-help.com.ua>), що спрямований на інформаційно-методичне забезпечення процесу формування соціальної компетентності молодших школярів. На сайті рис. 1 є кілька розділів: «Головна» - розмішені відомості про призначення

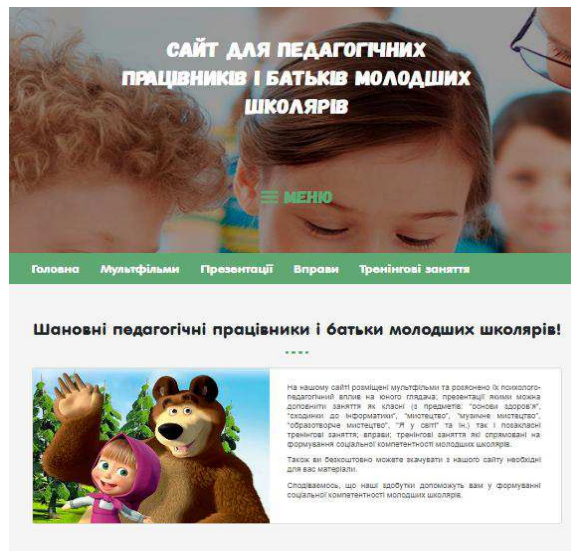

Рис. 1. Головна сторінка авторського сайту

сайту та його розробників; «Мультфільми»; «Презентації» - розміщено мультимедійні презентації створені авторами сайту; «Вправи» - розміщено кілька вправ; «Публікації» - розміщено авторські публікації і рекомендації; «Тренінгові заняття» - розміщено авторський тренінговий курс. Для зручності у пошуку матеріалів створено такі категорії «Подолання агресивної поведінки молодших школярів», «Робота з емоціями і почуттями молодших школярів», «Захоплення молодших школярів», «Дружні стосунки в колективі молодших школярів», «Сім'я найцінніший скарб».

Список використаних джерел

1. Абраменко Н. Ю. Роль психолого-педагогической поддержки в процессе становления социальной компетентности школьника. Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. 2011. № 23. С. 124-128.
2. Зімакова Л. В. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до соціалізації учнів засобами театрального мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2004. 24 с.
3. Калинина Н. В. Социальная компетентность младшего школьника: формирование конструктивных поведенческих стратегий. Известия Саратовского университета. Новая серия : Акмеология образования. Психология развития. 2008. Т. 2. № 3-4. С. 7-13.
4. Коваленко В. В. Формування соціальної компетентності молодших школярів в умовах сучасного інформаційного простору. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2015. № 6 (37). С. 37-40.
5. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене : наук.-метод. посіб. Київ, 2011. 274 с.
6. Кучай О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів засобами мультимедійних технологій у вищих навчальних закладах Польщі / за ред. А. І. Кузьмінського. Черкаси, 2014. 361 с.
7. Лещенко М. П., Коваленко В. В. Використання web-орієнтованих і мультимедійних технологій у формуванні соціальної компетентності молодших школярів : результати дослідження : [Електронний ресурс] зб. матеріал. Всеукр. науково-практ. конф. молодих учених «Наукова молодь-2017» ; заг ред. Спіріна О. М. Київ, 2017. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua>.
8. Проценко О. В. Соціальна компетентність молодших школярів як предмет наукових досліджень. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / редкол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя, 2014. Вип. 35 (88). С. 451-457.
9. Тадаєва А. В. Соціально-педагогічний супровід соціалізації молодших школярів в сучасному інформаційному просторі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 – соціальна педагогіка / Харківська державна академія культури. Харків, 2016. 258 с.

РЕЗОЛЮЦІЯ

за підсумками проведення **Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сімейна політика в Україні: проблеми та перспективи розвитку»** 4 квітня 2018 року у м. Київ.

Організаторами конференції виступили Міністерство освіти і науки України, Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти», Рада молодих вчених НАПН України, Рада молодих вчених Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, Рада молодих учених при Міністерстві освіти і науки України, Асоціація політичних психологів України.

У роботі конференції взяло участь понад 80 осіб, представників 40 організацій і установ: науковці, викладачі закладів вищої освіти, психологи, соціальні педагоги, юристи, економісти, лікарі, представники благодійних фондів і громадських організацій тощо. Під час роботи конференції було представлено близько п'ятдесяти доповідей, присвячених різним аспектам сімейної політики в Україні, психолого-педагогічним основам виховання молодого покоління в сім'ї.

Під час конференції відбулося пленарне засідання, організовано роботу чотирьох тематичних напрямів конференції, книжкової виставки, присвяченої родинній тематиці.

Учасники конференції обговорили широке коло теоретико-методологічних та практичних питань, що стосуються сімейної політики, її основних проблем та перспектив розвитку. У представлених доповідях було актуалізовано питання науково-методичного забезпечення досліджень проблематики сім'ї і родини, психолого-педагогічних аспектів супроводу сім'ї, оптимізації шляхів нормативно-правового забезпечення соціального захисту сім'ї на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Учасники конференції ознайомилися з практичним досвідом розвитку сімейної політики в Україні та підкреслили важливість напрацювань конференції щодо вирішення актуальних проблем сімейної політики в Україні та поширення результатів наукових досліджень учасників конференції.

Результати заслуханих доповідей та подальше їх обговорення продемонстрували важливість запропонованої теми, надали новий поштовх для обговорення перспектив розвитку наукових досліджень і практичних доробків, а також пропагування ідей формування та підтримки сімейних цінностей. З огляду на необхідність здійснення конкретних кроків з посилення інституту сім'ї з урахування всіх аспектів концепції сімейної політики України, врахування останніх тенденцій у даній сфері, використання іноземного досвіду в процесі реформування існуючих навчальних програм та запровадженні новітніх напрямків підготовки молоді до подружнього, учасники Конференції визначили наступні кроки, необхідні для реалізації концепції сімейної політики в Україні:

- ініціювати створення робочої експертної групи із залученням науковців і практиків для розробки стратегії сімейної політики України;

- ініціювати проведення серії круглих столів, семінарів та інших практично орієнтованих заходів з метою продовження обговорення та практичної реалізації проблем і питань, які будуть актуальними протягом наступних років в сфері сім'ї, із залученням психологів, педагогів, соціальних працівників, бізнесменів, лікарів, журналістів, представників релігійних та громадських організацій;

- науковій спільноті посилити увагу до теоретико-методологічних питань дослідження різних аспектів проблематики сім'ї і родини;

- рекомендувати закладам освіти України запровадити курси лекцій про родину, культуру сімейного спілкування та родинні традиції, що сприятиме формуванню сімейних цінностей у молодого покоління та батьків;

- заохочувати молодь до спільної роботи із старшим поколінням для написання історії свого роду;

- впровадити просвітницькі проекти «Підготовка до подружнього життя», «Культура батьківства» тощо;

- створити платформу (сторінку в соціальних мережах) для активізації обговорення актуальних проблем у сфері сімейної політики України;

- вивчати міжнародний досвід впровадження сімейної політики та впроваджувати кращі практики з урахування реалій українського суспільства;

- налагоджувати більш ефективну координацію діяльності державних і недержавних організацій, об'єднувати наявні ресурси міжнародних і національних проектів щодо забезпечення комплексності, ефективності і якості надання соціально-психологічних і економічно-правових послуг у сфері сімейної політики;

- всебічно підтримувати і сприяти поширенню волонтерського руху у сфері соціальної роботи з сім'єю, зміцнювати її соціальний капітал;

- сприяти розробці проекту з нормативно-правового забезпечення психологічної і соціальної підтримки інституту сім'ї;

- звернути особливу увагу на розвиток і зміцнення міжнародної співпраці між науковими закладами і закладами освіти у сфері реалізації спільних проектів, наукової, дослідницької і освітньої діяльності з питань сімейної політики;

- посилити співпрацю та обмін знаннями і досвідом між науковцями і практикаками, які працюють у сфері сім'ї;

- залучати до роботи у наступних заходах представників ЗМІ (журнал «Психолог», «Сімейні справи» тощо) з метою поширення результатів обговорення серед широкого кола читачів;

- створити перелік організацій (державних і недержавних), які займаються проблемами сім'ї;

- зробити підбірку матеріалів-тренінгів щодо формування сімейних цінностей і розмістити їх на сайті;

- взяти до відома інформацію, викладену у доповідях учасників, та рекомендувати матеріали заслуханих доповідей до друку в окремому збірнику матеріалів конференції.

Оргкомітет конференції

Наукове видання

Редколегія може не поділяти погляди, викладені у збірнику.
Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за їх зміст і
наведені відомості та дані.

Комп'ютерна верстка: Зикова Т.В., Лещик Н.В., Яцишин А.В.